

Tartalom

Bevezetés	4
1. A helynév-szociológia kutatási területei	8
1. Helynév-szociológiai vizsgálatok a 20. század második felében.....	8
2. Helynév-szociológiai vizsgálatok a 21. században	11
3. A helynév-szociológiai szempont történeti felhasználhatósága.....	21
2. Helynév és identitás	24
1. A tulajdonnév jelentésszerkezete	24
2. A helynevek identitásteremtő és -jelölő szerepe	25
3. A szleng helynevek és a hozzájuk kapcsolódó attitűdök	29
3.1. Az attitűdvizsgálat eredményei	30
3.2. A szleng helynevek affektív és szociális funkciója.....	34
3. A névvariánsok szocioonomasztikai megközelítésben	37
1. A hivatalos név terminus	37
2. A névvariánsok tipológiája	43
4. A mentális térképezés helynév-szociológiai alkalmazásáról	48
1. A mentális és/vagy kognitív térkép.....	48
2. A téri nyelv	54
3. A mentális térképezés módszerei	58
4. Névhasználói mentális térképek.....	60
5. A mentális térképezés során észlelt helynévhasználati jelenségek	66

5. A helynévismeret	70
1. Helynévismereti írások a 20. századból.....	70
2. Helynévismereti vizsgálatok Tépén	73
2.1. A módszertanról.....	73
2.2. A kutatás során felmerült módszertani dilemmák.....	75
2.3. A helynévismereti vizsgálatok eredményei	77
6. Helynévismeret és névközösség.....	96
1. A névközösség fogalmának meghatározásai.....	96
2. A helynévközösség és a helynévismeret összefüggései	98
3. A helynév-kompetencia	103
7. Szleng helynevek és névadási modellek	125
1. Hajdúszoboszló névvariánsai.....	125
2. A szleng helynevek létrejötte.....	128
8. Tépe helynevei	131
Melléklet	145
Tépe térképei.....	145
Irodalom.....	147

Bevezetés

A tulajdonnév kategóriájának meghatározása időről időre felkelti a nyelvészeknek, filozófusoknak, logikusoknak és maguknak a névtankutatóknak az érdeklődését is. Az utóbbi évtizedekben e kérdéssel kapcsolatban új tényezőként jelent meg a név identitásjelölő szerepe, s ezzel összefüggésben a nevek vizsgálata újabban hangsúlyozottan a társadalmi beágyazottságukkal együtt történik. Legutóbb HOFFMANN ISTVÁN a név és az identitás összefüggéseit boncolgató tanulmányában J. SOLTÉSZ KATALIN (1979) klasszikus, többtényezős jelentésstruktúra-felfogását (amely a tulajdonnévnek denotatív, konnotatív, közszoói, etimológiai jelentést tulajdonít) egy ötödik elemmel is kiegészítette: a kulturális jelentéssel. Véleménye szerint „A neveket (...) minden más nyelvi elemnél erősebben jellemzi a kultúrával való összefüggésük. Ezt másfelől úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a névhasználat legalább annyira kulturális, mint amennyire nyelvi kérdés.” (2010: 52).

Dolgozatom középpontjában olyan élőnyelvi vizsgálatok állnak, melyek a helynévnek a társadalmi beágyazottságából indulnak ki. A helynév-szociológiai kutatások sem a hazai, sem a nemzetközi névtudományban nem tekintenek vissza hosszú múltra, és a kutatók jellemzően pusztán egy-egy részproblémával foglalkoztak munkáikban, ráadásul vagy csupán elméleti, vagy csupán gyakorlati megközelítéssel, e két közelítésmódot ötvöző munka nemigen látott napvilágot. Munkám éppen ezért egy olyan átfogó szociolingvisztikai elméleti modell kidolgozására irányul, amely keretet nyújthat a helynevek ilyen szempontú vizsgálatához. Ennek kialakításában természetesen támaszkodom a korábbi szakmunkák ma is érvényesnek tartható eredményeire, de építek az újabb névelméleti kutatásokra is. Az elemzési modell elméleti megalapozásának keretét a funkcionális nyelvészetben határozom meg, e nyelvszemlélet ugyanis az empirikus adatokból kiindulva, induktív módon jut el az elméleti általánosításokhoz.

A magyar helynévkutatásban a szociológiai aspektusú vizsgálatokat csupán szórványosan találjuk meg, s azok jobbára a névismeret, a névgyakoriság kérdéskörére terjednek ki. Csupán néhány írás foglalkozik ezenkívül a helynévváltozatok stilisztikai funkciójának vizsgálatával vagy a helynevek szerepével az etnikai célú nyelvi rekonstrukcióban. Noha a nemzetközi szakirodalomban valamivel gazdagabbak az e téren mutatkozó eredmények, máig nem alakult ki e területen egységes terminológia és módszertan. Munkám során ezért arra törekedtem, hogy saját élőnyelvi vizsgálataimból kiindulva, valamint más diszciplínák szemléletét

és módszereit is segítségül hívva kialakítsak egy koherens, több szempontú szociológiai vizsgálati keretet. A korábbi kutatások felülvizsgálatát, a felvetett kérdések újragondolását ugyancsak fontosnak tartom, hiszen a névkutatás elmélete és módszertana jelentősen gazdagodott az utóbbi évtizedekben, és emellett az 1960-as, 1970-es évek óta (amikor a magyar helynévismereti kutatások első munkái valók) számos életmódbeli változás ment végbe (a gazdálkodás visszaszorulása, a digitális térképek és az utazás elterjedése, a mobilitás megnövekedése stb.), s ezek a körülmények hatással voltak a helynevek életére is.

A különböző típusú vizsgálatokat ugyanabban a névhasználói közegben végeztem el, amit azért tartottam fontosnak, mert ezáltal egy valódi névközösség névhasználatát követhetem nyomon minden aspektusból.

Az itt következő munka nyolc fejezetből áll. Az első fejezetben a korábbi helynév-szociológiai kutatások eredményeit tekintem át azzal a céllal, hogy pontosabban láthassuk e diszciplína kutatási területeit, illetve módszertani-szemléleti jellemzőit. Noha az értekezés középpontjában a helynevek állnak, ezen a helyen bemutatok néhány, az elmúlt másfél évtizedben született személynév-szociológiai írást is, hiszen a társterület kutatási irányai, eredményei ösztönzőleg hathatnak a helynevek ilyen irányú vizsgálatára is.

A tudománytörténeti áttekintés után azt járom körül, hogy milyen vonatkozásokban beszélhetünk a helynevek identitásképző és -jelölő funkciójáról. Míg a személynévhasználatnak és az identitásnak az összefüggései evidensek a laikusok számára is, addig a helynevek efféle megközelítése kevésbé hangsúlyosan van jelen még a szakirodalomban is. Én magam ezt a funkciót a helynevek szociális és affektív szerepének feltérképezésével mutatom be. E részben önálló alfejezetet szenteltem a szleng helyneveknek, e helynévtípus kapcsán mutatható ki ugyanis legszemléletesebben a fenti szerepek működése. Itt térek ki emellett a szleng helynevek használatával kapcsolatos attitűdvizsgálat eredményeire is.

A dolgozat másik fontos kiindulópontja az, hogy a helyneveknek különböző változataik léteznek, melyekhez eltérő helynévhasználati szabályok köthetők. A variánsok leírásában figyelembe vehetjük a névadás és névhasználat pragmatikai és kognitív feltételeit, emellett helyzeti-stilisztikai, valamint névhasználói változatokról beszélhetünk. Ezekről szólok a harmadik egységben.

A helynévkutatás számára eddig mellőzött módszer, a mentális térképezés bemutatására vállalkozom a negyedik fejezetben. A téri megismerés egyik központi fogalma, a kognitív és/vagy mentális térkép a kognitív pszichológiából származik. Kognitív térképen a téri reprezentációt értjük, melyhez a hálózatalvú szemlélet szerint különböző típusú ismeretek is kapcsolódnak: vizuális, auditív, tapintási stb. tapasztalatok ugyanúgy tárolódnak, mint érzelmi elemek vagy a téri

nyelv is. Ennek rajzos realizációját nevezik mentális térképnek. E módszer bemutatásához empirikus vizsgálataim színterén, Tépén készítettem el öt interjút, ezeket két esetben mentális térképek rajzoltatásával is kiegészítettem.

Tépe Hajdú-Bihar megyében Debrecentől délre található, a 47-es főút, valamint a Kék-Kálló vize mellett. A község Derecske, Konyár, Gáborján, Szentpéterszeg és Berettyóújfalu települések között fekszik. Tépe belterülete 96 hektár, külterülete pedig 2224 hektár. Lakóinak száma 2013-ban 1150 fő volt. A 20. század nagy részében a külterületen folyamatosan mezőgazdasági munka folyt. A település lakói is birtokoltak földet, melyet maguk műveltek, majd a téjeszesítéskor ezek a földek közös művelés alá kerültek. A rendszerváltás óta nagy változáson ment át a község. A külterület több mint fele mára egy család kezébe került, akik továbbra is művelik a földeket, azonban a gépesítésnek köszönhetően egyre kevesebb ember dolgozik ebben a szektorban. Ez azt is jelenti, hogy a lakosság szélesebb körei és a külterület közötti aktív viszony jelentősen korlátozódott. Ez a körülmény pedig érthető módon a névismeretet is befolyásolja.

A mentális térkép egyik komponense az egyén által birtokolt helynévkincs. Ennek a névanyagnak a vizsgálatára vonatkoznak a helynévismeretet felmérő kutatások. Az ötödik fejezetben annak a helynévismereti felmérésnek az eredményeit adom közre, amelyet 80 adatközlővel készítettem Tépén. A vizsgálatok kiterjedtek a klasszikus névismereti kérdéskörökre: a névismeret nem, kor, foglalkozás szerinti megoszlására, a nevek ismertségi fokára, ezen túlmenően ugyanakkor rámutattam a helynévismeret vizsgálatának buktatóira is: a vizsgálat időbeli és térbeli kérdéseire, az adatközlők megbízhatóságára stb.

A magam és más kutatók által elvégzett helynévismereti kutatások eredményeiből kiindulva próbálok a névközösség fogalmának meghatározásához hozzájárulni a hatodik fejezetben. A terminust többen megkísérelték az eddigiekben is definiálni, ám ezek a definíciók jobbra nem empirikus vizsgálatokra épültek. Ezekről a próbálkozásokról eltérően én a névhasználókkal folytatott felmérésekből levonható következtetésekre alapozva a helynév-kompetenciát tekintem a névközösségek közös alapjának. A névkompetencia mibenlétét és működését két vizsgálat segítségével elemzem. Egyrészt öt adatközlővel készítettem Tépén interjút arra vonatkozóan, hogy egy-egy helynévhez mi-féle tudati tartalmak kapcsolódnak az egyén szintjén, más megközelítésben tehát a helynév mentális reprezentációját kívántam megragadni. Emellett elvégeztem egy nagy létszámú (465 fős) vizsgálatot is, mely az egyéni helynév-kompetenciák közös elemeinek a feltárására irányult.

A helynév-kompetencia működését a névadás során Hajdúszoboszló névvariánsainak névrendszertani és helynév-szociológiai szempontú elemzésével mutatom be a disszertáció utolsó, hetedik fejezetében.

A dolgozatomban végén, a nyolcadik fejezetben az általam összegyűjtött tépei helynévkincset adom közre szótári elrendezésben azzal a céllal, hogy az elemzésben említett helynevek teljes állományát, belső kapcsolatrendszerét együtt is láthassuk.

1. A helynév-szociológia kutatási területei

1. Helynév-szociológiai vizsgálatok a 20. század második felében

1. A névtudomány története során ismereteim szerint HANS WALTHER volt az, aki először használta a *szocioonomasztika* kifejezést egy 1971-es írásában. Véleménye szerint ennek a tudományterületnek két fő feladata van: egyrészt annak kutatása, hogy a különböző névvariánsoknak milyen szociális eredetük van, illetve hogy a névváltozatokat hogyan használják különböző szituációkban és kontextusokban. Emellett azt is hangsúlyozza, hogy a vizsgálatokban tekintettel kell lenni a névadókra, a névviselőkre, illetve a névhasználókra.

Természetesen ezen időszak előtt is számolhatunk a szakirodalomban ilyen jellegű megjegyzésekkel, megfigyelésekkel: THORSTEN ANDERSSON is felhívja a figyelmet arra (1977), hogy korábban is feltűntek ilyen szempontok a kutatásokban, de nem szocioonomasztika néven. ADOLF BACH például már egy 1954-es munkájában olyan kérdéseket vet fel, melyek szocioonomasztikai természetűek: rámutat például arra, hogy a foglalkozás és az érdeklődés hatással van az egyén által használt névkészlet összetételére, a helynevek használati köre csupán egy-egy kisebb csoportra korlátozódik, valamint arra is felfigyel, hogy a gyerekeknek saját helyneveik vannak. Rámutat a hivatalos és nemhivatalos nevek közötti különbségre is. E kérdések mindazonáltal majd csupán az 1970-es években kerültek újra a kutatók figyelmének a középpontjába.

WILHELM F. H. NICOLAISEN 1985-ben ugyanakkor még mindig úgy értékelte a tudományág helyzetét, hogy a kutatók (és a hallgatók) nem foglalkoznak eleget — a szavaival élve: jobb híján — a szocioonomasztikának nevezett területtel (1985). A szisztematikus vizsgálatok hiánya mellett kiemeli a világosan kidolgozott és széles körben elterjedt terminológia szükségességét is. Majd egy évtizeddel később, az 1993-ban megrendezett XVIII. Nemzetközi Névtudományi Kongresszuson FRIEDHELM DEBUS ugyancsak hangot adott annak, hogy továbbra sem tisztázott a szakág tárgyának hatóköre és metodikája: a kutatók vagy a szociolingvisztika terminusait használják, vagy pedig a névtani szakirodalomban használatos fogalmakkal írják le a szocioonomasztika körében tárgyalandó jelenségeket (1999). E téren jelentős változás, azt kell mondanunk, azóta sem történt, minthogy máig nem alakult ki egységes helynév-szociológiai elmélet vagy legalább felfogás. A magyar szocioonomasztika még a fentieknél is kevésbé kidolgozott helyzetben van, mert amíg a nemzetközi szakirodalomban számos

ilyen témájú írást találunk, a magyar helynévkutatásban ez a tematika egészen a legutóbbi időkig csupán nyomokban fedezhető fel.

2. Ahogyan a modern névtudomány megszületésének bölcsőjeként Skandináviát jelölhetjük meg, ugyanígy a helynév-szociológiai kutatások is ebben a térségben jelentek meg először (a témáról lásd bővebben AINIALA 2012).

A skandináv helynév-szociológiai kutatások az 1970-es években kezdődtek, mintegy a korábbi rendszertani és tipológiai vizsgálatok természetes folytatásaként. A legfontosabb kérdéskör ebben az időben a *h e l y n é v i s m e r e t* volt, melyet SLOTTE, ZILLIACUS és HARLING tanulmányozott először (1973). Vizsgálatuk arra a kérdésre irányult, hogy három finnországi svéd faluban a különböző életkorú nők és férfiak milyen mértékben ismerik a falujuk helyneveit.

A skandináv szocioonomasztika az 1990-es évek megerősödött, s még az évezred utolsó évtizedében is több írás foglalkozott a névismerettel (lásd például KEPSU 1990, PITKÄNEN 1998, AINIALA–KOMPPA–MALLAT–PITKÄNEN 2000).¹

WALTHER és SCHULTHEIS *Soziolinguistische Aspekte der Eigennamen* című munkájában (1974) a szocioonomasztika feladatának azt tekinti, hogy felkutassa a nevek, névváltozatok társadalmi környezetét, mind a névadásra, mind a névhasználatra tekintettel. Kiemeli, hogy a *n e v e k n e k k ü l ö n b ö z ő f u n k c i ó j a* lehet a kommunikációs aktusban. A szerzők három szintet különítenek el a kommunikációban: intim, félhivatalos és hivatalos szint. AINIALA úgy gondolja, hogy ezek a szintek túl mechanikusan ragadják meg a jelenséget, de nagyon fontos eredménynek tartja, hogy a szerzők rámutatnak arra, hogy a névhasználó az adott kontextusnak, szituációknak megfelelő nevet választ (2012: 211). WALTHER és SCHULTHEIS hangsúlyozzák azt is, hogy a tulajdonnevek képesek a csoporttudat és csoportszellem kialakítására és erősítésére. (Ezt a gondolatot fűzi tovább későbbi munkájában AINIALA, 2005.)

ALLAN ROSTVIK a *h e l y n e v e k é s a s t i l i s z t i k a* kapcsolatáról írt tanulmánya nem kimondottan szocioonomasztikai munka, mégis érdemes megemlíteni (1991). Elemzésében azt vizsgálja, hogyan használják a neveket a napi sajtóban. Példái között felsorol olyan helyneveket, mely esetében a név neutrális, pusztán a földrajzi denotátumra utal. Más neveket politikai entitásnak tart, a nevek igen gyakran metaforákká válnak, egyes helynevek pedig szinte köznévi értelemben használatosak. ROSTVIK elemzései bizonyítják, hogy a helyneveknek más-más kontextusban különböző jelentései lehetnek. Ez a felfedezés nem tekinthető

¹ Meg kell jegyeznünk azonban azt is, hogy ez a tematika a 21. században is tovább virágzott. CARINA JOHANSSON doktori disszertációjának újjátása az volt, hogy a városi nevekre irányult a figyelve, vagyis azt állította vizsgálatai középpontjába, hogy a stockholmi lakosok mennyire ismerik a hivatalos utcaneveket saját városrészükben (2007). Mások is szívesen fordultak a városi helynevek felé: lásd például AINIALA 2005, 2010, JØRGENSEN 2002, LÖFDAHL–WENNER 2010.

újszerűnek, azonban ráirányította a figyelmet arra, hogy a helyneveknek általában is, és nem csupán a szépirodalmi szövegekben lehetnek különböző szerepei.

A szocioonomasztika több figyelmet kapott területének tekinthetjük a *n é v - v á l t o z á s é s a n é v v á l t o z t a t á s* kérdéskörét. ROSEMARIE GLASER *Toponymic changes in East Germany* című írásában (1993) a szocializmus összeomlása utáni korszak helynévváltoztatásairól (országnev, utcanevék stb. változása) számol be. Amellett, hogy leírja és kategorizálja a névváltoztatások eseteit, megpróbálja interpretálni is azokat. A munka érdekessége, hogy a névváltoztatásokat három csoportba sorolja: 1. nagyon radikális névváltoztatók, 2. nagyon mérsékeltek, valamint 3. akik arra mutattak rá, hogy mennyibe kerül a névváltoztatás. Az efféle elemzések tekinthetőek a későbbi attitűd- és névpreferencia-vizsgálatok előfutárának.

AINIALA ugyancsak a nevek változásával foglalkozik: munkájában két finn falu neveit vizsgálta egy 200 éves perióduson keresztül (1997a). A munka fő kérdése az volt, hogy milyen mértékben, hogyan és miért változik a névkészlet. Később ebből a témából készült doktori disszertációja is (1997b). A vizsgálat azt mutatta ki, hogy igen sok név tűnt el: például az 1960-as években használt neveknek majd a fele az 1990-es évekre kiveszett a névkincsből, különösen a mezőgazdasági művelés alatt álló területek (szántó, rét, kert stb.) neveire és a műtárgyak elnevezéseire igaz ez. Megállapítja azt is, hogy azok a nevek, amelyeket csak az idősebb lakosok használnak, szintén könnyebben tűnnek el. Kimutatta továbbá, hogy mindkét falu névkincsében a nevek együtödének van variánsa.

Ugyancsak AINIALA egy másik írásában Kilenc falu névanyagának 30 éves (az 1960-as–1970-es évektől az 1990-es évekig terjedő) történetét elemzi (2000). E több településre kiterjedő munkában a néveltűnési ráta sehol nem volt magasabb, mint 70%, s nem volt kevesebb, mint 30%. Átlagosan a nevek fele tűnt el ebben a korpuszban is. A nevek eltűnését azzal magyarázza AINIALA, hogy a név iránti szükséglet csökkent vagy megszűnt (például azért, hogy maga a hely szűnt meg, vagy jelentősen megváltozott). Feltűnő, hogy e munkák sem említik a szocioonomasztika terminust, noha minden kétséget kizáróan e tudományterület tudásanyagához járulnak hozzá.

3. Ahogyan Finnországban is az élőnyelvi kutatásokból származó névkincs vizsgálata hozta előtérbe a névszociológiai szempont érvényesítését, ugyanúgy hazánkban is a névgyűjtés virágkorára tehető a magyar helynév-szociológiai kutatások szórványos megjelenése. A témát érintő munkákban azonban csupán néhány, a skandináv munkákban is megjelenő szocioonomasztikai jelenségre terjedt ki a kutatók figyelme, s vizsgálataik — ebből is adódóan — explicit terminológiai és módszertani háttér nélkül zajlottak. A megjelenő témák között említhetjük az elsősorban MEZŐ ANDRÁS nevéhez köthető *népi/közösségi név* és *hivatalos név*

terminuspár mentén végzett kutatásokat, melyek legfontosabb célja a névkeletkezés és a névhasználat síkjainak szétválasztása volt (vö. ehhez 1970, 1982).

A névhasználattal természetes módon összefonódik a helynévismeret kérdése: ez utóbbi a leggyakrabban felbukkanó részterülete a korai helynév-szociológiai témákat érintő munkáknak (vö. például INCZEFI 1967, TÓTH L. 1974a, 1974b, 1976, KOVÁTS 1981, SZATHMÁRY 1985). E területen módszertani szempontból mindenképpen ki kell emelnünk ZSOLNAI JÓZSEF tanulmányát (1967), ennek nyomán a terminológiába bekerültek az *aktív és passzív névismeret*, az *alap- és peremnévkészlet*, a *névismereti átlag* stb. terminusok. Az egyén helynévismeretét ZSOLNAI ezenkívül sok oldalról szemlélte: vizsgálta a különböző korú és nemű egyének névismeretét, valamint a névgyakoriság és a helyfajták, az elhelyezkedés és a névvariánsok kapcsolatát. Az utóbbi évtizedben a helynévismereti vizsgálatok újra erőre kaptak: E. NAGY KATALIN több településen végzett ilyen irányú felméréseket (2015, é.n.), emellett jómagam a Hajdú-Bihar megyei Tépe falu lakóinak névismeretét vizsgáltam (GYÖRFFY 2015).

Az egyéni helynévhasználatra vonatkozó megfigyelései SZABÓ GÉZÁt arra a megállapításra készítették, hogy a szóbeliséghez tartozó nevek különböző nyelvhasználati (a szerző szavaival élve területi-szociolingvisztikai) rétegekhez tartoznak (1989). Néhány írásban a helynévváltozatok stilisztikai funkciójáról is olvashatunk (például NAGY F. 1971, FARKAS F. 1980, BACHÁt 1981, KAKUK 1984). Érdekes összefüggéseket tártak fel a többnyelvű települések helynévhasználatát bemutató munkák is (lásd például HOFFMANN O. 1989, PENAVIN 1989).²

2. Helynév-szociológiai vizsgálatok a 21. században

1. A helynév-szociológia kutatási területeinek bemutatásakor célszerűnek tűnik röviden megvizsgálni azt is, hogy a rokon tudományterület, a személynévтан keretein belül milyen ide kapcsolható kutatások folytak. Számos munkát idézhetünk az e témára vonatkozó szakirodalomból, dolgozatomban azonban csupán jelzésszerűen említek néhányat a 21. században napvilágot látott termésből.

B. GERGELY PIROSKA nagyszabású monográfiát szentelt az erdélyi keresztnévhasználatnak, munkája középpontjában a felekezeteknek a névhasználatra gyakorolt hatása áll (2003). Kalotaszeg kereszt- és beceneveit vizsgálva pedig a városias és a falusias települések névhasználati különbségeit tárja fel (2005). ÖRDÖG FERENC 18. századi jegyzőkönyvekből gyűjtött névanyagon szemléletti a névhasználatnak a felekezeti, a nemzetiségi, valamint a társadalmi rétegek szerinti megoszlását (2005, 2008). Egy másik a keresztnevekre kiterjedő munkájában a 17. és 18.

² A disszertáció szempontjából releváns magyar szakirodalmi előzményeket az egyes témakörök tárgyalásakor mutatom be részletesen.

századra visszamenő névkorpuszt elemezve a nemek szerinti megoszlás bemutatását ötvözi a nevek területi elterjedésének és gyakoriságának szempontjával, külön hangsúlyt fektetve a névdivat jelenségére (2007). SLÍZ MARIANN Anjou-kori női személynévek kapcsán a nem és a társadalmi státusz összefüggéseit mutatja be (2011). VÖRÖS FERENC négy szlovákiai település családnévhasználatát járja körül igen sokrétűen (2004). Munkájában a családnévek körében vizsgálja a névviséletet és névhasználatot, illetve a névadás történelmi és szociolingvisztikai hátterétényezőit. Tipológiai vizsgálatai során — a hagyományos névrendszertani elemzés mellett — külön szempontnak veszi fel a nevek etnikai, társadalmi, valósi–felekezeti jellemzőit, valamint a névgyakoriságot.

A szocioonomasztika számára ugyancsak kiváló kutatási terepnek bizonyult a családnév-változtatások elemzése. FARKAS TAMÁS a 20. század második felében történt névváltoztatások kapcsán hívja fel a figyelmet arra, hogy a folyamatban részt vevő egyének a társadalmi rétegződés, foglalkozás, felekezeti hovatartozás, nem, életkor, származás, valamint lakóhely alapján is jellemezhetők (2009). KOZMA ISTVÁN pedig a múlt század első harmadára vonatkozóan foglalja össze a családnév-változtatások hátterében álló mikro- és makrokörnyezeti (társadalmi) és politikai indítékokat (2007).

Az itt bemutatott kutatások is jól mutatják a személynév-szociológia jellemző vizsgálati irányait. BAUKO JÁNOS egy a közelmúltban megjelent egyetemi oktatási segédletében³ a szocioonomasztika terminust tágran értelmezve határozza meg a szocioonomasztika (de valójában elsősorban a személynév-szociológia) kutatási területeit: ide sorolva a névkontaktológiát, névpolitikát, névtervezést, a kisebbségi névhasználat, a névdivat és a névattitűd vizsgálatát, a névváltoztatást, valamint a névhasználat és az életkor, nemek, felekezetek, társadalmi rétegek, csoportok stb. összefüggéseinek az elemzését (2015).

A névpolitika a névhasználatot befolyásoló törvényekkel foglalkozik. Ennek vonatkozásait illusztrálандó a szlovákiai magyarok helyzetéről kapunk képet a szerző művében. A névtervezés a tulajdonnevekkel kapcsolatos nyelvi tervezést és a kapcsolódó problémákat foglalja magában. Ide sorolható tevékenység a névhatártalanítás, azaz a határon túli tulajdonnevek standardizálása és kodifikációja. Emellett foglalkozik a névváltoztatás kérdésével is. A szlovák–magyar kontaktusjelenségek közül a szerző kiemeli a korábban már érintett kettős személynévhasználatot. A keresztnévek vizsgálatában kiemeli továbbá a névdivat érintő kérdéseket is. A névhasználóknak a nevekhez való viszonyát a névattitűd-vizsgálatok tárják fel. Baukó részletesen bemutatja a névadás és névhasználat, valamint a kor,

³ Fontos kiemelni, hogy BAUKO elsősorban a nyitrai egyetem hallgatóinak az igényeit előtérbe helyezve készítette el oktatási segédletét, így elsősorban a szlovákiai szakirodalom eredményeit állította a fókuszba. Számunkra ez azonban érdekes bepillantást adhat a határon túl folyó szocioonomasztikai kutatásokba.

a nem és a felekezeti hovatartozás összefüggéseit is. (A munkáról bővebben lásd GYÓRFFY 2016b.)

Napjaink személynevekkel foglalkozó szakirodalmából a dolgozat témáját tekintve mindenképpen kitűnik TÓTH VALÉRIA munkája, melyben a személynévadás és személynévhasználat ómagyar kori folyamatainak szociolingvisztikai tényezőit is igyekszik feltárni (2016). Noha e vonások legjobban a jelen kor szikroniájában figyelhetők meg, ebből származó ismereteinket felhasználva TÓTH VALÉRIA a középkori névhasználatra vonatkozóan von le következtetéseket. Vizsgálja az informális és formális névváltozatok megjelenését, valamint bemutatja a személynevekből felfejthető névhasználati értéket (például kötődik-e a névhasználat valamilyen nemhez, korhoz, társadalmi réteghez, felekezethez stb.), s felvillantja a névattitűd vizsgálati lehetőségeit is az ómagyar kor viszonylatában.

2. A következőkben arra vállalkozom, hogy a 20. századi helynév-szociológiai munkákban megjelenő témakörökön túlmutató kutatási területeket mutassam be, mégpedig úgy, hogy a diszciplína meghatározásakor elsősorban a szociolingvisztika trudgilli definíciójából indulok ki. „A szociolingvisztikai kutatások az emberi nyelv természetét szeretnék jobban megérteni, mégpedig azáltal, hogy a nyelvet annak társas környezetében vizsgálják, és/vagy céljuk, hogy eljussanak a nyelv és a társadalom viszonyának és kölcsönhatásának jobb megértéséhez. A szociolingvisztikához tartozik az antropológiai nyelvészet, a dialektológia, a diskurzuselemzés, a beszélésnéprajz, a geolingvisztika, a nyelvérintkezések tanulmányozása, a szekuláris nyelvészet, a nyelvészociálpszichológia és a nyelvészociológia.” (TRUDGILL 1997: 74–75). Amint látjuk, a szociolingvisztika e felfogása a hagyományos nyelvészeti tudományterületek mellett más tudományágakat is idetartozónak tekint. Ezek a diszciplínák szemléletük és kérdésfeltevésük szempontjából is hasonlóak: egyrészt jellemző rájuk, hogy a nyelvet kizárólag társas vonatkozásaival együtt tartják vizsgálhatónak, másrészt egyetértenek abban, hogy legeredményesebben a jelenkori nyelvi állapot vizsgálható. A következőkben e tudományterületek közül kiemelek néhány olyat, amelyet a helynév-szociológiai kutatások szempontjából meghatározónak és relevánsnak gondolok.

2.1. A helynév-szociológia legalapvetőbb kérdése az, hogy az azonos helyet jelölő helynévváltozatok (tulajdonképpen szinonimák) használata milyen szempontok szerint történik, s ez kapcsolható-e különböző névtípusokhoz, azaz eltérő szemantikai és nyelvi szerkezetet mutató jellegzetes helynévcsoportokhoz. Ennek révén a vizsgálat valójában kapcsolatba hozható nemcsak a helynevek használatának és ismeretének, hanem keletkezésének a körülményeivel is.

Nyilvánvaló, hogy az egyén névhasználatát a társadalomban betöltött helyével, szerepével összefüggésben célszerű vizsgálni (ahogyan általában a nyelv használatát is), ezért az ezzel összefüggő szempontokat (kor, nem, iskolázottság, foglalkozás stb.) alapvetőnek tekintjük e kutatások kereteinek kijelölésében. Az egyén

névismeretének, névhasználatának a felmérése nem statikus vizsgálat kíván lenni, hanem tekintettel van az időbeli változásokra és az ezeket kiváltó tényezőkre is.

Az ebben a körben felmerülő egyes kérdések megválaszolásához a *dialektológiai vizsgálatokat* is segítségül hívhatjuk. A dialektológiát azonban itt meglehetősen tágan értelmezett diszciplinának fogjuk fel, amely nem pusztán a regionális nyelvváltozatok elemzését foglalja magában, hanem valamennyi nyelvváltozatnak a leírását is. A nyelvváltozatok osztályozására sokféle modell született, jómagam leginkább a FIRTH és HALLIDAY munkássága nyomán elterjedt tipológiát (például HALLIDAY 1968) tartom követendőnek. Ebben a rendszerezésben a nyelvváltozatokat két fő szempont szerint vizsgálhatjuk: beszélhetünk egyrészt használati, másrészt használói változatokról. A névhasználat szintjén helyzeti-stilisztikai variánsokra utalhatunk, míg a használói változatokhoz a regionális, illetve a csoport- és rétegnyelvi változatok tartoznak. (Lásd ehhez bővebben a 3. fejezetet.)

A klasszikus regionális dialektusok, azaz nyelvjárások mellett figyelembe kell vennünk azt is, hogy a többközpontú nyelvnek eltérő nemzeti normái lehetnek. LANSTYÁK ISTVÁN a magyart pluricentrikus nyelvnek tekinti (lásd ehhez például 1998), így a határon túli magyar nyelvváltozatok normáinak vizsgálata is a tágabb értelemben vett dialektológia körébe tartozik. A csoport- és rétegnyelveken belül olyan variációkkal kell számolnunk, melyek a közös nem, életkor, etnikum, társadalmi réteg/osztály, illetve foglalkozás, tevékenység, hobbi stb. alapján jellemezhetők.

A nemzetközi szakirodalomból szemezgetve megemlíthetjük REIMER REINSMA írását, amely a névvariánsok problematikáját járja körül holland példákon (2014). A tanulmány két fő kérdése, hogy hány hivatalos neve lehet egy helynek, valamint hogy milyen mértékben cserélhetők fel a nevek a regiszterhasználat szempontjából. A szerző három regisztert különböztet meg: 1. jelöletlen, 2. informális, 3. formális és archaikus. Az ezekbe való besorolás azonban nem egyszerű. A holland nyelv esetében kimutatta, hogy azok a nevek, amelyekkel a bizalmas és az udvarias névmások használata jelentkezett, jelöletlen nevek, például *Amsterdam*. (Ugyanakkor más nevek cáfolják ezt a megfigyelését.) A regiszter megállapítására a névvel együtt használt következő szavakból is következtet REINSMA: informális besorolást alkalmaz például, ha a névvel együtt a *fokking* káromkodást használják az adatközlők, míg az *immer* archaikusabb adverbium megjelenése a formalitás jelölője.

Ehhez kapcsolódóan hasznos lehet megvizsgálni az egyes beszélők névkompetenciáját is. Egy-egy közösségen belül ugyanis a kulturális, pragmatikai, grammatikai tényezőket is magában foglaló névmodellek fő jellemvonásaikban meg egyeznek, s ez szolgáltatja a közös névhasználat alapját.

A fentebb felvázolt igen összetett jelenségek megragadásához a névtan hagyományos módszerei nem nyújtanak megfelelő támaszt, a magyar nyelvterületen folytatott névgyűjtés a korábbiakban ugyanis jórészt a legidősebb generáció segítségével történt, és a névkincs legarchaikusabb részét állította a előtérbe. A szociolingvisztikai kutatások elsődleges terepe azonban a mai nyelvállapot, így a társadalmat a középpontba helyező vizsgálódásoknak is elsősorban erre a kronológiai rétegre kell összpontosítania, az adatgyűjtés folyamán a szinkróniában meglévő helyneveket kell feltérképeznie. Egy egyén vagy névhasználó közösség helynévhasználatát és helynévismeretét feltáró munka nulladik lépésének éppen ezért azt tekinthetjük, hogy a kutató egy adott hely összes létező és egykor létezett nevét megpróbálja összegyűjteni. A gyűjtőmunka ilyen irányú kiterjesztése azért fontos, mert a használaton kívüli helynevek a passzív névkincs részét képezhetik, másrészt pedig azért is célszerű teljességre törekedni, mert így az alap- és a peremnévkincs elemei egyaránt megjelennek a vizsgálatokban. A tényleges helynév-szociológiai vizsgálatok során pedig kérdőíves-interjúk módszerrel tárható fel mind a helynévhasználat, mind a helynévismeret. A minta kiválasztásakor és a vizsgálatok elvégzésekor három szempontot kell mindenképpen szem előtt tartanunk: azt, hogy az eljárás kvantifikálható, megismételhető és összemérhető legyen.

2.2. A geolingvisztikai aspektus a kvantitatív módszereket alkalmazó, regionális alapú dialektológiát jelenti megközelítésünkben. A helynévkutatásban ma már axiómának számít az a tétel, hogy a helynevek a meglévő névkincs analógiájára születnek, azaz egyfajta modellhatás érvényesül a névadáskor, illetve a nevek változásakor is. A helynévtan fórumain ezzel kapcsolatban rendre felbukkan a helynévjárások kérdése is, vagyis az, hogy a névadás alapjául szolgáló modellek területileg mutatnak-e differenciáltságot. A nyelvileg, kulturálisan, történetileg és földrajzilag eltérő területekről ugyanis feltételezhetjük, hogy helynévtani szempontból is különbözőek lehetnek.

Módszertani tekintetben ezek a jelenségek modellalapú összehasonlító vizsgálatokkal tárhatók fel a legeredményesebben. Ilyen jellegű elemzéseket végzett a közelmúltban DITRÓI ESZTER, aki a kérdést széles társadalmi beágyazottságában vizsgálja, így egy-egy régió helynévkincsének elemzésekor a történelmi események, a migrációs folyamatok és az idegen nyelvi környezet hatásait is bemutatja (2010, 2011, 2012, 2017).

2.3. A diskurzuselemzés szemlélete és módszertana is segítségünkre lehet abban, hogy közelebb kerüljünk a helynevek társadalomban betöltött szerepkörének a megismeréséhez. A tulajdonnév elsődleges funkcióját sokan az egyedítésben látják, a nyelvhasználat során azonban ezt a szerepet más nyelvi eszközökkel is el tudjuk érni. A *Sikfőkúton / itt / ezen a kirándulóhelyen / a Noszvajjal összenőtt településen / az É 47,9268°, K 20,4433° földrajzi koordinátákon fekvő*

településen vagyunk. mondatban használt szavak és kifejezések egyaránt kizárólagosan azonosíthatják azt a helyet, ahol épp tartózkodunk, igaz azonban, hogy más és más módon: egyes elemek minden helyzetben képesek erre (a tulajdonnév és a határozott leírások), mások (a névmást tartalmazók) csupán az adott szituációban vagy kontextusban funkcionálnak.

A szocioonomasztikai megközelítés megítélésem szerint ezzel összefüggésben eredményesen támaszkodhat egyfajta kognitív nézőpontra is, főleg annak a kérdésnek a megvilágításában, hogy a különféle helyekről beszélve az egyén mikor folyamodik közszói elemek és mikor tulajdonnevek alkalmazásához. Fontosnak gondolom a különféle mikroközösségek (például család, baráti társaságok stb.) helynévhasználatának a jellemzését is, s ezzel összefüggésben annak vizsgálatát, hogy az egyén a különféle nyelvhasználati helyzetekben eltérő regisztereket alkalmazva mennyiben változtat kommunikációs stratégiáján a helynevek (illetve a helyeket jelölő közszói leírások) alkalmazásában, figyelembe véve azt is, hogy erre a kimutathatóan nagyfokú helynévi szinonimitás meglehetősen tág teret biztosít.

Érdemes ezzel összefüggésben felhívni a figyelmet ELWYS DE STEFANI vizsgálódásaira, aki a XXIII. Nemzetközi Névtudományi Kongresszuson elhangzott előadásában olasz anyanyelvű adatközlők között lefolyt informális beszélgetések alapján mutatta be, hogy milyen verbális és nonverbális eszközöket használnak fel a beszélők a térbeli objektumok leírására: deiktikus elemeket, leírást, rámutató gesztust stb. (2008).

TERHI AINIALA videófelvételen rögzített beszélgetések anyagát elemezte tanulmányában (2014) két kérdést járva körül: 1. hogyan lehet nevekkal azonosítani, azaz a névvariánsok közül miképpen választanak az adatközlők, illetve 2. hogyan beszélnek a nevekről az interjúalanyok, azaz a metanyelvi beszélgetésben miféle észleletek és hitek jelennek meg a nevekkal és a névhasználókkal kapcsolatban. A vizsgálat alapja egy 2007-ben elkészített interjú, melyben két-két 15 éves fiú és lány beszélget a Helsinkiben fekvő Kallio kerületről. Az interjú félig strukturált, fókuszcsoporthoz tartozó interjú. AINIALA hangsúlyozza továbbá, hogy ezek az interjúk sok esetben spontán megnyilatkozásokat is tartalmaznak.

A városi nevek vizsgálatában hivatalos és nemhivatalos nevek egyaránt felbukkannak. Igen jellemző, hogy az interjú elején a hivatalos nevek jelennek meg, azokban az esetekben is, amikor a denotációnak van nemhivatalos neve is (például *Kallio* helyett *Kaltsi*). Ezek az említések jelöletlenek, neutrálisak.

Helsinki helynévkincse bővelkedik nemhivatalos nevekben, ezek nagy része szleng név. A szleng nevek egy része másodlagosan jön létre, vannak azonban olyan nevek is, melyeknek nincs hivatalos névi előzményük. Az interjú előrehaladtával a szleng helynevek nagyobb teret kapnak, ezek lesznek a jelöletlen,

neutrális nevek, s a hivatalos név válik jelöltté, valamilyen értékítélet hordozójává.

A nevekkal kapcsolatos attitűd is feltérképezhető a felvételek segítségével. A görkorsolyapálya neve kapcsán például így nyilatkoztak az interjúalanyok: „van valamilyen furcsa neve”, „senki nem emlékszik rá (ti. a hivatalos névre)”. Láthatóan nem fogadják el a hivatalos nevet (*Micropolis*), az általuk adott név használata (*Eltsu*) pedig arra utal, hogy sajátjuknak érzik a helyet.

Az adatközlők nemcsak a saját névismeretüket, névhasználatukat mutatják be, hanem családjukéra, barátaikéra is reflektálnak: a *Makkaratalo* szleng helynév kapcsán például az egyik diák elmondja, hogy ő nem tudja, minek a neve a kérdéselt nyelvi elem, de az anyja tudja és használja is azt.

2.4. A nyelv szociálpszichológiai kutatások az egyes nyelvváltozatokhoz kapcsolódó értékítéletet, attitűdöt állítják a középpontba. A helynevekkel szemben tanúsított attitűd közvetlen és közvetett módon egyaránt mérhető. Az attitűdök mérésére számos technikát felhasználhatunk: az önregisztrálást, egy külső elbíráló által készített regisztrálást, az attitűdskálákat, a nyelvi viselkedés megfigyelését stb.

A helynevek kapcsán érdemes lehet ketté bontani az attitűd vizsgálatát. A névben kifejeződhet egyrészt a névadónak/névhasználónak a helyhez fűződő kapcsolata, másrészt a névhasználónak magához a névhez való viszonyát is megvizsgálhatjuk. Hajdúszoboszló *Szop City* elnevezése például a névadók szempontjából kifejezheti a városhoz fűződő negatív attitűdjüket, s így a nevet találónak érezhetik. Mások viszont, akik e szleng helynévvel nem élnek, elítélhetik a név használatát, arra hivatkozva, hogy trágár.

Ilyen jellegű vizsgálatokat korábban a szleng helynevekkel kapcsolatban folytattam, s ennek során a szlenghasználatra egyébként általában is jellemző kettős attitűd rajzolódott ki: a megkérdezett egyetemisták ugyanis használnak szleng helyneveket, többségük azonban el is ítéli ezt a jelenséget, s kerülendő nyelvi elemeknek tartja őket (lásd ehhez GYÖRFFY 2016a).

Helsinki utcaneveivel kapcsolatos attitűdvizsgálatokat végzett AINIALA 38, a Kelet-Helsinkiben fekvő Vuosaariban élő 15 és 70 év közötti lakossal (2016). A szerző feltérképezte, hogy mely utcanevek elfogadottak, melyeket nem kedvelik a lakók (például mert nem elég városias), vagy éppen melyek használatát kerülik. Igyekszik utánajárni annak is, hogy az adatközlők mivel magyarázzák attitűdjüket. A névhasználók szerint a név vagy névelem lehet szép vagy csúnya, aranyos, csodálatos, autentikus vagy mű, áttetsző vagy sem stb., míg a névhasználat lehet praktikus vagy nem (például amiatt, hogy sok hasonló név létezik már). Írását AINIALA a népi névtan (folk onomastics) körébe tartozónak tekint: ez a diszciplína az embereknek a nevekre és a névhasználatra vonatkozó hitét és észrevételeit állítja a kutatások középpontjába.

A nyelvi tájkép módszerével tárja fel a multikulturális Oslo neveinek rendszerét MAIMU BEREZKINA (2014, 2016). Hat grönlandi (Oslo egyik negyede) utcát választott kutatása területéül, ahol megvizsgálata a hatósági és az intézményi (top-down, azaz felülről lefelé történő), valamint az egyéni szociális szerepelőktől induló (bottom-up, azaz a lentől felfelé történő) névadást, ez utóbbi folyamatra a spontaneitás a jellemző. Egy terület etnikai változása minden bizonnyal a nemhivatalos nevek körében érhető tetten, mely a bottom-up típusú, azaz a lentől felfelé történő „tervezés” útján jön létre. Egy 2011-ben elvégzett anonim online attitűdvizsgálat azt az eredményt hozta, hogy a pakisztáni immigránsok szívesen fogadják, ha olyan neveket adnak lakóterületükön, melyek a pakisztáni kultúrával kapcsolatosak, de nem akarják, hogy a pakisztáni háttérük szükségszerűen megjelenjen Oslo helyneveiben. A nevekkal kapcsolatos attitűd kialakulásáért felelős faktorok között a hellyel kapcsolatos asszociációkat, a név tartalmát, hosszát, hangzását, valamint a szokást emeli ki BEREZKINA. A pozitív attitűd létrejöttét a történelmi kapcsolódás, pozitív, releváns, megkülönböztető névtartalom, illetve a rövid, de kellemes hangzású névtest segíti elő.

MAGGIE SCOTT arra hívta fel a figyelmet, hogy a széles körben felismert és megértett scots elemek kétségtelenül kulturális tartalommal ruházzák fel a skót helyneveket (2016). A szerző bőséges példát hoz tanulmányában arra, hogy a magán és kereskedelmi névhasználati gyakorlatban a scots elemek szándékos és motivált használata az egyéni szociális szerepelőktől induló (bottom-up típusú) névadásban igen elterjedt.

2.5. A nyelv szociológia szélesebb körben foglalkozik a társadalmi tényezők és a nyelvhasználat kapcsolatával: ide tartoznak például a nyelvtervezés és a többnyelvűség kérdésével kapcsolatos kérdések is. A szocioonomasztikai kutatások e két területe igen szorosan összefügg egymással. Nagyon fontosnak tartom, hogy megvizsgáljuk a határon túli magyarok, illetve a Magyarországon élő kisebbségek helynévhasználati szokásait is. A vizsgálatokból levont elméleti következtetések ugyanis hatással lehetnek a helynévpolitikára, például a hivatalos névadásra vagy a térképnevek, a közlekedési táblákon használt nevek alkalmazásának gyakorlatára.

Ebbe a körbe sorolható MAIMU BEREZKINÁ-nak az a munkája, melyben Oslo helyneveit a helyi norvég, pakisztáni, valamint lengyel lakók szemszögéből vizsgálta meg (2014). Felmérése arra irányult, hogy a helynevek ismerete ugyanolyan mértékű-e a három etnikum körében, továbbá a nem norvég közösségek mely neveket tartják „jónak/rossznak”, s hogy új névadásra mely esetekben kerül sor.

STAFFAN NYSTRÖM a Stockholmi Névyszerkesztő Bizottság tagjának szemszögéből ír arról a megnövekedett újraelnevezési igényről, amely Stockholm multikulturális kerületeiben, jelen esetben Rinkeby és Tensta kerületekben jelentkezik (2016). A bizottság által ajánlott nevek nem kapcsolódnak a terület történetéhez,

nem emlékezetnek meghatározó eseményekre, személyekre, helyekre, különösen nem is nemzetközilek, multikulturálisak vagy többnyelvűek, hanem majd-hogynem technikailag konstruáltak, és közös jellemzőjük, hogy svédül vannak — a svéd nyelv ugyanis mint lingua franca értelmezhető ezekben a sokszínű kerületekben. STAFFAN NYSTRÖM véleménye szerint az ajánlott nevek jó választásnak tűnnek, mert praktikus módon egyedítik a helyet, könnyen megtanulhatók, nem okoz gondot rájuk emlékezni, s könnyű a használatuk is.

A helynevekkel való foglalkozás újfajta kritikai irányára hívja fel a figyelmet BERG és VUOLTEENHO (2009), amely leszámol a hagyományos történeti-kulturális megközelítéssel. Emellett a névsztenderdizáció és a névgyűjtés tradíciójának technokrata-autoritatív jellegét hangsúlyozza: a helynevek vizsgálatában igen negatív következményei voltak annak, hogy a névtannal foglalkozó kutatók a sztenderd neveket helyezték a kutatások fókuszába, s a kisebbségek neveit elnyomták, a nyelvjárási adatokat pedig nem mint élő entitások, hanem mint kulturális relikviákat kezelték. Részben hasonló felfogású munka az őslakosok és a kisebbség névhasználatával foglalkozó ausztrál CLARK és társai tollából származó írás (2014).

Több írás is foglalkozik a név és a hatalom összefonódásával. GUY PUZEY norvég és észak-olasz példákon mutatja be hogyan cserélték le a dán neveket Norvégiában a nynorsk nyelvmozgalom keretében, míg Észak-Olaszországban a helynevek nyelvjárási írásmódjának támogatását használták fel az Északi Liga legitimálásában (2016). A Gramsci nevéhez köthető hegemonia-fogalom mentén haladva a helynévkincs és a nacionalizmus összefonódását bogyozgatja a szerző észak-norvég és észak-olasz példák segítségével: a helynevek a nemzeti lét, az identitás, a hovatartozás vagy potenciálisan a kirekesztés mindennapi szimbólumai.

Norvégia helynévhasználati szokásaiba vezet be bennünket AUD-KIRSTI PEDERSEN is (2016), aki Norvég Helynévtörvény kapcsán hívja fel két problémára. Egyrészt a farmneveknek a mai modern helyesírási szabályoknak ellentmondó, de a nyelvjárási kiejtésnek sem megfelelő dános írásmódjának kérdésére. A névhasználók megítélése szerint a helyes vagy „igazi” leírásnak a kiejtést kell tükröztetnie. Emellett kitér a lapp és kvén kisebbségi nyelvek hivatalos névhasználatára is. E nyelvek helyneveinek hivatalos, nyilvános használata ugyan engedélyezett, de negatív attitűdöt vált ki a többségi nyelv névhasználóiból.

KAISA RAUTIO HELANDER a lapp helynevekre irányítja a figyelmet (2016). Noha Finnországban és Norvégiában határozatok biztosítják a lapp helynevek használatát, ezek kivitelezésében különbségek mutatkoznak. Finnországban egyre szisztematikusabban kerülnek fel a nyelvi tájképre a lapp helynevek, ezzel szemben Norvégiában a helyi hatóságok nem követik rendszerszerűen a határozat előírásait.

Erre a kérdésköre HELEN KERFOOT korábban, a XXIV. Nemzetközi Névtudományi Kongresszuson tartott plenáris előadásában már ráirányította a figyelmet (2014). Az UNGEGN (az ENSZ Földrajzinév-szakértői Csoportja) munkáját bemutatva számol be számos ország gyakorlatából származó példák segítségével arról, hogy miféle problémákhoz vezet a jó szemléletű sztenderdizáció hiánya.

MÜHLHÄUSLER és NASH a nyelvi tájkép elemzésével mutatják be Norfolkban a nyelvi ideológia, a nyelv és identitás, valamint a nyelv és a táj kapcsolatát (2016). A norfolk nyelv átalakulását dokumentálják: hogyan lesz az ellenszegülés nyelvből a turizmus nyelve.

4. Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a fentebb említett diszciplínák szemléletükből és kérdésfeltevésükből adódóan új szempontokból teszik a helyneveket vizsgálhatóvá. Ezek közül a legfontosabb, hogy a helyneveket és a helynévhasználatot annak társadalmi vonatkozásaival együtt vizsgálják. A szocioonomasztika ily módon való felfogása sokszínű kérdésfeltevésének köszönhetően igen összetett és sok szempontú megközelítési mód, mely egymást kiegészítő és keresztező vizsgálatokat foglal magában.

A helynévszociológia témaköreit érdemesnek tűnik abból a szempontból is áttekinteni, hogy a helynév és a társadalom analízisében melyik elemre helyeződik nagyobb hangsúly (lásd ehhez például WARDHAUGH 2002: 17–18). A mikro-szocioonomasztikai elemzés során a nyelvnek a társadalomhoz való viszonyára fordítunk figyelmet. E terület központi kérdései a helynév(rendszer)-változás mechanizmusainak, a helynévi változatosság és a helynévrendszerek struktúrájának a feltárása lehetnek. Ezért meghatározott nyelvi adatokból indul ki, és azt mutatja be, hogy a beszélő által használt változatokból a közösség tagjai hogyan következtetnek a beszélő műveltségbeli, társadalmi-gazdasági helyzetére, mindez milyen társadalmi információkat közvetít a beszélőről, a hallgatóról, illetőleg a ketjük közötti viszonyról. A beszélő identitása(i) felismerhető(k) a nyelv által kínált lehetőségekből való választása alapján, tehát a helynevek változatai közötti választás is társadalmi információkkal bír. A mikro-szocioonomasztikai vizsgálatok legfontosabb hozadékanak azt tekinthetjük, hogy az általában homogénnek tartott helynévrendszereket sokszínűségüket, heterogenitásukat figyelembe véve igyekszik feltárni.

A makro-szocioonomasztikai kutatás során viszont a célból vizsgáljuk a helynévhasználatot, hogy minél többet megtudjunk a társadalomról, tehát nem az egyes nyelvi jelenségeket vesszük górcső alá, hanem egy nyelv vagy nyelvváltozat egészének valamely társadalomban, közösségben betöltött szerepét. Elemezzük például a nyelvi presztízs kérdését, többnyelvű közösségekben azt, hogy az egyes nyelvek milyen valós és szimbolikus szerepet töltenek be az adott közösség életében. A helynévtan számára különösen érdekes kutatási terület ebből a szempontból a határon túli kisebbségi nyelvi helyzetben élő magyar anyanyelvűek

helynévhasználati szokásainak a vizsgálata. Feltárható ugyanis, hogy miként függ össze a helynévválasztás és a társadalmi azonosságtudat; megőrződnek-e ezzel összefüggésben a magyar helynevek, s ha nem, akkor hány nemzedék alatt váltja fel a magyart a hivatalos vagy a többségi nyelvű változat. A kisebbségi létben használt helynevek mindennapi kommunikációs, illetőleg etnikai-kulturális identitásjelölő szerepének vizsgálata mellett a helynév a politikai cselekvés eszköze is, tehát elkerülhetetlen a helynévpolitika kérdéseinek érintése.

3. A helynév-szociológiai szempont történeti felhasználhatósága

A helynév-szociológiai vizsgálatok körében különlegesnek mondhatók HOFFMANN ISTVÁN történeti helynév-szociológiai szempontokat is tartalmazó tanulmányai. HOFFMANN a helynevek elemzésére dolgozta ki a névrekonstruktó módszert, melynek célja annak a nyelvi és etnikai képnek a megalkotása, melyben a nevek létrejönnek és tovább élnek (lásd ehhez HOFFMANN 2007), azaz feltárja, hogy a név milyen nyelvi közegben, valamint miféle lexikális és morfológiai elemek felhasználásával született. Emellett azonban figyelembe kell venni a fennmaradt adatokat is, ezek ugyanis a névnek a valós nyelvhasználatban való alakulására utalnak. HOFFMANN tehát a névrekonstruktó segítségével a történetiségben is megragadhatóvá próbálja tenni a névadás és névhasználat mögött meghúzódó szociológiai jellemvonásokat. E szempont bevezetése elengedhetetlen ahhoz, hogy a helyneveket etnikai célú nyelvi rekonstrukcióra is alkalmassá tegyük.

A korai ómagyar kori helynevek vizsgálata helynév-szociológiai szempontból két jól körülhatárolható kérdés elé állítja a kutatót. Egyrészt fel kell tárnunk, hogy ki(k) a névadó(k). A névrekonstruktó egyik központi eleme az etimológia, mely névszociológiai szempontból nem más, mint a névadás megragadása, annak a társadalmi szituációnak a megfejtése, amelyben a név keletkezett. Emellett megkerülhetetlen az a kérdés is, hogy ki(k)nek a nyelvhasználatát tükrözik a forrásokban fennmaradt helynevek. E kérdésre két választ szokás adni: egyrészt az elnevezésben az oklevélíró nyelvhasználatát láthatjuk megjelenni, másrészt a nevek által jelölt területek nyelvjárása figyelhető meg a nyelvi formákban. HOFFMANN azonban óvatosságra int: mivel a helyneveknek az oklevélbe kerülésére is többféle tényező együttesen hat, az egyes nevek használati értékét is összetettebben kell látnunk. Munkájában arra tett kísérletet, hogy a szövegbeli előfordulás-típusok elemzésével elkülönítse az oklevélíró lenyomatát magán viselő neveket a helyi névhasználatot tükröző formáktól (HOFFMANN 2004). Az oklevélírói tevékenység megítélésakor figyelembe kell venni többek között a normakövetésből, a tévesztésekből, az egyértelműségekre való törekvésből származó nyelvi beavatkozásokat, emellett nem tekinthetünk el a korabeli nyelvi presztízviszonyok hatásától sem.

A helynév-szociológiai elemzés kapcsán kiemelkedően fontos a denotátum fajtájának meghatározása is, hiszen a különböző helynévfajták eltérő módon használhatók fel a névadás és -használat vizsgálatában, valamint az etnikai rekonstrukció során (HOFFMANN 2005). Míg a természeti nevek létrejöttét nyelvi-kommunikációs okokkal magyarázhatjuk, addig a műveltségi nevek keletkezését társadalmi tényezők is befolyásolják. A természeti nevek körében ezzel a jellemvonással látja magyarázhatónak HOFFMANN az átvett nevek és a jelentéshasadás útján keletkezett elnevezések számbeli arányát, valamint azt, hogy kevésbé jellemző a szinonim nevek használata. A természeti nevek etnikai célú felhasználhatósága szorosan összefügg a névhasználói kör méretével: a mikronevek névadói–névhasználói többnyire egy-egy település lakóira szűkíthetők le, így ezek a nevek a lokális nyelvhasználat vizsgálatára alkalmasak. A makronevek (nagyobb folyók, hegy(ség)ek neveinek) területi–etnikai azonosító ereje ugyanakkor meglehetősen csekély. A műveltségi nevek s különösen a településnevek keletkezése sokkal tudatosabb folyamat, gyakran szándékosan adnak egy-egy nevet, sőt akár egy-egy konkrét személyhez is köthető a névadási aktus. HOFFMANN azonban óvatosságra int itt is: a különböző településnévtípusok névadói igencsak eltérők lehetnek, a tudatos névadás során vélhetően a társadalom befolyásosabb rétegeiből került ki a névadó, a környező lakosság mint névadó közösség inkább a természeti nevekből alakult településnevek kapcsán merülhet fel.⁴

PÁSZTOR ÉVA a későbbi korok történeti forrásából származó helynévi adatok szocioonomasztikai felhasználhatóságával foglalkozó tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy „a történeti forrásoknak a jellege tér el alapjaiban egymástól: míg ugyanis a történeti névanyag alapjául a különféle, főként 18–19. századi térképek, telekkönyvek, tagosítási iratok, jegyzőkönyvek stb. szolgálnak, addig a modern kori névkorpusz elsősorban az adatközlőktől származó névadatok révén állhat egybe” (2011: 133). Érdeklődésének középpontjában az áll, hogy a térképeken és a határjárási levelekben szereplő helynevek mennyire tükrözik a valós névhasználatot, s mely névstruktúrák viselik magukon a lejegyző kézjegyét. Kiemeli az országos katonai felmérések térképlapjainak, illetve a tematikus térképek

⁴ A helynévkincs etnikummeghatározó szerepéről a nemzetközi szakirodalomban is olvashatunk. DAHMEN és KRAMER ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a helynévkincsből leszűrhető (fals) következtetéseket a történelem során időnként politikai nézetek megerősítésére is felhasználták (2004). Példaként említik Dél-Tirol esetét: az első világháború után annak eldöntésére, hogy ezt a területet Olaszországhoz vagy Ausztriához kapcsolják-e, mesterségesen hoztak létre egy soha nem létezett nagyszámú olasz nyelvű helynévi anyagot, ezzel bizonyítva a régió hovatartozását. A történeti névanyag szocioonomasztikai elemzésével kapcsolatban továbbá megjegyzi azt is, hogy a földrajzi, valamint az etnikai tényezők sokkal hangsúlyosabban vannak jelen a kutatásokban, mint a társadalmi feltételek.

névanyagának kiváló felhasználhatóságát, valamint a hajdúnánási történeti névkincs összeállításakor használt 18. századi korai térképek részletgazdagságát. A határjárások és birtokmegosztások során készült térképek névszociológiai értékét az adja, hogy jogi aktus révén jöttek létre, így minden bizonnyal a valós helynévkincset tükrözik. A határjárási levelek értéke pedig elsősorban abból fakad, hogy szövegbe ágyazva szerepelnek a helynevek, így a nyelvi környezetben való használatra vonatkozóan szolgáltatnak információkat.

2. Helynév és identitás

1. A tulajdonnév jelentésszerkezete

A tulajdonnév mibenléte évezredek óta foglalkoztatja a kutatókat (nyelvészeket, filozófusokat, logikusokat stb.), mindenki által elfogadható válasz azonban arra a kérdésre, hogy van-e a tulajdonnévnek jelentése, ezidáig nem született. Jelen munka kiindulópontja az, hogy a nevek sokrétű, gazdag jelentéssel rendelkező nyelvi elemek.

J. SOLTÉSZ KATALIN a tulajdonnév kategóriájának szemantikai vizsgálatokor jelentésszerkezetről beszél, melyen az önkényesség és motiváltság, az információtartalom, a denotáció, a konnotáció, valamint az etimológiai jelentés és e jelentés átláthatóságának az összefüggéseit érti (1979). Az önkényesség és a motiváltság kapcsán a névadásnak a társadalmi feltételekhez való kötöttségét hangsúlyozza, más oldalról fontos kiemelni a meglévő modellekhez való alkalmazkodás motiváló erejét is. A tulajdonnévben megjelenő információmennyiséget maguk a nyelvi elemek hordozzák (ilyenek például a helynévformánsok, a földrajzi köznevek, írásban a nagybetűs írásmód), mely információ a névhasználók számára idővel el is homályosulhat. E jelentéssík mellett minden bizonnyal kiemelkedik a névnek a jelölt dologra való vonatkozása is, vagyis az, hogy a névnek van „spaciotemporális” vagy képzeletbeli denotátuma. A jelentésszerkezet legszubjektívebb mozzanata a konnotáció, a névhez kötődő asszociatív érték. A szónevek és a jelnevek megkülönböztetése a név etimológiai jelentésének milyenségével függ össze: míg az információtartalom elsősorban a denotátummal kapcsolatban közöl tulajdonságokat, addig itt a név mint nyelvi elem kerül a figyelem középpontjába.

A szakirodalomban olvasható további megközelítések közül két tanulmányt emelek ki, melyek J. SOLTÉSZ elméletére (is) alapozva újabb jelentésösszetevőket is tulajdonítanak a névnek. A tulajdonnév jelentését funkcionális kognitív szemantikai keretben próbálja feltárni TOLCSVAI NAGY GÁBOR. E nézőpontból azt mondhatjuk, hogy a tulajdonnév jelentésszerkezete „a dologmegnevezésekhez hasonlóan absztrahált és sematizált tulajdonságokon alapul” (2008: 30), s meghatározó vonásai közé tartozik az azonosíthatóság, az episztemikus lehorgonyozottság, valamint az enciklopédikus tartalom. A nevet nyelvi egységnek, unitnak tekinti a kognitív szemantika, mivel a nyelvi elem belső (morfofonológiai, szintaktikai,

szemantikai) feldolgozására nincs szükség ahhoz, hogy a nevet megérteni és használni tudjuk.⁵ A névhez elidegeníthetetlenül hozzátartozik egyeditő képessége is: egyszerre jellemzi a típusjelölés és a megvalósulás. Ezen alapvonal alapján a tulajdonnévre prototipikusan jellemző jelentésmátrix a következőképpen fogható fel. Az egyelemű nevek jelentésszerkezete egy hálózathoz áll, míg a többbeleműekhez több hálózat kapcsolódik. A névben foglalt enciklopédikus tartalom egyes beszélők számára csupán néhány általános tulajdonságot jelent (például a *Tisza* víznév esetében az, hogy egy folyó neve), más névhasználók azonban kidolgozott jelentéshálózatot kapcsolnak a névhez (például a Tisza folyó a Duna leghosszabb mellékfolyója, forrásának a Fekete-Tisza forrását tekintik, s innen mérik a folyó hosszát is, hossza valamikor 1419 km volt, a szabályozás eredményeként 962 km lett stb.). A jelentésszerkezet elidegeníthetetlen eleme továbbá a kulturális séma is, ide tartozik például az, hogy konvencionálisan milyen entitások kaphatnak nevet egy kultúrkörben.

HOFFMANN ISTVÁN TOLCSVAI nyomán a tulajdonnév jelentésszerkezetében feltételez egy kulturálisjelentés-síkot is: a név, a névadás és -használat ugyanis mindenkor erősen összefügg a kultúrával (2010). Emellett a név identitásjelölő szerepét is hangsúlyozza, és ezt nem csupán a személynevek kapcsán, hanem a helynevek használatában is megragadhatónak látja.

2. A helynevek identitásteremtő és -jelölő szerepe

A következőkben a jelentésszerkezet kulturális síkját, s ezen belül elsősorban a helyneveknek az identitásteremtő és -jelölő szerepét mutatom be.

Kiindulási pontként azt mondhatjuk, hogy maga a névadás egyfajta identifikációs folyamatként értelmezhető. A tulajdonnévvel való megnevezés, noha nyelvi univerzálénak tekinthető, nem elengedhetetlen velejárója a nyelvnek, hiszen más nyelvi megoldásokkal (például körülírással) is egyediteni tudjuk a helyeket. Az a tény tehát, hogy nevet adunk, identitással ruházza fel a helyet, ugyanakkor a névadó identitásában is nyomot hagy, hiszen azt nevezem meg, ami számomra fontos, ez pedig szociokulturálisan meghatározott. Egy-egy csoport azokat a helyeket látja el névvel, melyek a mindennapjaik során számukra jelentőséggel bírnak. Ebből a névhasználói igényből adódnak tulajdonképpen a beszélők helynévismertében tapasztalható különbségek (lásd ehhez az 5. fejezetet). A külterületen dolgozók több nevet adnak és használnak, mint az, aki soha nem jár ki a földekre, hiszen részleteiben is fontos számukra a megművelendő föld. A gyerekek elneve-

⁵ Ki kell emelnünk, hogy a kognitív szemantika a unit egysége mellett nem mond le a nevek másodlagos elemezhetőségéről. Az idegen eredetű neveknél ez a laikusok számára kisebb mértékű, míg a köznévi elemeket tartalmazó nevek természetesen a névhasználók számára is átláthatók szemantikailag.

zik az olyan tereket is, melyeknek nincs ún. hivatalos nevük, de nekik minden napjaik életterét jelentik: finn iskolások például *Syöpämonttu* 'rák-gödör' néven említik azt a helyet, ahol dohányozni szoktak (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2012: 109). A sziklamászók pedig például neveket adnak olyan utaknak a sziklafalon, melyek a laikusok számára láthatatlanok (lásd ehhez például KUNA 2006). Érdemes lenne megvizsgálni azonban azt is, hogy az egyes nyelvek, kultúrkörök szempontjából vannak-e szignifikáns eltérések abban, hogy milyen földrajzi objektumoknak adnak nevet, vagy ezt leginkább maga a földrajzi környezet határozza meg. Annak ugyanis, hogy mi kaphat nevet, elvi meghatározottsága, korlátja nincs.⁶

A finn szakirodalom a helynevek identifikáló szerepe mellett számon tartja a praktikusság⁷, a szociális, az affektív, valamint az informatív⁸ funkciókat is (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2012: 119–123). A számunkra fontos szociális funkció tulajdonképpen azt jelenti, hogy egy-egy névközösséget (legyen az egy nemzet, egy régió vagy egy település) az általa kreált, illetve használt nevek határozzák meg. Sok szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy a helynevek a legidőtállóbb szimbólumok közé tartoznak, így fontos építő elemei a nemzeti, területi, helyi identitásnak (például SAPAROV 2003, LIGHT 2004, HELLELAND 2012). A helynevek a kulturális örökségünk részei, melyek a múlttal kötnek össze bennün-

⁶ HOFFMANN ISTVÁN bár nem kultúráközi, hanem magyar települések névkincse közötti összehasonlító vizsgálatok során arra mutatott rá, hogy nagy eltérések mutathatók ki a névsűrűség terén, azaz abban, hogy a névközösség hány denotatumnak ad nevet, illetve hány nevet kap egy adott hely (2015). A névsűrűség kérdését HOFFMANN a földrajzi környezet változatosságával, felhasználásának a módjával a névadó közösség gazdasági, társadalmi, kulturális viszonyaival s ezek alakulásával hozza összefüggésbe. A névsűrűség az eddigi kutatások alapján fordítottan arányos a település területének nagyságával (lásd ehhez NAGY M. 2013, HANKUSZ 2015), HOFFMANN azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy Nagykőrű és Tapolca fő települések névkincsének névfajták szerinti eloszlását a földrajzi környezet valóban erősen befolyásolja, azonban „a megnevező közösség a legkisebb mértékben sem követ egyfajta objektív, külső szempontrendszert a helynévadásban akkor, amikor kiválasztja névadásának tárgyait, hanem kizárólag a saját belső viszonyaiból indul ki. Ez a magyarázata a különbségek ellenére is kiegyensúlyozott, arányaiban egymásnak jórészt megfelelő helynévfajta-struktúrának a két tárgyalt település esetében.” (2015: 381). Ebből kifolyólag a tájkép mellett a tájhasználati módokat és a népsűrűségi adottságokat emeli ki mint a névadás intenzitását befolyásoló tényezőket. HANKUSZ ÉVA öt települést bevonva a vizsgálataiba azt tapasztalta, hogy a népsűrűség általában egyenes arányban áll a névsűrűséggel, ezt azonban a közösség összetétele felülírhatja (2015).

⁷ A praktikusság funkciója azokhoz a névvariánsokhoz köthető, amelyeket a szűk, szoros kapcsolatban álló névközösségek rövidített formában használnak (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2012: 120), például *Nyíregyháza* helyett *Nyíregy*-et mondanak.

⁸ Az informatív funkció jelenlétéről olyan áttetsző nevek kapcsán beszélhetünk, melyek a helyről magáról is szolgáltatnak információkat (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2012: 123), például a *Pisztrángos* nevű vízben minden bizonnyal sok pisztráng él(t).

ket, képesek arra, hogy megőrizték és átadják a hagyományokat. A magyar helynévkincsből is említhetünk olyan neveket, melyek nemzeti identitásformáló, -jelölő szerepe jól érzékelhető. Gondoljuk Mohácsra vagy Ópusztaszerre! E helynevek bizonyos kontextusban a hozzájuk kapcsolódó ismeretek folytán speciális tartalommal töltődnek fel. (Természetesen jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a névnek az effajta használatát azonosnak tekinthetjük-e a pusztán a településre utaló alkalmazásával. De húzhatunk-e objektív, egzakt határt a névhez kapcsolódó enciklopédikus tudásnak?)

Az identitásjelölő szerep különösen dominánsan nyilvánul meg az olyan névköltöztetéseknél, melyeket nem a táj hasonlósága motivál, hanem a névadás egyfajta emlékeztető funkcióval bír (lásd ehhez HOFFMANN 1993/2007: 136). A kivándorló magyarság számtalan helynevet vitt magával új lakhelyére: egykoron volt vagy ma is létezik például *Buda*, *Balaton*, *Kaposvár*, *Budapest*, *Tokaj* stb. nevű település a Kárpát-medencén kívül is. Ezek a helynevek a névadóknak az identitását hivatottak jelölni.

A magyar helynevek körében a név identitásjelölő funkciója már a kezdetektől tetten érhető. HOFFMANN ISTVÁN mutat rá arra, hogy különösen a személynévi eredetű helynevek esetében szembetűnő ez, hiszen a helynév a személy és a hely szoros összetartozását fejezi ki (2010). E kapcsolatot TÓTH VALÉRIA így fogalmazza meg: „A személynévi lexémát tartalmazó helynevek háttérében az esetek nagy többségében az a névadói szándék áll, amely — a név eredeti funkcionális-kognitív természetét tekintve legalábbis — egy közösség (pl. család) vagy még inkább egy konkrét személy birtoklását hivatott az elnevezésben rögzíteni” (2017: 16–17).

Ilyenfajta kapcsolat kifejezésére nemcsak személyek, hanem intézmények is törekedtek már a középkorban is. Mindenki számára jól ismertek azok a településnevek, melyek az egyházi identitásformálás eredményeképpen születtek, lásd például az *Apáti* helyneveket vagy a templomcíméből alakult településneveket (*Szentpéter*).⁹ Efféle nevekre azonban még a természeti nevek között is bukkanhatunk. A Bars vármegyei Garam folyó jobb oldali mellékvere *Bükk-sevnice* neve mellett felbukkan az *Apát pataka* (valamint a *Nagy-patak*, vö. GYÖRFFY 2011a: 39) elnevezés is, mely az oklevél szövege alapján újabb keletkezésű: „in rivulo predicto Bykeschebenicze, nunc a modernis *Rivulus abbatis nominato*” (KMHsz.

⁹ TÓTH VALÉRIA patrocíniumi eredetű helynevekről írt tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy a középkori Magyarországon a névtípus nem természetes nyelvi fejlődéssel, hanem egyházi irányítással született meg (2011). Mivel az efféle nevek tipológiai szempontból egyáltalán nem voltak idegenek a magyar névrendszertől, így az elterjedésének rendszertani akadálya nem volt, a későbbiekben pedig a már meglévő nevek modelljét felhasználva spontán módon is jöttek létre új névalakulatok.

1.), s az egyház névadói tevékenységének a nyomát viselheti magán, hiszen a vizetek esetében nincs olyan nagy szerepe a jogbiztosító erejű névadásnak, az új lakosok sokszor csupán átvették a már meglévő vízneveket, s nem törekedtek új név létrehozására.

Érdemes felhívni a figyelmet a személy- és a helynevek fordított irányú kapcsolatára is az identifikáció kapcsán. Különösen a családnevek esetében tapasztalhatjuk azt, hogy a származási hely, s így a helynév válik a személy identitását legjobban reprezentáló nyelvi elemmé. Már az Árpád-kori átmeneti névformák között is szép számmal találunk a lakóhelyre utaló szerkezeteket: ilyen például az 1271: *Mychael dictus de Buda* körülírási szerkezet (N. FODOR 2010: 24).

A helynévi alapszóból alakult személyneveket TÓTH VALÉRIA is a magyar személynévrendszer egyik jellemző típusaként írja le, azonban munkájában — amelyben a rendszer leírására a korábbitól némileg eltérő terminusok használatát látja célszerűnek — felhívja a figyelmet arra is, hogy e típus jóval korábban is tipikus volt. A családnévelőzményeket mint sajátosságjelölő személyneveket értelmezi, s az e típusba tartozó nevek esetében a helynévi eredetű személynév a nemesek körében a birtokuk helyére vagy lakhelyükre utal, míg a mások kapcsán a lakó- vagy inkább származási hely megnevezése történt meg (2016: 143). A helyről történő elnevezés megfigyelhető továbbá a nemzetségnevek között is (2016: 208–212). A kapcsolati vagy nexusnevek másik csoportjában, a családneveknél a helynév > családnév alakulási mód a jellegzetesebb névtípusok közé sorolható (2016: 228). N. FODOR JÁNOSnak a kései ómagyar korban végzett kutatásai — ezt megerősítve — azt mutatják, hogy a magyar családnevek legvalószínűbb motivációi között második helyen szerepelnek a hellyel kapcsolatos nevek (29,97%, vö. N. FODOR 2010: 93). A családnévszótár adatait vizsgálva a 18. század végére e nevek aránya 50%-ra növekszik (N. FODOR 2010: 94, 107).

A 20. század második felében történt családnév-változtatások leírásához FARKAS TAMÁS többféle helyre utaló szemantikai alkategóriát is felvett tipológiájába: a helységnévi alapú nevek mellett például hegy-, víz- és tájnévi alapú nevekről is beszél (2009: 38). Érdemes megjegyezni, hogy emellett helyet jelölő közszón alapú nevekkal is számol. Kutatási eredményei e korszakban is azt mutatják, hogy a helynévi családnevek száma igen magas: a magyar névre változtatók körében 1948-ban minden második személy ilyen új nevet választott magának (51,8%), ez az arány 1997-re 36,2%-ra esett vissza, de még így is megőrizte első helyét a felvett névtípusok ranglétráján (FARKAS 2009: 80).

A személy és a hely, illetve a személynév és a helynév szoros összefonódása nemcsak a magyar kultúrában jellemző, angolszász és német nyelvterületen is szép számmal tartalmaz a családnév kincs helynévi eredetű neveket (vö. FODOR 2010: 67–68).

A nevek szociális funkciója szoros összefüggésbe hozható az említett affektív funkcióval. A névnek ez a jelentésmozzanata foglalja össze azokat a képzeteket, jelentéseket, attitűdöket, melyek a helyre vagy a helynév használóira irányulnak. Ennek a szerepnek a létezését is a csoportidentitás-tudat hívja életre: az összetartozás és ezzel kéz a kézben a másoktól való elkülönülés kifejezése valósul meg ugyanis a névadás, illetve a névhasználat által. A finn kutatók az affektív funkciót főként a nemhivatalos (unofficial) nevek körében vizsgálták, ugyanis e névfajta körében találkozunk a legtöbb olyan névvel, melyben a hellyel és a hely használóival kapcsolatos asszociációk és viszonyulások kifejeződnek. A nemhivatalos helynevek egyik csoportja a szleng helyneveké (lásd GYÖRFFY 2011b, 2012, 2016a).

A szleng helynevek elemzése azért kaphat kiemelt szerepet a szociális és az affektív funkciók feltárásában, mert magát a szlenget a nagyobb közösségeken belül létrejövő kiscsoportok identitását jelző beszédmódként értelmezhetjük. A szleng létezése az egymással intenzív emocionális és beszédkapcsolatban lévő tagokból álló kiscsoportokban nyer értelmet: „egyrészt nyelvi eszközei révén megkülönbözteti a csoporthoz tartozókat a csoportba nem tartozóktól, másrészt pedig a kiscsoport és annak tagjai számára egyféle verbális lázadást jelent az őket körül vevő hierarchia ellen, így használata az ego védelmét és a csoportnyomás alóli felszabadulást szolgálja. Elsődleges és legfontosabb nyelvi funkciója (mint eredetileg magáé az általában vett emberi nyelv é) a fatikus (kapcsolatfenntartó, -megerősítő) és identitásjelző funkció a nagyobb közösségen belüli kiscsoportokban.” (KIS 2010).

3. A szleng helynevek és a hozzájuk kapcsolódó attitűdök

A szleng helynév terminust máig nem határozták meg, definiálása ugyanis már amiatt is nehézségekbe ütközik, hogy magának a szlengnek a megnyugtató, széles körben elfogadott definíciója ezidáig sem született meg. Azok, akik megpróbálták meghatározni a szlenget, igen gyakran a beszélők intuitív ítéletére hagyatkoztak: PAUL ROBERTS szerint a szlenget mindenki felismeri, de senki nem tudja meghatározni (1958: 342), DUMAS és LIGHTER pedig egyenesen azt állítják, hogy a közösség reakciója a valódi szleng végső azonosító jellemzője (1978). KIS TAMÁS a szlenget — mint a nagyobb közösségtől való elkülönülés nyelvi jelzését — a közösség öltözködési, tetoválási, zenehallgatási, metakommunikációs szokásaival stb. együtt a közösség etogramjának tekinti (2006), azaz tulajdonképpen nem mint szókincset, hanem mint egyfajta nyelvi viselkedést határozza meg. Kutatásai során foglalkozott a szleng személynevek kérdésével is: definíciója szerint a szlengnevek azok a társadalmi kiscsoportokban megszületett és ott használt ragadványnevek, amelyek nyelvi síkon a szlenghez kapcsolódnak (KIS 1996: 93). Meghatározását a helynevekre alkalmazva azt mondhatjuk tehát, hogy a szleng

helynevek azok a társadalmi kiscsoportokban megszületett és ott használt helynevek, amelyek nyelvi síkon a szlenghez kapcsolódnak.

3.1. Az attitűdvizsgálat eredményei

DUMAS és LIGHTER nyomán érdemes arra helyezni a hangsúlyt, hogy maguk a névhasználók hogyan vélekednek a szleng helynevekről. Ennek feltárására 2010 májusában a Debreceni Egyetem elsőéves kommunikáció- és médiatudomány szakos hallgatóinak körében attitűdvizsgálatot végeztem, melynek fókuszába a szleng helynevek alkotásával, illetve használatával kapcsolatos hiteket, véleményeket állítottam. A vizsgálatban 37 diák vett részt, akik életkora 19 és 23 év között mozgott. A kérdőíveket fiúk és lányok egyaránt kitöltötték. Származási helyüket tekintve színes képet alkotnak a megkérdezettek: találkozhatunk az egyetemvárosból származó diákokkal, a résztvevők nagyobb része azonban a környező kisvárosokból, falvakból érkezett. Kevés kivételtől eltekintve mindannyian Debrecenben éltek (kollégiumban, albérletben). Érdemes kiemelni azt is, hogy a felmérésben részt vevő hallgatóknak volt szociolingvisztikai előképzettsége, így rendelkeztek valamiféle tudással a szlengről, tehát nem teljesen laikus nyelvhasználók.

A kérdőívek segítségével megkérdeztem a hallgatókat arról, hogy véleményük szerint mi jellemzi a szleng helyneveket; kik, miért és milyen szituációban használják azokat; s hogyan ítélik meg a szleng helyneveket stílusosan; azaz tulajdonképpen olyan kérdésekre kellett a válaszadóknak felelniük, amelyeket a szlengkutatás alapvető kérdésköreinek tekinthetünk.

A Milyenek a szleng helynevek? kérdésre igen széles spektrumból érkeztek válaszok. A feleletek gyakoriságát szem előtt tartva azt tapasztalhatjuk, hogy legtöbbször a szleng helynevet az eredeti helynév vicces, humoros formájaként határozták meg. Sokan a név becéző szerepét emelték ki, s igen sok esetben pedig a név rövidítéses jellegére, illetve könnyebb megjegyezhetőségére utaltak. E leggyakrabban felbukkanó jellemzők azonban összefüggnek más, ritkábban említettekkel, így ezek tárgyalását együtt végzem el.

A szleng helynevek humoros, vicces volta összekapcsolható a szójátékként való értékelésével, ez pedig összecseng JESPERSEN azon gondolatával, mely szerint a szleng az emberiség játékszeretetének az eredménye (1925).

Azok, akik a név becéző szerepét emelték ki, a szlengben megnyilvánuló erős érzelmi viszonyulásra utalhatnak. A pozitív érzelmi színezet mellett természetesen az ellentétes hozzáállás is megnyilvánulhat a szleng helynevekben: ezt jelzi „a negatív megközelítést szolgálja” válasz. Érdemes megjegyezni, hogy a szleng a másik (domináns) értékrendhez való viszonyulást fejezi ki, de nem mindig becsmérítő módon, emellett igen gyakran a csoport saját értékeiből, attitűdjéből is gúnyt űz.

A felmérésben résztvevők közül csupán ketten utaltak a szleng helynevek alkotási módjára: „a név rövidítéses jellegű” és „angolra fordított változat” válaszokban. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy a szlengben igen hosszú összetett szavak, többszavas kifejezések is megjelennek, az azonban igaz, hogy csonkítással, rövidítéssel igen gyakran él a szleng. Az idegen nyelvi elemek (főleg angol szavak) használata jelen korunkban pedig általánosan jellemzi a nyelvet.

A szleng helynevek szemantikájával függnek össze a „valamire asszociálnak”, „kétértelmű” és „sokat mondó lehet” válaszok. A szlengre általánosan jellemző a figurativitás, azaz hogy figuratív módon nevez meg dolgokat, főleg metafora, metonímia és ironia segítségével (EBLE 1992).

A szlenggel kapcsolatban sokszor hangsúlyozzák a kutatók a tudatosság jelentőségét: a szlenghasználó tudatosan alakítja nemcsak a tartalmat, hanem a formát is (ANDERSSON–TRUDGILL 1990). A forma kiemelt szerepét több válaszadó is érintette: „dallamot ad a helynévnek”, „jól cseng”, „hangzatosabb, mint az eredeti helynév”, „jobban felfigyel rájuk az ember”.

Nem meglepő módon negatív értékítéletekkel is találkozhatunk a kérdőív válaszai között: a szleng helyneveket egyesek erőltetettnek, elcsépertnek, idétlennnek tartják. A szleng elítéléséről később bővebben szólok, ehhez a jelenséghez itt csupán annyit fűznék hozzá, hogy ha a szleng szavak ilyenné (azaz erőltetetté, elcsépertté, idétlenné) válnak, akkor elveszítik eredeti konnotációjukat, s emiatt használatuk háttérbe szorul, majd lecserélődnek. Ez pedig a szleng szókészlet igen gyors változásához vezet.

Ezután vizsgáljuk meg, hogy az egyetemisták szerint k i k h a s z n á l j á k a s z l e n g h e l y n e v e k e t ! A kérdőíven e kérdés mellett iránymutatóul szerepelt, hogy a válasznál a névhasználó nem, kor, hobbi, iskolázottság, lakhely stb. szerinti jellemzését várjuk. A felmérésben résztvevők ezzel szemben szinte kivétel nélkül csupán a kor és a lakhely szerinti tulajdonságokat adták meg: így a fiatalok és a városiak azok, akik véleményük szerint a szleng helyneveket használják. A „fiatalok” csoportot néhányan tovább specifikálták: egyesek szerint ez a középiskolásokat és egyetemistákat jelenti, mások a 30, illetve a 40 éves korhatárt adták meg. Meglepő módon csupán igen kevesen emelték ki a szleng helynevek használóinak csoportjellegét. Erre a megközelítésre utaltak az „egy bandába tartozók”, „akik nagy közösségekben sok időt töltenek, például kollégium, iskola”, „egy hobbit űzők”, „bármilyen szubkultúra” válaszok. Akik nem vagy kevésbé használnak szleng helyneveket meghatározása is felbukkant a felmérés során: „a magasan iskolázottak kevés szlenget használnak”. Az itt bemutatott válaszok jól alátámaszthatnák azt a szakirodalomban is igen elterjedt vélekedést, mely szerint a szlenget csupán a serdülők használják. Egyes szerzők egyenesen az ifjúság nyelvével azonosítják a szlenget. Ez a nézet azonban mára sokak által meg-

cáfolt állításnak tekinthető. Jól mutatják ezt például a helsinki szleng helynevekkel foglalkozó munkák is, melyekben 1934-es, 1941-es, 1949-es, 1950-es, 1963-as születésű szleng helynevet használókkal is készítették interjút (AINIALA 2009).

A szlenget eredetét tekintve — ahogy a válaszadók is érzik — valóban leggyakrabban a városhoz kapcsolják. A szleng a maga gazdagságában akkor jelent meg először, amikor sokféle nép találkozott a régi vásárvárosokban, és valójában a sokszínű középkori városokban virágzott fel. Hasonló, de összetettebb okokból a 19. században a szleng a modern városi élet részévé vált, illetve — ma még inkább — a modern társadalom része (ALLEN 1994). Célszerűbb azonban inkább úgy fogalmaznunk, hogy a városok termékenyebb szülőhelyei a szlengnek, mert szleng bárhol létrejöhet, így elterjedtsége sem területileg, sem kor, sem társadalmi réteg szerint nem lokalizálható egyöntetűen.

A modern társasnyelvészeti megközelítés azonban ezen a szemléleten is tovább megy: egyre többen gondolják úgy, hogy a szleng az emberi nyelvvel egyidős nyelvi univerzálé. KIS TAMÁS, e gondolat legradikálisabb képviselője úgy véli, hogy a szleng „minden beszélt nyelvnek minden korszakában jelen van az emberi nyelv kialakulása óta, és létezése törvényszerű. [...] Mivel a szlenget (és vele együtt a nyelvet) létrehozó okok az ember legalapvetőbb emberi tulajdonságaiból, a Homo sapiens társas jellemzőiből származnak, azt is elmondhatjuk, hogy létrejöttének elsősorban nem nyelvi, hanem biológiai-etológiai-szociális okai vannak, épp ezért a szleng nem egyszerűen nyelvi, hanem »emberi« univerzálé is.” (2006: 138).

Ez a gondolat egyenesen átvezet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy *m i é r t h a s z n á l j á k a s z l e n g h e l y n e v e k e t*. A megkérdezettek a szleng helynevek használatakor a csoportösszetartó erőt hangsúlyozták: „közösségformáló erő”, „egy csoportba tartozást erősíti”, „ez is az összetartozásukat jelenti”, „közösségteremtő erővel bírnak, hiszen akik ismerik ezeket az elnevezéseket, azok úgy érezhetik, egy helyre tartoznak”, „ezáltal jobban magukénak tudják a helyet”. Egy válaszban a szleng identitásjelző funkciója is megjelenik: „a személyiséget képviseli”. A más csoporttól való elkülönülés vágya jelenik meg emellett a következő válaszban is: „negatív megkülönböztetésként hozzák létre a területen kívül élők”. Egy résztvevő a szleng helynevek használatának okát a kifigurázásban látja. „A szleng egy bizonyos érzelmi viszonyulást fejez ki, és igen lekicsinylő stílusárnyalatot hordoz.”: ez a viszonyulás ugyancsak a többségi csoporttal való szembenállás kifejezője.

Ezzel összefüggésben természetesen olyan válaszokkal is találkozhatunk, amelyek a szleng helynév nem-ismerete felől közelítenek: azért használják, hogy „a kívülálló ne tudja, hogy melyik helyről van szó”, „a szülők ne értsék”, „jó használni, mert csak néhány ember ismeri”; „néha kifejezetten zavaró a használatuk,

mivel azt, aki nem ismeri őket, gátolhatja a megértésben”. E válaszok egybecsen-
genek azzal, hogy a szleng a nagy csoport elleni védekezés egyik eszköze, egyfajta
lázadás a hierarchia ellen; egyesek szerint a szleng egyenesen ellennyelv (például
HALLIDAY 1976).

WALT WITHMAN szerint a szleng a köznép próbálkozása arra, hogy a sivár
szószerintiség helyett szabadon fejezze ki magát (1892: 404). Ezt a vélekedést
támasztják alá a következő vélemények is: „nyelvezet színesebbé tétele miatt
használjuk”, „változatossá teszi a nyelvet”, „megszínesítik a beszélgetést”, „unal-
masnak találják az eredeti, sokszor ismételt helynevet”, „vagy egyszerűbb, vagy
aranyosabb”, „a fiatalok szeretik az új és vagány dolgokat, azt, ami eltér a hétköz-
napitól”. JESPERSEN ezt a jelenséget így fogalmazza meg: a szleng valami újdön-
ség játékos létrehozása ott, ahol tulajdonképpen semmi újra nem volt szükség
(1925).

Egyes válaszadók szerint manapság divatból élnek a szleng helynevekkel, s
ugyanerre utal a „nem menő a hivatalos név használata” felelet is. Az a szemlélet,
mely a szlengben a divatot mint tényezőt emeli ki, a Webster angol szótár 1864-
es kiadásában jelent meg először. Ugyancsak felhívja erre figyelmünket EBLE, aki
a divat nyelvi megfelelőjeként tekint a szlengre (1992).

A felmérésben résztvevőket megkérdeztem arról is, hogy milyen szí-
tuációban használják a szleng helyneveket. A vála-
szok igen egyöntetűek voltak: „baráti társaságban, kötetlen beszélgetés során”,
„semmiképpen nem hivatalos helyen”, „mindennapi beszélgetésben, baráti társa-
ságban”, „ahol mindenki ismeri a szlenget, amit használunk”. Ahogy a szlenget
magát vizsgáló szakirodalomban is láthatjuk, a szleng helynevek használata is a
kötetlen helyzetekre jellemző. E triviális észrevételhez azonban mindenképpen ér-
demes hozzáfűzni azt is, hogy nemcsak a szituáció kötöttsége változik térben és
időben egyaránt, hanem az egyes szleng elemek megítélése is változó lehet. Me-
todikai szempontból fontos itt kitérnünk MONA FORSSKÅHL nézetére. Véleménye
szerint ugyanis mivel a formalitásnak nincs egyfajta objektív mérőskálája, elke-
rülhetetlen, hogy a vizsgálatban a formalitás fokát a résztvevők (jelen esetben a
szleng helynévhasználók), és ne az elemzők alapján határozzuk meg. Ez azt je-
lenti, hogy a résztvevők reakcióiban kell a kutatónak annak jeleit keresni, hogy
mit tekintenek formálisnak vagy informálisnak egy adott helyzetben (FORSSKÅHL
1999: 25).

A válaszadókat megkértem arra is, hogy stilárisan értékeljék a
szleng helyneveket, illetve használatukat. A válaszo-
kat alapvetően két csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba tartozó válaszadók
inkább pozitív jelzőket használtak: laza, kötetlen, fiatalos, modern, nem konser-
vatív, színes, eredeti. Míg mások inkább elítélően nyilatkoztak róluk: kevésbé ki-

finomult, köznapi, nem hibátlan stílus; kevésbé választékos, nem igazán esztétikus, hétköznapi, helytelen; „a szleng helyneveket használó szerint stílusos, szerintem gagyi”. Egy válaszadó láthatóan ambivalensen viszonyul a szlenghez: „nem tetszik, ha nem viszik túlzásba; néha illetlen is lehet”.

A szleng nyelvészeti megítélésében sokáig tartotta magát az a nézet, mely elítéli a használatát. A kérdőívre adott válaszokban megjelenő elítélő attitűd is minden bizonnyal ennek lehet egyfajta továbbélése. KIS TAMÁS a szleng elítélésének okait a kialakulásának miértjével hozza összefüggésbe: a csoport (legyen az korszaki vagy modern) alapvető érdeke az, hogy ne legyen benne széthúzás (2006). A nagycsoport ezért igyekszik homogenizálni a közösséget, s ennek egy lehetséges módja, hogy a kiscsoportra jellemző beszédmódot, azaz szlengjüket megbélyegzi. Ugyanakkor ez a kiscsoport ugyanígy megbélyegez más bomlasztónak vélt kiscsoportokat.

3.2. A szleng helynevek affektív és szociális funkciója

Az attitűdvizsgálat eredményei után az alábbiakban olyan szleng helyneveket elemzünk, melyekben a szociális és/vagy az affektív funkció erőteljesebben érzékelhető.

Az affektív helynevekben leggyakrabban valamiféle negatív érzés jelenik meg a hellyel, tágabban értelmezve a hely lakosaival kapcsolatban. A *Hajdószoboszló* névnek igen kiterjedt névbokra van (lásd ehhez GYÖRFFY 2011b, valamint az értekezés 7. fejezetét). A szleng változatok között jó néhány pejoratív névvel találkozhatunk: például *Sznoboszló* (tudniillik átvittén a várost, valójában a vezetőséget sznobnak tartják a névadók) és *Szoposzló* (tudniillik szopás a városban élni).

Szabadszállás település ugyancsak jó néhány, a katonai szlengben használatos elnevezést kapott: *Szivatsszállás*, *Szívósszállás*, *Szopatszállás*, *Szutyoksszállás* (lásd KIS 2008). A hivatalos név ebben az esetben a *szabad* és a *szállás* 'betelepedett kun vagy jáász nemzetség, csoport lakóhelye' köznevek összetétele, mely eredetileg arra utal, hogy a település lakói mentesítve voltak bizonyos szolgáltatásoktól, adóktól. A szlengben a név utótagja megmaradt, az előtagot pedig olyan pejoratív jelentésű lexémákra cserélték a névhasználók, amelyek megőrizték a név szótag-számát: *szivat* és *szopat* 'úgy jár el valakivel, hogy az emiatt kellemetlen, megálázó, esetleg tartósan hátrányos helyzetbe kerül', *szívó* 'kellemetlen helyzetbe juttató', *szutyok* 'piszok, mocsok'. A névben kifejezett negatív attitűdöt az magyarázza, hogy a településen laktanya volt, ahol a kötelező, kellemetlennek tartott katonaidejüket töltötték az elnevezéseket megalkotó katonák.

Vas megye székhelyének a megnevezései közül a katonák által használt *Baszombathely*, *Szívóhely* és *Szopacshely* nevek hasonló jelentéstartalmat hordoznak (KIS 2008). A helynév az első esetben szótaghozzáadással jött létre, így a *baszom* ragozott igealak fedezhető fel benne, míg a másik két névben a *szívó* 'kellemetlen helyzetbe juttató' és a *szopacs* 'bosszúság, kellemetlen, megálázó

helyzet’ előtagokkal cserélődött fel az eredetileg a vásártartás napjára utaló *szombat* elem.

Az erdélyi magyarok az anyaországi magyarokra a *tápos* ’kényes, elvárosiasodott, tájékozatlan’ negatív attitűdöt kifejező lexémát használják, mely helynévformánssal, a latin nyelvből átvett országnévképzővel vált ugyancsak negatív viszonyulást sugalló helynévvé: *Tápia* (vö. KLIPPEL 2015).

Lekicsinyló viszonyulás jelenik meg a börtönszlangban előforduló *Álompusztá* és *Kabaré* nevekben is (KIS 2015). Az első gúnyos elnevezés az Állampusztai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet intézménynév első tagjának az elferdítésével jött létre (*Állampusztá* > *Álompusztá*), míg az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyintézet szlang nevében pedig a *kabaré* ’nevetségesen furcsa v. kisszerű jelenet, helyzet, eljárás’ (ÉKsz.²) jelentésű szó használata arra utal, hogy a névadók szerint az intézet nevetséges.

Egyértelműen pejoratív jelentésárnyalatú a *Koszos* szlang tulajdonnév, ami a budapesti Kosztolányi tér megnevezése, valamint a Budapest névének elferdítéséből keletkezett *Butapest* elnevezés is negatív konnotációjú (PARAPATICS 2008). Budapestre több évtizeddel ezelőtt használták emellett például a *Fürdőváros* nevet is, mely az *Itt állok megfürödve* ’becsaptak’ mondással függ össze (ZOLNAY–GEDÉNYI 1996).

Szituációtól és névhasználóközegtől függően változhat a *Balmaznyújork* helynévben megjelenő attitűd. Az elnevezés egyfajta nyelvi játékként kedveskedő viszonyulást is kifejezhet, más esetekben viszont ironikus hangvétellének érződik. Bármelyikről legyen is azonban szó, egyik esetben sem semleges a név által hordozott jelentésszerkezet. Hasonlónak érzem ehhez a *Rich Field* nevet is, mely Gazdagrét megnevezése, vagy itt említhetjük meg a *Jászkarafaszajenő* elnevezést is, ami *Jászkarajenő* szlang névváltozata. Kettős árnyalatúak lehetnek a Nádudvar megnevezésére használt *Nádgarden* és *Garden City* helynevek is, illetve Nyíregyháza *Zsíregyháza* vagy Szikszó *Szan Franszikszo* elnevezése is, de itt említhetjük meg azt az esetet is, amikor *Kazincbarcika* helyett *Kazincbarszelona* nevet mondanak.

Egyes szlang helynevekhez több jelentésárnyalat kapcsolható: tréfás–gúnyos, illetve tréfás–pejoratív, illetve melyek nem egy meghatározott denotátumot neveznek meg, hanem egy bizonyos típusú helyfajtát jelölnek: *Bronx* jelentése például ’veszélyes, általában szegények és cigányok, romák lakta utca, városrész’ (vö. PARAPATICS 2008), metaforikus nevét a New York-i Bronxról vette. Hasonló jelentéssel bír a hevesi *Krakkó* helynév is. A valóban létező *Rákospalota*, *Rákoscsaba*, *Rákoshegy*, *Rákoskeresztúr*, *Rákosliget* elnevezések mintájára létrehozott, negatív jelentésárnyalatú *Rákosborzasztó* ~ *Rákosrettenetes* szlang tulajdonne-

vekkal Budapest belvárosától távoli kerületre, lakótelepre utalnak (vö. PARAPATICS 2008). Hasonló használatú a *Bivalybasznád* 'ismeretlen, várostól távoli vidék, tanya' (vö. PARAPATICS 2008) név is.¹⁰

Bizonyos esetekben nem meghatározható, hogy milyen viszonyulás jelenik meg a névben, és leginkább az a tény mutatja a helynek a névadók életében betöltött fontos szerepét, hogy elnevezik az adott helyet. Ezekben az esetekben ezért inkább a szociális funkció megjelenését kell hangsúlyoznunk. Erre látunk példát a *BTK beach* név esetében, mely a Debreceni Egyetem főépülete előtti tér elnevezése. Ez a hely a hallgatók szociokulturálisan fontos tere, a névadást nem a tájékozódás segítése vezette, hiszen mondhatnák azt is az egyetemisták, hogy *menjünk le az egyetem/a főépület elé*. Ennek a helynévnek a használata azonban azt is magában foglalja, hogy a diákok napozni, pihenni, beszélgetni mennek le, mint ahogy azt a strandon (vö. angol *beach* 'strand') is teszik. Ugyancsak a szociális funkció jelenléte érezhető akkor, amikor *Batyi*-t mondanak a budapesti *Batthyány tér* helyett (vö. PARAPATICS 2008), vagy a *Szalkszentmárton* név helyett a motorosokra utaló *Salakszentmotoros* elnevezést használják, Miskolcot pedig *Miskocia*-ként említik.

A csoportidentitást kifejező helynévnek tehát nem feltétlenül kell affektív funkcióval is rendelkeznie. A börtönszlengben használatos *Cséri* elnevezés, mely a budapesti *Ecseri Piac* variánsa (vö. SZABÓ E. 2008), pusztán szociális funkcióval bír. Csupán a játékosság érhető tetten az ugyancsak a börtönszlengből ismert *Spídkár* elnevezésben is, mely a Gyorskocsi utcai börtönt jelöli (vö. SZABÓ E. 2008). ZOLNAY és GEDÉNYI gyűjtéséből szintén számtalan budapesti szleng helynevet idézhetünk még fel: például *Böskefalva* 'Pesterzsébet', *Banánsziget* 'a volt Berlini tér közepén elterült járdasziget' (ti. banánt is árusítottak az ott lévő bódében), *Disznófalva* 'Újpest' (ti. disznóólak voltak ott), *Duncsi* 'a Duna és partja' stb. (ZOLNAY–GEDÉNYI 1996).

4. A fentiekben arra látattunk szemléletes példákat, hogy a személynevekhez hasonlóan a helynevekben is megjelenik az identitásjelölő funkció. Az, hogy milyen földrajzi objektumnak és miféle nevet adunk, a már névvel bíró helyeket hogyan és miért nevezzük el újra, valamint a helynévvariánsok közötti választást milyen tényezők határozzák meg, a helynevek identitásalakító és -jelölő szerepével függ össze. Ezek megválaszolása a nem hivatalos helynevek keletkezésének és használatának a minél szélesebb körű elemzésével történhet meg, amire a magyar helynévkutatásnak is célszerű a jövőben nagyobb hangsúlyt fektetnie.

¹⁰ E név termékeny mintát is szolgáltat más nevek létrehozásához is. Philip Kerr Kieső helyen című regényében a fordító a *Strokebasznád* helynevet hozta létre hasonló jelentéstartalommal.

3. A névvariánsok szocioonomasztikai megközelítésben

A szocioonomasztikai kutatások a kezdetektől figyelmet fordítanak a névváltozatok kérdésére. Én magam az alábbiakban e témakört elsősorban elméleti oldalról kívánom megközelíteni: egyrészt bemutatom a magyar névtudományban szívesen alkalmazott *hivatalos név* terminus használatának problematikusságát, másrészt felvázolom a névvariánsok leírásának egy lehetséges tipológiáját.

1. A hivatalos név terminus

1. A nemzetközi névtudományi szakirodalomban manapság számos olyan írással találkozhatunk, amely a hivatalos helynevek problematikájával foglalkozik. Ezek a tanulmányok többnyire a törvények és rendeletek felől közelítenek a jelenséghez, ezenkívül igen gyakran a többnyelvű területek helynévhasználati gyakorlatát és szabályozását mutatják be. Az itt következő fejezetben a *hivatalos név* terminust a nyelvtudomány eszközeit felhasználva járom körbe.

A magyar onomasztikai szakirodalomban régóta hagyományozódik a *hivatalos név* — *közösségi/népi név* fogalompár.¹¹ MEZŐ ANDRÁS a névhasználat szintjén a két csoport közötti fő különbségeket négy szempont köré szervezve mutatja be: a) a közösség vagy a hatóság volt-e a névalkotó, b) a beszélt vagy az írott nyelv része-e a név, c) a név életét a kollektív emlékezet vagy pedig törvények szabályozzák, valamint d) a nevet az egymás közötti érintkezésben vagy hivatalos fórumon használják (1982: 42). A szerző maga is utal munkájában arra, hogy e kategóriák nem különülnek el minden esetben élesen egymástól. Könnyen belátható ugyanis, hogy egyes nevek egyszerre tartozhatnak mindkét kategóriába, s bizonyos nevek az egyik csoportból átkerülhetnek a másikba. A *Debrecen* név kapcsán például megállapítható, hogy természetes úton keletkezett, azaz esetében nem hatósági névadás történt. Majd a név „használatba vétele” után a névhasználat szintjén közösségi névként funkcionált, s hivatalos névnek csupán a rendszeres hivatalos helynévadás megjelenésével tekinthető. Ez azonban nem jelenti azt, hogy

¹¹ Érdemes megemlíteni, hogy a nemzetközi szakirodalomban a *hivatalos név*-nek az *official name* terminus felel meg, fogalompárja pedig többnyire az *unofficial name*. Megnevezésében ez talán szerencsésebbnek tekinthető, mint a magyar terminushasználat, mert a hivatalos nevekkel szemben itt a nemhivatalos nevek gyűjtő kategóriája áll, amely magában foglal minden névváltozatot, valójában azonban e terminusok is ugyanazt a problémát vetik fel, mint az önmagában kevésbé kifejező magyar terminológia.

a név elvesztette volna közösségi használati körét is. A MEZŐ által használt markáns határ meghúzása minden bizonnyal azzal függ össze, hogy közösségi/népi névnek a hivatalos név hangtani, alaktani vagy szerkezeti variációit tekinti, emellett az írott és a szóbeli forma éles szétválasztása is ezt a különbségtételt segíti elő.

A kérdést más oldalról megközelítve egyetérthetünk HOFFMANN ISTVÁNNal abban, hogy a hivatalos név kitüntetett szerepe nyelvhasználati szempontból semmiképpen sem fogadható el, még akkor sem, ha ezt a köznapi gondolkodás bizonyos tekintetben akár erősíti is: a nyelvi osztályozás ugyanis nem alapulhat efféle adminisztratív-bürokratikus szempontokon (2008: 6). A *népi* vagy *közösségi név* elnevezéseket megvizsgálva továbbá arra is rá kell mutatnunk, hogy a *népi* jelzőt túl szűknek, míg a *közösségi*-t pedig túl tágan érezhetjük: a népi név ugyanis főképpen a nyelvjárást idézi fel számunkra, míg a közösségi név mindenféle nyelvi réteget magában foglalhat, az ide sorolható nevek használati köre azonban igen eltérő lehet.

2. A továbbiakban azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy a helynévhasználat nyelvi leírásának kell-e, lehet-e a *hivatalos név* terminusra támaszkodnia, valamint hogy a *hivatalos név* fogalma nyelvészeti szempontból összekapcsolható vagy azonosítható-e a normatív névhasználattal¹². E kérdések megválaszolásához a helynévhasználó közösség legkisebb „egységének”, az egyes névhasználóknak a gyakorlatából kell kiindulnunk. A helynevek vizsgálatakor ugyanis érdemes szem előtt tartanunk azt a körülményt, hogy míg a közszókincs nagy része az anyanyelvi közösség esetében megegyezik, addig egy-egy névhasználó mentális helynévlexikona nagymértékben különbözik egymástól. Az eltérések természetesen sokféle szociológiai tényezőre vezethetők vissza: az egyén helynévismeretét és -használatát ugyanis a kora, neme, foglalkozása, lakhelye, iskolázottsága, szociális hálóját stb. egyaránt befolyásolja (lásd erről bővebben az 5. fejezetet).

Az eltérő mentális helynévlexikonok ellenére is jól működő helynévhasználói közösségeket feltételezhetünk: ennek alapja a helynév-kompetencia (erről részletesen a 6. fejezetben szólok majd). Az egyén a nyelvi szocializáció során elsajátít egyfajta tudást, amely lehetővé teszi számára azt, hogy a szituációhoz illeszkedő, jól formált helyneveket hozzon létre, illetve megértse, felismerje és alkalmazza azokat. A grammatikai és a szociokulturális értelemben vett tudáson kívül természetesen egyfajta „helyrajzi” tudás is kapcsolódik, kapcsolódhat az elsajátított

¹² E kérdést azért is fontos megválaszolni, mert a nemzetközi terminológiai irodalom olyan terminusokat is használ, mint például a francia *toponyme normalisé* vagy a spanyol *nombre propio normalizado* (KADMON 2002). Ezek a fogalmak az itt idézett szótár szerint a *standardized name* megfelelői, melyet magyarul a *standardizált/egységesített név* terminusokkal adhatunk vissza. Erről részletesebben lásd később az 5. pont alatt.

helynevekhez: azaz a névhasználó képes többé-kevésbé azonosítani is a megnevezett helyeket. Társas beágyazottságú továbbá az a komponens is, amely megszabja, hogy egy-egy közösség mely objektumokat nevezi el.

3. Nagyon fontosnak tartom kiemelni, hogy nem egyetlen létező helynévi normáról beszélhetünk: egy-egy (területi és/vagy réteg- és csoportnyelvi) helynévközösség esetében a helynévi normák eltérő képet is mutathatnak. Ezen a ponton érdemes röviden kitérnünk arra a kérdésre, hogy alkalmas lehet-e a *normatív helynév* kifejezés a *hivatalos helynév* alternatívájaként. A válaszunk egyértelműen nem. Az elmondottakból ugyanis evidens módon következik, hogy helynévi normája minden nyelvhasználó közösségnek van, s az egyén többféle közösség tagjaként különböző normákhoz igazodik.

A húszas évei elején járó hajdúszoboszlói fiatal például családi, valamint kevésbé formális helyzetekben minden bizonnyal a *Szoboszló*, esetleg *Szobi* névvariánsokat használja, míg hivatalos iratokat kitöltve születési helyének, lakhelyének a hivatalos *Hajdúszoboszló* formát írja be. Ezzel szemben szűkebb baráti körében (pontosabban a hiphopot, street artot kedvelő csoportban) a szleng *Szop City*, *Soap City*, *Gajdultszoboszló* stb. változatokat részesíti előnyben, amennyiben valamilyen szociokulturális információt (pl. értékítéletet, a csoporthoz való tartozást) is közvetíteni kíván a névvel. (Lásd ehhez a 7. fejezetet.)

A hivatalos helynév mint normatív helynévhasználati elem akkor sem vezethető be a valós nyelvhasználatot tükröző nyelvi leírásba, ha különbséget teszünk a teljes magyar nyelvközösség (language community) és a valamely magyar nyelvváltozatot beszélő nyelvközösség (speech community) között (KISS 1995: 153–4). A teljes magyar nyelvközösség a helynevek szempontjából tulajdonképpen leginkább fikciónak, elméleti entitásnak tekinthető: ahogy nincs olyan beszélő, aki a közsói szókincs egészét birtokolná, ugyanúgy senki sem ismeri és használja a helynévkincs egészét, sőt a közsóihoz hasonlítva — amint fentebb azt megállapítottuk — elenyésző mennyiségű ez a tudásunk.

4. Úgy vélem, hogy egy nyelvészeti szempontokat érvényesítő leírásban a hagyományosan hivatalos névnek tekintett elnevezéseket szerencsésebb a sztenderd nyelvváltozathoz kötni, s így sztenderd névváltozatnak tekinteni azokat. Érdemes tehát a sztenderd nyelvváltozat mibenlétét feltérképezni, s ebből a szemszögből megvizsgálni az itt elemzett névcsoport helyzetét.

A sztenderd nyelvváltozat a korábbi szakirodalomban igen gyakran a köznyelv, valamint az irodalmi nyelv szinonimájaként jelent meg. Ezek a megközelítések minden esetben a sztenderd privilegizált voltából indultak ki, és a többi nyelvváltozatot ehhez képest ítélték meg: a többi nyelvváltozat alacsonyabb értékű lehet, sőt akár stigmatizált státuszt is kaphat. Míg a szociolingvisztikai szemlélet az egyes nyelvváltozatok között értelemszerűen nem tesz különbséget, így a

sztenderd csupán egy a megannyi változat között, addig a köznapi felfogás továbbra is a sztenderdet tekinti a legnagyobb presztízsű nyelvváltozatnak. Elsősorban azért, mert ez a változat az, amelyet „a politikai, gazdasági és kulturális javakat birtokló elit társadalmi réteg használ, amelyen a nyomtatott irodalmat közlik, s amelyet az iskolákban tanítanak” (KONTRA 1992: 109). Bár a sztenderd e definíciója igen bizonytalan, hiszen az elit nem feltétlenül alkot homogén társadalmi réteget, s az irodalom és az iskolák táján sem beszélhetünk feltétlenül sztenderd nyelvhasználatról, e helyütt mégis megelégszem ezzel a meghatározással.

A hivatalos név mibenlétének, funkciójának megtalálásához talán legközelebb GARVIN gondolatai vihetnek bennünket, amely szerint a sztenderd egy nyelv kodifikált változata (1993). JAMES MILROY és LESLEY MILROY ugyancsak nem a sztenderd nyelvváltozatról magáról beszélnek, hanem a sztenderdizációról (1985). A sztenderd lényegét ezért a kialakulásából vezetik le. A sztenderdizáció folyamatán a tudatos, hivatalos dokumentumokban kodifikált nyelvtervezési folyamatot értik. Ennek lépcsőfokai: 1. szelekció/politikai döntés, 2. stabilitás/kodifikáció, 3. kiterjesztés/kidolgozás, 4. differenciáció/művelés (lásd ehhez NEUSTUPNÝ 1970).

Ezt a megközelítést alkalmazhatjuk a sztenderd helynevek kialakulására is, azaz a hivatalos helynévadás folyamatára. Míg azonban a magyar nyelv sztenderdizációja már a 15–16. századtól, markánsan pedig a 18. század második felétől megindult, addig a helynévkincs körében erről meghatározó módon csupán a 19. század végétől beszélhetünk. A továbbiakban a folyamat két első lépésére térek ki részletesebben.

Első lépésként a szelekció/politikai döntés során megszületett az elhatározás, hogy a helyneveket rendezni szükséges. MEZŐ ANDRÁS a hivatalos helységnévadás történetét két korszakra bontja: a török uralom megszűnte utáni szórványos mesterséges névadástól az 1898-as névtörvény megjelenéséig tartó periódust rendszertelen hivatalos helységnévadásnak nevezi, míg az ez utáni szakasz a hivatalos helynévadás korszaka (1982: 43). A 19. és 20. század fordulóján létrejövő hivatalos névrendezést az az igény szülte, hogy egyszerűsítsék és pontosítsák tájékozódást, az 1867-es kiegyezés után ugyanis a közlekedési hálózat, valamint a posta dinamikusan fejlődni kezdett. Az ország összes lakott helyét feltüntető első hivatalos helységnévtár 1873-ban jelent meg, a nevek egységesítését és annak módját (egy név–egy község, egy község–egy név elve) pedig az 1898. évi IV. törvény rendelte el. Ennek kialakítására és gondozására létrejött az Országos Községi Törzskönyvbizottság, mely 1954-ig látta el a helynévrendezési feladatokat. Manapság a helynévrendezés ügyével a Földrajzinév-bizottság foglalkozik, ami 1989-től létezik, s e szervezet ma a Vidékfejlesztési Minisztérium fennhatósága alá tartozik.

A kiválasztott helynévi változatok stabilitása kodifikáció útján érhető el, azaz hivatalos dokumentumokban rögzítik a sztenderd változatot. Ez helynévnyvtárakban történik meg elsődlegesen, majd a helynévszótárak és az -adattárak is ezt a feladatot látják el. A régebbi korokra visszavetítve azt a folyamatot feltételezhetjük, hogy a „sztenderd” forma létrejöttét, megszilárdulását például az oklevelekbe való bekerülés segíthette elő, hiszen ez már önmagában is egyfajta választás volt az adott hely esetlegesen meglévő többféle névváltozata körül. Arra vonatkozóan azonban, hogy milyen elvek irányították azt, hogy az azonos nyelvű (tehát például magyar), valamint a többnyelvű (tehát például magyar–szláv, magyar–német) névvariánsok közül melyik kerül bele az oklevelekbe, sajnos kevés ismeretünk van. Ez azonban minden bizonnyal összefügg a nyelvi presztízsvizonyokkal, és az ezzel szoros kapcsolatot mutató oklevélírói szokásokkal.

Később a helyneveknek a térképeken való rögzítése ugyancsak ebbe az irányba hathatott, még akkor is, ha a térképevekkel mindig óvatosságnak kell lennünk. A 20. század elején például egyetlen térképészeti intézet, a Magyar Földrajzi Intézet működött Magyarországon, s így a magyar helynevek rögzítése a térképeken nem okozott nagyobb gondot. Amikor azonban létrejött az Állami Térképészet, a két intézmény között a helynevek írásának gyakorlatában igen jelentős különbségek mutatkoznak meg. A helyzet később már-már tarthatatlan lett, és a probléma megoldásaként 1940-ben a földrajzi nevek használatára egységes szabályzat született.

Ahogy a sztenderdek általában, úgy a sztenderd helyneveknek is egyszerű van egységesítő és elkülönítő szerepe. Az egységesítő funkcióból ebben az esetben elsősorban a bürokrácia és egyéb hivatalos szervek (mentők, posta, tűzoltóság stb.) profitálhatnak, hiszen a pontos azonosíthatóság ezeken a színtereken elvileg maradéktalanul megvalósulhat. Az elkülönítés pedig úgy értelmezhető, hogy a helynevek használata (esetünkben például a sztenderdtől való eltérés) megerősíti az adott névhasználó közösség identitását. Az egységesítő vagy elkülönítő funkció azonban talán sokkal jobban megragadható a regionális és/vagy szociokulturális kötöttségű helynevek kapcsán, például a szleng helyneveken keresztül. A presztíz- (azaz hogy a helynév használója/ismerője birtokol egyfajta presztízst) és az etalonfunkció (a nyelvhelyesség kérdésében ez a variáns szolgál etalonként) azonban minden bizonnyal ehhez a variánshoz kapcsolható legközvetlenebb módon, még akkor is, ha például más nyelvváltozathoz tartozó nevek esetében is beszélhetünk rejtett presztízsről. Végül meg kell említenünk a sztenderd helynévváltozat részvételi funkcióját is: ez a variáns képes arra, hogy a névhasználót bekapcsolja a tudományos, kulturális, hivatalos életbe. (A sztenderd funkcióihoz lásd GARVIN 1993: 44.)

5. Az ENSZ 2002-ben kiadott terminológiai szótárában a *hivatalos név* (*official name*) terminus mellett szerepel az általam előnyben részesített *sztenderd név* terminushoz hasonló *standardizált név* (*standardized name*) is (KADMON 2002).

Szándékosan használom a *standardizált* jelzőt, mert a terminológiai szótár definíciója jól mutatja, hogy ez a fogalom nem egyezik meg tartalmában az általam preferáltéval. BÖLCSKEI ANDREA e terminus szinonimájaként kezeli az *egységesített név* fogalmat is (2012a: 167).

A szótár a hivatalos név fogalmát a következőképpen definiálja: „Toponym sanctioned by a legally constituted (e.g. national) names authority and applied within its jurisdiction” [Valamely jogilag alapított (pl. nemzeti) névhatóság által jóváhagyott és az igazságszolgáltatásban/törvénykezésben alkalmazott név.] (KADMON 2002: 19). Ettől kissé eltér a *standardizált név* meghatározása: „Name sanctioned by a names authority as the preferred name from among a number of allonyms for a given feature. However, a single feature may have more than one standardized name.” [Valamely névhatóság által jóváhagyott név, amelyet egy adott objektumot jelölő bizonyos számú névváltozat közül választottak ki mint előnyben részesített névformát. Egy objektumnak ugyanakkor több standardizált neve is lehet.] (KADMON 2002: 19).

A definíciók és maga a gyakorlat is pusztán a hatóságilag jóváhagyott jelleget emeli ki a két névfajta kapcsán, ezért úgy látom, hogy a standardizálást — ígéretes elvei ellenére is¹³ — csupán adminisztratív aktusnak tekinthetjük.

A helynévi standardizálás a helynevek szabványosítását jelenti, melynek elsődleges célja a kommunikáció és a tájékozódás egyértelműségének biztosítása, emellett a társadalmi és gazdasági fejlődés fenntartása, s nem utolsósorban a nyelvi és kulturális örökségünk megőrzését ugyancsak szolgálni hivatott. Az ENSZ Földrajzinév-szakértői Csoportja (UNGEGN) 1959 óta működik, Magyarországot az 1989-ben létrejött Földrajzinév-bizottság képviseli ebben a szervezetben. A magyarországi helynevek rendezése mellett fontos nyelvpolitikai és nyelvi kérdés a határon túli magyarok települések elnevezéseinek szabályozása is, azaz az újstandardizálás. Ezzel a problematikával a 2011-ben alakult Termini Kutatóhálózat foglalkozik.

Sajnálatos módon a 19–20. század fordulóján és a későbbiekben Magyarországon lezajlott helységnévrendezéssel kapcsolatban is azt mondhatjuk, hogy nem töltötte be tényleges feladatát: a helynevek valós állapotának feltérképezését ugyanis a települések vezető rétegének kikérdezésével hajtották végre, s a névközség spontán névhasználatát semmilyen formában nem vizsgálták. Ezt valame-lyest súlyosbíthatta az a tényező is, hogy a szakemberek számára előírták, hogy a jóváhagyott hivatalos neveknek történetileg hitelesnek, erősen motiválnak, szabatosnak, etimológiailag világosnak kell lenniük. Emellett időnként a politika is

¹³ Csupán a számunkra érdekesebb elvek közül szemezgetve: figyelembe kell venni a lokálisan használt szóbeli és írásbeli variánsokat, többnyelvű területeken több hivatalos névformaát kell kijelölni, a ténylegesen használt helynévhasználatról terepmunka során kell meggyőződni stb. (erről lásd bővebben BÖLCSKEI 2012b).

erősen befolyásolhatta a névrendezés elveit, Trianon után például nem lehetett magyar településnek olyan neve, amelyet valamely határon túli hely már magán visel.

Napjainkban vannak azonban olyan üdvözlendő törekvések is, melyek a standardizálást újszerűen képzelik el. SZABÓMIHÁLY GIZELLA leszámolna például az egy település–egy név elvvel, valamint a történeti/hagyományos alakok preferálásától is szívesen búcsút venne, s helyette a jelenlegi élőnyelvi alakok figyelembevételét szorgalmazza, ez ugyanis a hivatalos név elfogadottságát is minden bizonnyal javítaná (2007).

6. Az elmondottak alapján úgy gondolom, hogy a helynévhasználat nyelvészeti leírásában kerülendő a *hivatalos név* és így a *standardizált/egységesített név* terminusok használata, ez ugyanis pusztán adminisztratív-bürokratikus szempontból közelít a jelenséghez, s nem képes a nyelv- és helynévhasználatot a maga komplexitásában megragadni. E fogalmak használatának meg kell(ene) maradnia a leírásnak azon a szintjén, ahol a helynevekhez azok legális státuszának hozzárendelése történik. Helyettük a szocioonomasztika tudományterületén elsősorban a *sztenderd névváltozat* terminust javaslom.

2. A névvariánsok tipológiája

1. A névrendszertani vizsgálatok során a névanyagot többnyire homogén korpusznak tekintik, s csupán ritkán vannak tekintettel a kutatók arra is, hogy az összegyűjtött névkincs nem azonos nyelvi rétegekhez tartozó neveket tartalmaz. Pedig ez a különbségtétel azért nagyon lényeges, mert csak ezáltal mutathatjuk be az onomasztikon rétegzettségét, s nyílik lehetőségünk aztán a névkincsnek a társas érintkezésben betöltött funkcióinak a vizsgálatára.

2. HOFFMANN ISTVÁN a személynévrendszer leírásakor pragmatikai és kognitív szempontokat figyelembe véve különítette el az alapnévfajtákat (2008), e modelltől inspirálva jómagam is ezt a kettős szempontrendszert követve próbálom a helynévhasználat alaptípusait nagy vonalakban felvázolni. A pragmatikai aspektus ez esetben a helynévnek valamely nyelvhasználati helyzethez való tartozását foglalja magában, míg a kognitív szempont bevezetésével a névhez való mentális viszonyulást igyekszem megragadni. A helynevek nyelvi megvalósulásának jellemzőire ezen a helyen — HOFFMANNhoz hasonlóan — nem térek ki.

2.1. A névhasználatot alapvetően határozza meg az, hogy formális vagy informális kommunikációs szituációról van-e szó. Ahogyan azonban a beszédstílusok között is szokás semleges stílusról beszélni, célszerűnek tartom vizsgálatom fogalomkészletébe ezt a kategóriát is felvenni.

A formális helyzetekben használt neveket a helynévrendszer rétegződése szempontjából *s z t e n d e r d n é v v á l t o z a t n a k* nevezhetjük. Azokat a

helyneveket sorolhatjuk ide, amelyeket a közéleti vagy hivatalos nyelvi helyzetben használunk.

A sztenderd névhasználat minden esetben kodifikáció útján jön létre. A régiségben — mint az előzőekben már utaltam rá — többek között az oklevelekbe való bekerülés segíthette elő a sztenderd forma létrejöttét, később a helyneveknek a térképeken való rögzítése ugyancsak ez irányba hatott. A sztenderd név létrejöttének s így a kodifikációnak a legegyszerűbben megragadható formája a hivatalos helynévadási aktus, melyről csupán a 18–19. század fordulójától beszélhetünk. Fontosnak tartom azonban hangsúlyozni azt is, hogy a normatív névváltozatok nemcsak tudatos tevékenység útján alakulhattak ki, hanem e státuszukat természetes névhasználati folyamatok révén is elnyerhették.

Mindegyik folyamat a közéleti/hivatalos fórumokon az egynevűség fokozatos érvényesítését segítette elő: a tökéletes azonosíthatóság érdekében a normatív névváltozathoz szinkrón metszetben ugyanis csupán egy életképes, történeti síkon azonban több név válthatja egymást: *Tiszaszederkény–Leninváros–Tiszaújváros*.

Célszerűnek látom megjegyezni azt is, hogy bár alapvetően a formális nyelvi szituációkhoz tartom köthetőnek ezt a névfajtát, azok az egyének azonban, akik nincsenek szoros kapcsolatban a névvel és a névvel jelölt hellyel, nem formális helyzetekben is vélhetően szintén ezt a névváltozatot használják. Ez a nyelvhasználati kettősség azonban jól mutatja azt is, hogy az egyes névhasználók helynévhasználati szokásai és így azok megítélése igen eltérő lehet.

A nem formális kommunikációs helyzetekben használt helynevekre összefoglalóan az *említőnév*¹⁴ terminust használom. Az ide sorolható helynevek stílusosan leginkább a társalgási stílushoz köthetők, a kommunikációs helyzetek szempontjából azonban igen színes képet mutatnak.

A nem formális nyelvhasználat jellemzését a semleges és informális kategóriák mentén is elvégezhetjük. Ezt a kettősséget célszerűnek látom megtartani, mert ezáltal leírhatóvá válik a csoporthoz tartozó és a nem csoporthoz köthető helynevek használata. Semleges szituációkban ugyanis inkább a nem csoportjellegre utaló helynevet választjuk, míg családi, baráti stb. társaságokban, amikor a csoport intimitását, szolidaritását kívánjuk hangsúlyozni, a közösségre jellemző helynév használata a megfelelő.

A helynevek ilyen szempontú megközelítése feloldhatja azt a névszociológiai problémát, hogy a helyneveket a nyelvi rétegekhez való kötöttségük, illetve elsősorban alaktani és hangtani jellemzőik alapján sorolták be különböző kategóriákba. A társadalmi és a területi változatok ugyanis csupán teoretikusan választhatók szét ennyire élesen, a nyelvhasználat valósága ennél jóval sokszínűbb és összetettebb.

¹⁴ Az említőnév és szólítónév terminusokat elsődlegesen a személynevek körében használták a kutatók, KÁLMÁN BÉLA azonban megpróbálta őket a helynevekre is alkalmazni (1981).

Érdemes megjegyezni azt is, hogy az egyes itt felvázolt alapnévtípusok jól elkülönülnek a névismeret szempontjából is: a sztenderd névváltozat a szűkebb névközösségen kívül a legelterjedtebb változatnak tekinthető, míg a nem normatív változatok, az említőnevek csupán egy-egy névközösség helynévrendszerében használatosak. Kvalitatív szempontokat szem előtt tartva más részről arra mutathatunk rá, hogy a különböző közösségek helynévkincsének metszetében a normatív nevek alkotják a legkisebb elemszámú közös halmazt.

2.2. Amennyiben a HOFFMANN által alkalmazott kognitív szempontot is megpróbáljuk e kategorizációban érvényesíteni, azt mondhatjuk, hogy a sztenderd helynév és a csoport jellegre nem utaló említőnév tekinthető *referáló* névnek. Itt is érvényes az a megállapítás — ahogy HOFFMANN utal rá a személynevek kapcsán —, hogy noha minden név referáló funkciójú is, e két alapnévtípus esetében ez a szerep a domináns (2008). Emellett ugyanakkor meg kell jegyeznünk azt is, hogy e nevek mentális reprezentációja számos szubjektív információt is magában foglalhat az egyén szintjén. Az *identitásra utaló* név ezzel szemben másféle információt is nagyon szembeötlően tartalmaz a denotátum megnevezésén túl. E nevek között éppen a szleng helynevek a legalkalmasabbak arra, hogy az egyén és a név közötti érzelmi kapcsolatot kifejezzék, hiszen a szleng alapvető funkciója a szolidaritás és távolságtartás, intimitás és formalitás kifejezése.

2.3. E megközelítésmód szemléltetésére itt is Vas megye székhelyének a megnevezéseit idézem példaként. A névváltozatok közül a *Szombathely* forma a sztenderd névváltozat, a helyi nyelvjárást beszélők által használt *Szombathel* elnevezést pusztán a társalgás szintjén használják, ez tulajdonképpen semleges, a csupán a nyelvjárási hovatartozásra utaló említőnévnek tekinthető. A katonák által használt *Baszombathely*, *Szívóhely* és *Szopacshely* nevek azonban csak e szűk közösség nyelvében használatosak, így a csoportra erősen utaló említőnév típust képviselik.

Példánk azonban felveti azt a kérdést is, hogy a névhasználatot leírni kívánó kutatónak kell-e foglalkoznia a *Savaria* névvel, s be kell-e vonnia a vizsgálat tárgyának a körébe az olyan egyértelműen identifikáló leírásokat, mint például Szombathely esetében a „Nyugat királynője” szerkezet. A *Savaria* név idevonását azért tartom szükségesnek, mert igen sok beszélő esetében Szombathely mentális reprezentációjához ez a név is hozzátartozik.

3. FIRTH és HALLIDAY nyelvváltozatok osztályozására született modellje (például HALLIDAY 1968) ugyancsak alkalmazható a helynévi variánsok leírására. A változatok két fő szempont szerint vizsgálhatók: egyrészt a névhasználat, másrészt a névhasználó felől közelíthetünk hozzájuk.

A használati változatok tulajdonképpen helyzeti-stilisztikai variánsokat jelentenek, s a variációk létüket a beszédhelyzetben való választás lehetőségének köszönhetik. E lehetséges változatok a választás különböző dimenzióit foglalják

egységbe. A választás alapja egyrészt a nyelvi kifejezés megformálása: bizonyos szituációkban például az egyszerűbb, könnyebben átlátható változatokat részesítjük előnyben. A változatok különbözhetnek azonban egymástól a választékosság szempontjából is (a hétköznapi kifejezésmóddal szemben). A választásban szerepet játszik a helyzet formális volta, valamint a társadalmi státus és hierarchia megjelenítésének, illetve a csoporthoz való tartozás jelzésének az igénye is. A használati (stilisztikai) választás más dimenziója lehet emellett az értékítélet, az állásfoglalás kifejezése is.

A használói változatokhoz tartoznak a regionális, illetve a csoport- és rétegnyelvi változatok. A csoport- és rétegnyelveken belül olyan variációkkal kell számolnunk, melyek a közös nem, életkor, etnikum, társadalmi réteg/osztály, illetve foglalkozás, tevékenység, hobbi stb. alapján jellemezhetők.

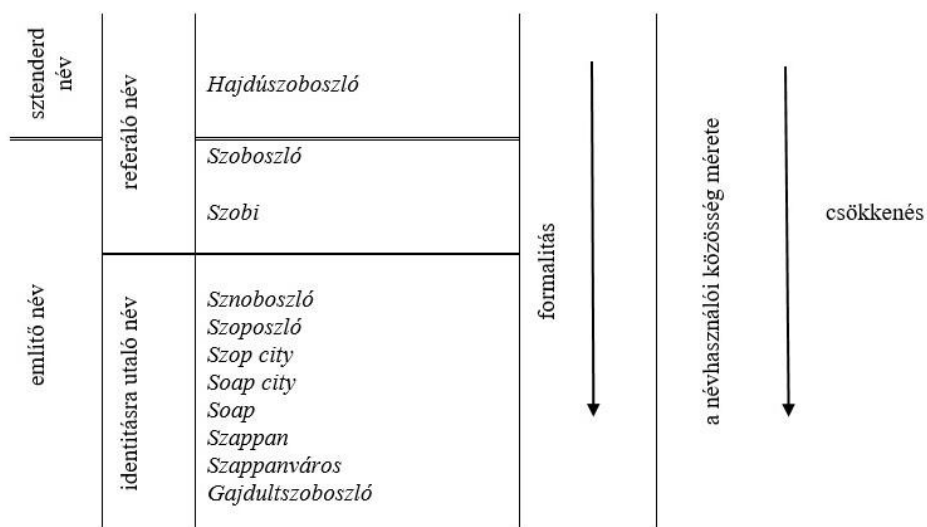
E szempontokat érvényesítve azt találjuk, hogy bizonyos névvariánsok körében a helyzet formális vagy informális jellege igencsak befolyásolja a névválasztást. A tépei *Farkas-tanyá-t*, melyet mostani tulajdonosa után neveztek el így, informális szituációkban *Dallasz-tanya* néven említene a lakosok, máskor pedig csak *Dallasz* formában utalnak rá. Azt is megfigyeltem a helynév-szociológiai vizsgálataim során, hogy a formalitás csökkenésével a neveket szívesebben használják földrajzi köznévi utótag nélküli formában (pl. *Békás-föld* helyett egyszerűen *Békás*).

A névhasználói változatoknál Tépe településen két csoportot érdemes megemlíteni. Egyrészt a névhasználók életkora jelentős befolyással van arra, hogy az utcáknak melyik nevét használják. Az idősebbek beszédében a mai napig előkerülnek a régi elnevezések is (sokszor párhuzamosan a mai névvel). A földdel dolgozók emellett sok olyan nevet használnak, amiket csupán ők ismernek.

4. A variánsokra vonatkozó tipológiai leírás alkalmazását *Hajdúszoboszló* korábban bemutatott elnevezésein keresztül szemléltetem (lásd a 1. ábrát).

A *Hajdúszoboszló* variáns a formális szituációkban használatos névváltozat, emellett ez az a név, amelyet a magyar névközösség nem a településen vagy a régióban lakó tagjai is ismerhetnek. A *hajdú* előtag használata által a város könnyen elhelyezhető a magyar megyerendszerben. A településsel közelebbi földrajzi kapcsolatban élők azonban igen gyakran csupán *Szoboszló* formában említik a helyet, a megyén belül ugyanis nincs szükség a megkülönböztető jelző használatára. Ebben a névhasználói körben elterjedtebb említő variáns a *Szobi* forma is, mely a befogadótól a hely azonosításához nagyobb mentális teljesítményt igényel. E referáló nevek elsődleges célja pusztán a hely megnevezése, míg a bemutatott szleng névváltozatokat az identitásra utaló nevek közé sorolhatjuk. Ezek a nevek informális szituációkban használatosak, erősen megjelenik bennük a névadóknak a helyhez fűződő viszonya. Amennyiben az e neveket ismerő és használó csoportot

tekintjük, életkor és érdeklődési kör alapján egy jól körülírható kiscsoportot kapunk.

1. ábra: *Hajdúszoboszló* névvariánsainak tipológiája

4. A mentális térképezés helynév-szociológiai alkalmazásáról

A helynév-szociológia leghosszabb ideje kutatott és legkidolgozottabb területe a helynévismeret vizsgálata, melynek fókuszában az a kérdés áll, hogy az egyén hány és milyen típusú helyneveket ismer, s egy névközösségen belül az egyének névismeretét összehasonlítva milyen mintázat rajzolódik ki, ha azokat különböző szempontok, például nem, kor, foglalkozás, érdeklődés stb. alapján elemezzük. E kutatás tulajdonképpen arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért más az egyének névismerete, s ezt mi határozza meg.

A helynévismereti vizsgálatok során elsősorban a kérdőíves kikérdezést alkalmazták a kutatók. A kérdőíves kikérdezés módszere bár időtakarékos és könnyen megvalósítható, nem a legalaposabb módszer, ugyanis éppen az egyének közötti különbségek mélyére nem tud lehatolni. Így kevésbé vagy egyáltalán nem tudja felszínre hozni például az igen szűk körben használt helyneveket. Ezenkívül mivel a helynévismeret felmérése során nemcsak arra kell kitérnünk, hogy a helynevet ismeri-e az adatközlő, hanem arra is, hogy a helyet tudja-e lokalizálni is, a kérdőíves kikérdezés során az e téren mutatkozó eltérésekre is nehezebben mutathatunk rá. Éppen ezért a helynévismeret feltérképezésében az interjú módszere sokkal célravezetőbbnek tűnik. Dolgozatomban azonban egy másfajta módszer használatának a lehetőségére szeretném felhívni a figyelmet: a módszer a mentális térképezés módszerére, ami az interjúval kombinálva valóban mély ismereteket adhat az egyének helynév-kompetenciájáról.

1. A mentális és/vagy kognitív térkép

1. Maga a földrajztudomány is sokáig eltekintett attól a mára evidenciának tartott ténytől, hogy a tér érzékelése igen szubjektív, azaz egyénre szabott. Ha azonban az első pillantásra „objektívnek” tekintett geográfiai térképeket megfigyeljük, számos szubjektív jellemzőt találhatunk rajtuk is. Gondoljunk például azokra a világtérképekre, melyek — a megszokottól eltérően — fejjel lefelé ábrázolják a Földet! Az általunk preferált ábrázolási mód tehát valójában szubjektív motívum, tulajdonképpen egyes térképészek tudati leképződését mutatja. A térképeken használt színek is szubjektív döntés eredményei. A műholdas felvétellel összehasonlítva szembetűnő a különbség; legfeltűnőbb eltérés a hegyek megjelenítésében tapasztalható: míg a térképeken barna szín jelöli a hegyeket,

azok a valóságban igen gyakran zöld színűek. (Lásd bővebben LETENYEI 2006: 151–154.)

A kognitív és/vagy mentális térkép fogalma a pszichológiában bukkant fel először. Ma már a földrajz, a kulturális antropológia, de különféle alkalmazott kutatások (például a településfejlesztés) terén is előszeretettel használják. Jól mutatja ez a kérdéskör interdiszciplináris jellegét. Sajnos a mai napig nem alakult ki egységes elmélet és módszertan: a különböző diszciplínák számára maga a kognitív és/vagy mentális térkép fogalmak is mást és mást jelentenek, emellett pedig más terminusok is forgalomban vannak: használják például az értéktérkép (a szociálpszichológiában), koncepciótérkép (az ingatlanpiac és a területfejlesztés terén) stb. terminusokat is (LETENYEI 2006: 150, 155). Jómagam a kognitív és a mentális térkép fogalmával dolgozom. Elöljáróban e két fogalomról annyit kívánok megjegyezni, hogy *kognitív térkép*-en a tér mentális reprezentációját értem, míg a *mentális térkép* pedig a kognitív térkép aktuális (általában rajz formájában megvalósuló) manifesztációja. Míg a kognitív térképezés implicit, addig a mentális térképezés ugyanannak a folyamatnak az explicit megvalósulása. Egyes szerzők nem tesznek különbséget a két fogalom között, s szinonimaként kezelik őket. Én magam úgy gondolom, hogy a kognitív térkép megismerése csupán a mentális térképen keresztül lehetséges, így szétválasztásukat elvi szinten indokoltnak tartom, de merev elkülönítésüket semmiképpen sem helyeslem.

1.1. EDWARD C. TOLMAN amerikai pszichológus, a behaviorizmus meghatározó alakja patkányokkal folytatott kísérleteivel próbálta a tanulás folyamatát megismerni. A 20. század közepén megjelent tanulmányában (Kognitív térképek a patkányoknál és az embereknél) használta először a *kognitív térkép* fogalmát (1948). Kísérlete a következőképpen foglalható össze. A patkányoknak a labirintuson áthaladva kellett az egyetlen kijáratot megtalálniuk, s így eljutniuk a szalonnához. A négy éjszakán át tartó tréning után átépítették a teret, így a szalonna helye ugyanott volt a térben, azonban az eddig oda vezető járatot lezárták, s helyette 16 másik járatot építettek ki. A patkányok ebben az új szituációban (a kezdeti sikertelen próbálkozások után) sikerrel jártak, s a szalonnához vezető 6-os számú járatot választották. TOLMAN ezt a sikerességet azzal magyarázta, hogy a patkányok megtanulták a szalonna térbeli elhelyezkedését, azaz volt arról elképzelésük, hogyan épül fel a környezetük. A tanulás során valójában a környezetük mentális térképét építették fel, s ezt használva tudták megtalálni a szalonnát az átalakított labirintusban.

1.2. A kognitív (és/vagy mentális) térkép mibenlétének vizsgálatában fontos mérföldkőnek számít KEVIN LYNCH 1960-ban megjelent, *Image of the city* című munkája. LYNCH várostervező lévén gyakorlati igénnyel nyúlt a tér tudati leképzésének a kérdéséhez. Boston, New Jersey és Los Angeles példáján keresztül arra kereste a választ, hogyan építhető „jól olvasható” település, azaz a lakók számára

könnyen befogadható térszerkezetű város. Munkájában LYNCH nem használja a *kognitív térkép* terminust, helyette a tér tudati leképződésére az *image* 'képzet' kifejezést alkalmazza.

LYNCH úgy gondolja, hogy a térről való tudati képzetünk ötféle információból áll össze: utak, törés- vagy határvonalak, területek-övezetek, csomópontok és jelképszerű iránypontok. A települések egyik legszembetűnőbb szervező eleme az utak hálózata, melyet tágabban kell kezelnünk: tehát ide tartoznak a csatornák, vasutak, metróvonalak, sétányok is. Hasonló lineáris képződmények a törés- vagy határvonalak, melyek a település különböző területeit különítik el (például tengerpart, városfalak). A területeket érintve fontos megjegyeznünk, hogy különösen a városokban élők gondolkodnak övezetekben, városnegyedekben, kerületekben. A csomópontok ugyancsak jól segítik a tájékozódást: ezek között említhetjük a legforgalmasabb kereszteződéseket, mint amilyen a New York-i Times Square vagy a budapesti Moszkva tér, Nyugati tér. A LYNCH-féle iránypontok a szimbólummá vált épületek, jelképek, mint amilyen például párizsi Eiffel-torony vagy a londoni Big Ben.

A külső környezet mentális képe a pillanatnyi érzékelés, valamint a múltbeli tapasztalatokon alapuló emlékekből jön létre. A mentális térkép kétoldalú interaktív folyamat eredményeként születik meg tehát, mely a környezet és a megfigyelő között létesül. Ez azt is eredményezi, hogy a mentális kép egyénenként változó lesz, azonban LYNCH feltételez egyfajta csoport (tér)képet is, amely konszenzus alapján alakul ki. Az egyes csoportokat nem, kor, foglalkozás, temperamentum, bizalmasság szempontjából homogénnek tartja a szerző (1960: 4–8).¹⁵

CSÉFALVAY ZOLTÁN úgy véli, hogy LYNCH (és HALL) munkássága azért tekinthető meghatározónak a földrajztudomány számára, mert azt az évezredes múltra visszatekintő axiómát ingatják meg, mely szerint „a tér változatlan, abszolút képződmény” (1990: 47–8), azaz hogy a tér objektív entitás. S bár LYNCH elsősorban az építész szempontját tartotta szem előtt munkájában, a későbbi mentálistérkép-készítési gyakorlatra — mint látni fogjuk — nagy hatást gyakorolt.

1.3. Ezen előzmények után a következő évtizedben csúcsosodik ki a behaviorista geográfia: DOWNS programadó írása (1970), majd STEÁval készített kötete jelzi ezt (1977). Munkájuk bevezetésében azt hangsúlyozzák, hogy a terra incognita vizsgálata interdiszciplináris természetű kutatás: a pszichológia, a földrajz, a

¹⁵ Az 1960-as években még egy kiemelkedő mű született e témában: EDWARD HALL, amerikai antropológus *Rejtett dimenziók* c. könyve (1966). HALL munkássága — LYNCH-csel egyetemben — a korábbi objektív térszerkezet felfogását kezdte ki. HALL nevéhez fűződik a proxemika megalkotása: kutatásai középpontjában a személyes és a társadalmi tér problematikája áll, azaz a tér tudati tagolása. Megfigyelései szerint az egyén a távolságot (intim, személyes, szociális és nyilvános) és ezzel összefüggésben a teret (térbeli fix-funkció, térbeli félig-fix-funkció, informális tér) különböző szférákra osztja fel. Ezek kialakítását pedig pszichológiai–kulturális tényezők befolyásolják.

szociológia és az antropológia szempontjából egyaránt fontos. A helyekre vonatkozó tudás — ahogy ők fogalmazzak — a kisujjunkban van, s működését, pontosabban nemműködését leginkább akkor tapasztaljuk, amikor eltévedünk.

Térképek az elmében című munkájukban vezeti be DOWNS és STEA a *kognitív térképezés* és a *kognitív térkép* fogalmát. „A kognitív térképezés olyan absztrakció, amely magába foglalja azokat a kognitív, illetve mentális képességeket, amelyek segítségével összegyűjtjük, rendezzük, tároljuk, felidézzük, valamint manipuláljuk a körülöttünk lévő térre vonatkozó információt. Ezek a képességek a kor (vagy a fejlődés) és a használat (vagy a tanulás) függvényében változnak.” (2006: 598). A kognitív térkép ennek következtében „az egyén térbeli környezetének rendezett módon történő megjelenítése (reprezentációja)” (uo.). A fogalom értelmezésekor CSÉFALVAY felhívja a figyelmet arra, hogy ne valamiféle térképtárnak tekintsük a tudatunkat, a tér tudati reprezentációját sokkal inkább „ismeretek és tévhitek, illúziók és előítéletek, vágyálmok és reális adatok formájában” kell elképzelnünk (1990: 17).

Fontos megjegyezni, hogy a szerzők a *környezet* fogalmán az egyén hétköznapi életterét értik, azaz azt a teret, ahol az emberek mindennapjaikat töltik. Ez a tér kitüntetett jelentőséggel bír az egyén számára, így azt tudatilag is leképezi. A kognitív térképezést azonban igen rugalmasan képzelik el: nemcsak a világ vizuális leképezéséről van szó, hanem egyesek számára hangok, szagok, akár szóképek is lehetnek reprezentációk. Noha a kognitív térképezés képessége velünk született, minőségbeli fejlődésen megy keresztül. Az érzékszervi képességek, a kor, az élet-tapasztalat, az attitűd és elfogultság egyaránt befolyással vannak a kognitív térkép kialakítására.

DOWNS és STEA a kognitív térképezésben három elemet különít el: a környezeti információt, a szelekciót és az újrateremtést. A kognitív térképezés tehát „egy interaktív, szelektív és struktúráteremtő folyamat” (CSÉFALVAY 1990: 65). A környezetről szóló információkat különböző forrásokból szerezhetjük, noha elsődlegesen a környezettel való tényleges kapcsolat a kiindulópontja, de — ahogy korábbi kutatásaimban bemutattam (GYÖRFFY 2015) — mások szóbeli elbeszéléséből, írott forrásokból, térképekről is származhatnak. A számtalan környezeti információból természetesen szelektálunk, sajátos törvényszerűségek alapján válik valami fontossá, érdekessé, hasznossá számunkra. A folyamat utolsó szakaszaként pedig az információkból a tér tudati reprezentációját alkotjuk meg. Míg TOLMAN elméletében a teret pusztán lemásoljuk (ezért ezt a megközelítést kópia-teóriának is nevezzük, CSÉFALVAY 1990: 65–66), addig DOWNS és STEA úgy véli, hogy tudatunkban a teret rekonstruáljuk, s e rekonstrukciós folyamat nem képzelhető el az egyénnek a környezettel való interakciója nélkül. A rekonstruk-

kió-elmélet legfontosabb eredményének az tekinthető, hogy ráirányította a figyelmet arra, hogy a tér és az ember között rendkívül összetett, szubjektív kapcsolat áll fenn.

CSÉFALVAY a rekonstrukciót egy négylépcsős folyamatként értelmezi, melynek fázisai a következők: észlelés, tájékozódás, szimbolizáció és identifikáció. DAVID HARVEY nyomán az információforrásokat két csoportra oszthatjuk: a signal sign-process során közvetlenül jutunk az információkhoz, míg a symbol sign-process a közvetett információk szerzését jelöli. HARVEY főleg a tömegkommunikációs eszközökre gondolt e helyen, de nem célszerű ennyire leszűkíteni ezt a kategóriát, hiszen másféle közvetett médiumok útján is tudáshoz juthatunk (például mások szóbeli elmesélése, térképek stb. útján). A két típus elkülönítésére azért fontos kitérnünk, mert ezek mentális reprezentációja is eltérő lesz (lásd a „nem ilyennek képzeltem” szituációt) (idézi CSÉFALVAY 1990: 71).

A környezetből származó információkkal kapcsolatban szokás szólni kvantitatív kérdésekről is. A nagyvárosi életmód kapcsán két ellentétes nézőpontot emelhetünk ki: egyfelől ingerözön éri a városi embert, szociális értelemben azonban a kontaktushány jellemző rá. Mindkét jelenség hatással van a kognitív térképre, azonban talán sokkal fontosabb kérdésnek tekinthető a szelekció problémája. A szelekció formalista felfogása szerint e folyamatot legnagyobb mértékben a térbeli környezet adottságai határozzák meg. A Gestalt-iskola szerint a környezetet egészként észleljük, s már az észlelésnél bizonyos rendező elveket használunk fel. E rendező elvek lehetnek a közelség (az egymáshoz közeli dolgokat egy csoportra rendezzük), az alak egyformaság (egymáshoz kapcsoljuk a hasonló dolgokat), a zártság (a határokon belüli tárgyakat egybetartozónak véljük), a hiány kiegészítése. A funkcionalista felfogás ezzel szemben úgy véli, hogy az egyén a meghatározó tényező az észlelés során: a tudati beállítódás hatással van arra, hogyan látjuk magát a környezetet, az észlelés „egy komplex kölcsönhatási folyamat, a tényleges környezet és az emberi elvárások bonyolult szabályokat követő játéka” (CSÉFALVAY 1990: 77). Az eltérő nézetek mellett CSÉFALVAY összefoglalja azokat az általános tényezőket is, melyek a szelekció során szerepet kaphatnak: 1. az ember érzékszerveinek felépítése, kapacitása; 2. az egyén szellemi fejlettsége, 3. az észlelő tapasztalata, beállítódása, a kognitív térképezéssel kapcsolatos gyakorlottsága; 4. az egyén szociális-kulturális világképe, 5. a mindenkori szituáció (1990: 77–84).

Érdemes elidőzni a második tényezőnél, azaz annál a kérdésnél, hogy a tér észlelése és a kognitív térképezés mennyiben függ az egyén szellemi képességeitől. HART és MOORE PIAGET négyszakaszos fejlődési modelljéhez igazodva mutatják be a kognitív térképezés ontogenetikus fejlődését. Csupán a kognitív térképezésre fókuszálva azt mondhatjuk, hogy az első, másfél-két éves korig tartó szakaszban az egyén megtanulja, hogy a tárgyak helyhez kötöttek. A

ez a velük való érzelmi–tudati azonosulásra is befolyással van. A második kérdés (merre van?) kapcsán az irányok és a távolságok kérdése vetődik fel. Az objektív térképeken a távolság pontosan megadható, a kognitív térképek esetében azonban a metrikus értelmezés mellett/helyett a távolság megfogalmazódhat időegységben, utazási költségben, unalomban stb. Bár a rekonstrukció képi megjelenítésében CSÉFALVAY az égtájakat rajzolta be mint e megjelenítés koordinátáit (1990: 67), saját gyűjtéseim során azonban az egyénhez erősen kötött rendszerekről szereztem tapasztalatot. Az adatközlők sokkal inkább a fent-lent, kint-bent, jobbra-balra ellentétpárok segítségével meséltek a térről.

A kognitív térkép azonban ennyiből még nem áll össze: a szimbolizáció szakaszában ugyanis a környezeti elemek egyéni jelentést kapnak, majd azt az utolsó lépésként érzelmi úton is feldolgozza az egyén. Ez a négylépcsős folyamat egyben egy olyan skálaként is értelmezhető, mely „a személyes kapcsolat elmélyülésén kívül a világ tudati elsajátításának mértékét is jelzi” (CSÉFALVAY 1990: 69).

1.4. Míg a korábbi munkák elsősorban a kognitív térképezésre fókuszáltak, addig a 20. század utolsó évtizedében a modellezés kérdése került előtérbe. BARBARA TVERSKY 1993-as írásában elégedetlenségét jelzi a *kognitív térkép* terminussal kapcsolatban (mivel az szerinte nem adja vissza a térről való tudás komplexitását és gazdagságát), s helyette *kognitív kollázs*-okról és *térbeli mentális modell*-ekről beszél. TVERSKY konstruktivista megközelítéssel járja körül a tér mentális reprezentációjának kérdését. Sok esetben ez a reprezentáció egyáltalán nem térképszerű, sőt nem is áll össze egyetlen koherens kognitív struktúrává. Sokkal inkább kollázshoz hasonlatos: különböző nézőpontokból létrejött multimediális rétegekből álló struktúrának kell elképzelnünk. A térről való információk akár hibásak is lehetnek, töredéküket pedig nem tudjuk sehogy sem integrálni. Amikor a térről kell döntést hoznunk, vagy emlékeznünk kell rá, a releváns információkat vesszük csupán elő. Egyes esetekben azonban, amikor a környezet egyszerű vagy jól ismert az egyén által, akkor elég pontos mentális leképződés jön létre: ezt nevezi TVERSKY *térbeli mentális modell*-nek. E modellek alapvető térbeli relációkból jönnek létre: egyes elemek egymáshoz való viszonyából egy bizonyos perspektívából, vagy az elem és a referenciakeret közötti viszonyból. Az ilyen modellek a nyelv által könnyen leírhatók, mert a nyelv bővelkedik a kategorikus térbeli relációkat megragadó kifejezésekben. A nyelv továbbá azért is kitüntetett szereppel bír, mert az eligazodás során szerzett személyes tapasztalatok mellett a verbális útbaigazításokból nyert információk is alakítják a térbeli mentális modelleket (lásd ehhez TAYLOR–TVERSKY 1992: 290).

2. A téri nyelv

Érdeemes röviden szólni a téri nyelv kutatásáról is. A téri nyelvről azt mondhatjuk el, hogy viszonylag zárt, ugyanakkor jól tagolt rendszert alkot: a tér

leírására használt kifejezések jól körülírható grammatikai és lexikai mezőt képeznek (PLÉH et al. 2003: 7–9). Emellett sokan úgy gondolják, hogy a téri és a nyelvi reprezentációknak jónéhány univerzális közös vonásuk van. Különböző anyanyelvű emberek téri megismerésének tanulmányozása azonban rámutatott arra is, hogy léteznek nyelvspecifikus eltérések: a nyelvek eltérő téri relációkat ragadnak meg, s így a beszélők különböző tárgy- és térviszony-reprezentációkat formálhatnak. Más kutatások eredményei azt támasztják alá, hogy a téri és a nyelvi rendszer között nincs tökéletes izomorfizmus (lásd bővebben LUKÁCS–SZAMARASZ 2014).

LANDAU és JACKENDOFF úgy gondolják, hogy ahogyan a látórendszerben is megvan a MI és HOL kettős rendszere, úgy a nyelvben is léteznie kell ennek a kettősségnek, azaz funkcionálisan különbséget tehetünk a TÁRGYAK és a HELYEK között (1996/2003). A HOL rendszer tulajdonképpen a TÉRKÉP rendszer. A modularista JACKENDOFF szerint a nyelv és a látás hármass felosztású rendszerében (nyelv: fonológia, szintaxis, konceptuális szint, látás: retinotópia, képszerű és téri prezentációs szint) a konceptuális szint lép kapcsolatba a téri prezentációval. A téri prezentáción ebben az esetben a helyeknek (olyan területek, melyeket tereptárgyak vagy viszonyítási pontok foglalnak el) és az útvonalaknak megfelelő mentális elemek felidézését értjük. Egy tárgy helyének a nyelvi reprezentációját három összetevő adja: a céltárgy, a viszonyítási tárgy és a kettejük közötti viszony. A két tárgy az angolban és a magyar nyelvben is főnévi szerkezetekben jelenik meg, míg a viszonyt az angolban egy téri prepozíció, a magyarban pedig helyragok és névutók fejezhetik ki. A téri viszonyra utalást emellett igeik is ki tudják fejezni, például *enter*, *cross*, a magyar nyelvben pedig az igeikötős igeik alkalmazhatók ebben a szerepben: *belép*, *átmegy* (LANDAU–JACKENDOFF 1996/2003: 84–6).

RESZEGI KATALIN e modularista megközelítés helyett evolúciós és egyedfejlődési szempontokat is figyelembe véve a hálózatlan, konnekcionista szemléletet tartja követendőnek. E megközelítésmód szerint a mentális rendszerben a nyelv, s ezen belül a „mentális lexikon részét képező helynévi reprezentációk és a téri leképeződések is kapcsolatban állnak egymással. A téri információkat leképező hálózatok [...] a tér bizonyos objektumaira, például a tájékozódási pontokra vonatkozó információk révén érintkeznek a helyneveket reprezentáló hálózatokkal, pontosabban ezek is a téri reprezentációk részét képezik.” (2012: 96). A szerző rávilágít arra is, hogy a nyelvi ingerek több szempontból is hatnak a kognitív térképre: egyrészt a közvetlen vizuális ingerek mellett a csupán hallott ismeretek is beépülnek a kognitív térképbe, emellett a közösségnek a térről való kommunikációja is alakítja a térképeket, mely az egyéni térképek egymáshoz közelítésében segíthet egy névközösségen belül.

A téri nyelvhasználat kutatásának egyik legkiterjedtebb területe a tájékozódási és útvonaltervezési stratégiáknak a vizsgálata (ehhez lásd például HOCHBAUER

2010). E kutatási irány célja, hogy feltárja a mindennapi tájékozódási helyzetekben az útvonalkeresés és az útvonalkövetés mechanizmusait: a nyelvi kódolást, a navigációs és a kommunikációs stratégiákat. Az eddigi munkák elsősorban a közszókat vizsgálták, s a helynevek szerepére a tájékozódásban nem fektettek nagy hangsúlyt. Erre HOCHBAUER MÁRIA útvonalleíró kísérletei szolgálhatnak talán magyarázattal. Az útbaigazításra irányuló kommunikációs szituációban a célpontot jelentő helyneveken kívül semmilyen helynevet nem említettek a résztvevők, helyettük irányokat, távolságokat, tájékozódási pontokat (kereszteződés, épület) használtak fel. A szerző ennek okát abban látja, hogy az útbaigazítók feltételezték, hogy a kérdező nem ismeri a terepet, így annak helyneveit sem. A helynevek használata — mely többletinformációnak tekinthető ebben a helyzetben — nem szükséges feltétele az útbaigazításnak, a névközösség számára „a róluk való közös tudás azonban fogódzót kínálhat a tér tagolására, és az ily módon szegmentumokra bontott térben való tájékozódásra” (2010: 108).

HEINRICH ANDREA korábban már rámutatott arra, hogy a helynevek használatához nem nyelvi tapasztalatokon alapuló tudásra is szükségünk van (ti. helyrajzi ismeretre, azaz tudom, hogy mit jelöl a név, és az hol van), de amennyiben ez egy névközösségen belül megvan, a navigáció során is élni fognak a helynevek használatának lehetőségével (2000: 13). RESZEGI KATALIN mindezt továbbgondolva egyenesen megkérdőjelezi, hogy a helyek tulajdonnévi státuszú elnevezései a tájékozódás megkönnyítésére jöttek volna létre, véleménye szerint sokkal inkább egy-egy beszélőközösség tagjai számára tehetik gördülékenyebbé, egyértelműbbé és egyszerűbbé a kommunikációt (2012: 99). Egy adott beszélőközösség tagjai közötti navigáció során tehát stratégiai szempontból fontos szerepet kaphatnak a helynevek is, éppen ezért a helyneveket is célszerű bevonni a téri reprezentációt kutató vizsgálatokba.

Az egyén kognitív térképének és a helyneveknek a kapcsolatát ezidáig azonban kevesen vizsgálták. Legátfogóbb képet HEINRICH ANDREA dolgozatából kaphatunk, aki Szaniszló lakóinak kognitív térképét igyekszik bemutatni (2000). Vizsgálatai során olyan értékes megfigyeléseket tett, melyek a helynévhasználatból szűrhetők le. A szaniszlóiak azokban az esetekben, amikor a valaha erdősegre utaló helyeket (lásd például *Nyíres* 'erdő' > 'parlag') ragozzák, a névazonosság ellenére sem az erdős területekkel használt ragokat használják: **Nyíresnél* 'erdő' – *Nyíresben* 'parlag'. A megváltozott státuszú hely nyelvi reprezentációja tehát nem változott, azonban a nyelvhasználat során mégis tetten érhető ez a mentálisan feldolgozott változás. A térfelfogás generációs különbségeire is felfigyelt a szerző. Míg az idősebb generáció határozott névelős helynévhasználatára arra utal az *a Karoly* esetében, hogy nem prototipikus településnek tekintik a denotátumot, addig azt tapasztalhatjuk, hogy a huszonévesek számára ez a tulajdonság már nem

érzékelhető, s ugyanúgy névelőtlen formában használják e neveket, mint a környező települések elnevezéseit. HEINRICH a névhasználatból kiindulva arra a megállapításra jut, hogy bizonyos nyelvi elemek, földrajzi köznevek (*félföld, kényszerföld, fertilityföld* stb.) a tulajdonnévi és a köznévi státusz határmezsgyéjén mozognak. *Kényszerföldek* névvel jelölik például azokat a Szaniszló területén több helyen is található területeket, melyeket a gróftól vettek el. A szerző *a gersenyi legelő után jönnek a kényszerföldek* típusú példák kapcsán érzi úgy, hogy tulajdonnév jelleget kezd öltetni a név. Következtetésével nemigen érthetünk egyet, sokkal inkább azzal magyarázhatjuk ezt az egyeditő funkciót, amit egyébként maga a szerző is kiemel, hogy tudniillik „a tájékozódási ponttal összehangolva [...] megjelölhető, hogy a többi, ugyanebbe a kategóriába tartozó földterület közül pontosan melyikről van szó, tehát itt egyetlen földterület megjelölésére szolgál” (2000: 15). RESZEGI ezekre a szerkezetekre a *megnevező formák* elnevezést használja, s ugyancsak átmeneti kategóriának tekinti őket (2010: 39). Jómagam e megnevező szerkezeteket legfeljebb funkciójuk alapján tartom a tulajdonnévi kategóriához köthetőnek.

HEINRICH tizenkét adatközlő helynévhasználatán alapuló vizsgálatában bemutatja továbbá azt is, hogy mely tájékozódási pontok és irányok mentén szerveződik a térbeli orientáció. A belterület közösségi kognitív térképén például a közösen használt terek adják a fő tájékozódási pontokat (például a templom, kocsmá, malom stb.), míg a külterületen jobban felfedezhetők egyéni eltérések. Az irányok tekintetében a falu a fókuszpont, emellett kiemelkedő iránypontokat szolgáltatnak a környező települések is. Nagyon érdekes megállapításokat tesz a szerző a mentális térkép látszólag vertikális szerveződésével kapcsolatban is: a LENT és a FENT ugyanis inkább hierarchikus viszonyt tükröz.

Egy rövidebb tanulmányban HOCHBAUER MÁRIA is arra a megállapításra jutott, hogy „a vertikális és a horizontális dimenzió nem mindig jelent teljesen vertikálisat és horizontálisat, hisz ezek a viszonyok majdnem minden esetben kvázi-vertikális, illetve kvázihorizontális viszonyként képzelhetők el, ám ezt a kvázi-vertikális, illetve kvázihorizontális viszonyt nyelvileg mindig ugyanazokkal az eszközökkel fejezzük ki.” (2008: 168). Ezek a nyelvi elemek az általa vizsgált négy barcasági faluban a következők: *alsó–felső, belső–külső, első–hátsó, bal–jobb, kicsi–nagy, közel–távol*.

A térszemlélet és helynévhasználat összefüggéseire mutat rá RESZEGI KATALIN több írásában is. Hegyközi példáiból arra a következtetésre jut, hogy azokban az esetekben, amikor a kiemelkedés és az azt borító erdő ugyanazt a nevet viseli, akkor tulajdonképpen arról van szó, hogy a névközösség tudatában sem különül el élesen e két helyfajta (RESZEGI 2009b, 2012). Kognitív szempontból ezt teljesen alátámaszthatónak tartja, a két helyfajta ugyanis a megismerési folyamat során

sem válik el egymástól, tulajdonképpen egy objektumként kezeli az elme, ezt pedig később maga a névhasználat is tovább támogatja (RESZEGI 2012: 99).

3. A mentális térképezés módszerei

A tér tudati leképzése nemcsak az elméleti kutatók érdeklődését keltette fel, hanem igen sokrétűen alkalmazzák a gyakorlati életben is: önkormányzati, megyei vagy regionális koncepciók, fejlesztési tervek előtanulmányaként javasolják mentális térképek készíttetését, de használható demográfiai vizsgálatok vagy gazdasági jelentések, riportok kiegészítésére is (LETENYEI 2006: 172). LETENYEI ugyanakkor felhívja a figyelmet arra az általános jelenségre, hogy a helyi szervezetek nem gyakran élnek a mentális térkép szerkesztésének lehetőségével. A módszer ismeretlensége mellett azzal magyarázza ezt, hogy a megrendelők úgy gondolják, a helyben élők mentális térképe ugyanolyan, mint a sajátjuk. Az erre alapozott döntések azonban csupán a vezető elit mentális képét tükrözik.

A mentális térképek anyagából szemezgetve találunk olyan írást, mely a pécsi fiatalok városképét tárta fel annak érdekében, hogy a város egyetemvárosi imázsát még jobban erősítsék (TRÓCSÁNYI–STEFÁN 2009). Ugyancsak fiatalok, pontosabban egyetemisták bevonásával bizonyították azt a hipotézist, hogy Szeged — Lynch szavaival élve — „jól olvasható” város (BOROS–BUDAI 2007). GÁL VERONIKA középiskolások bevonásával készítette el a dél-dunántúli régióhoz kapcsolódó mentális térképet (2007). LETENYEI LÁSZLÓ nevéhez köthető Kőszeg ingatlanpiaci helyzetének felméréséhez készített térképe (1997), valamint az egri városrendezési tervhez mellékelt mentális térképek (LETENYEI 2002). Munkatársaival közösen készítette el a településfejlesztési koncepció alapjául szolgáló cecei anyagot (LETENYEI–BABARCZI–LENGYEL 2003), az „öslakosok” és a betelepülők mentális térképe közötti különbség feltárásához használták fel például a telki mentális térképeket (LETENYEI–KOVÁCS–SZATHMÁRI 2004).

Az alábbiakban a LETENYEI LÁSZLÓ által közzétett mentális térképezési módszereket foglalom össze (2006).

A mentális térkép készítésének első lépése az adatgyűjtés megtervezése. A feltáró munka során egyrészt a térre vonatkozó adatokat kell megszerezni, másrészt a hozzájuk kapcsolódó analitikus adatokat (azaz a helyre vonatkozó véleményeket), s nem utolsósorban az adatközlőre vonatkozó információkat.

A térre vonatkozó információk feltárását hagyományosan LYNCH öt összetevője mentén szokták elvégezni: azaz kutatják 1. a mentális terek kiterjedését és elnevezését, 2. a törésvonalakat, határokat, 3. a tájékoztató pontokat, 4. az útvonalakat, valamint 5. a csomópontokat. Mivel ezekről korábban már esett szó, itt csupán LETENYEI módszerének egy szegmenséhez szeretnék kiegészítéseket hozzáfűzni.

A *mentális terek* elnevezésén a településkutatók a településrészek neveit értik. Névkatatóként természetesen nem gondolom pusztán erre leszűkíthetőnek a vizsgálatokat. Így vitatkoznom kell a szerző következő megjegyzésével is: „az a földrajzi egység nevezhető mentális térnek, amelynek van neve, és a saját nevére hivatkozva tudnak róla beszélni és gondolkodni az emberek” (LETENYEI 2006: 173).¹⁷ A névvel való elnevezés az egyedítés egyik legegyszerűbb, s talán legősibb módja is, azonban nem tekinthetjük kizárólagosnak. Saját helynévismereti kutatásaim során nem egyszer találkoztam azzal a helyzettel, hogy az adatközlő tudja, hogy valamely helyen van egy föld, tanya, kút stb., de a nevét nem ismeri. Jól szemlélteti ezt a következő szituáció is: „A: *Ez itt a mi erdőnk.* B: *Hívják ezt a kis erdőt valaminek?* A: *Ezt itt nem hívják semminek.*” Ezek a helyek tehát nem üres foltok a mentális térképen sem, pusztán tulajdonnévvel nem rendelkeznek. CSÉFALVAY modellje alapján azt is mondhatjuk, hogy ezek a helyek a mentális rekonstrukció egy kezdetlegesebb fokán állnak.

A mentális térképezés második fázisa az adatgyűjtés. A mentális térkép elemeit ideális esetben gyűjthetjük résztvevő megfigyeléssel. Mivel ez a módszer igen időigényes, nehezen kivitelezhető, ezért a térképrajzoltatás és az interjúkészítés kombinációját használják inkább. CSÉFALVAY azonban e módszerekkel kapcsolatos kételyeinek is hangot ad: bármilyen módon próbáljuk is feltárni a tér tudati reprezentációját, mindig csupán részlegesen, darabjaiban tudjuk azt megragadni (1990: 21).

A rajzoltatás számos módon történhet. Rajzolhatja a térképet a megkérdezett, a kutató a megkérdezett instrukciói alapján, de e kettő ötvözete is elképzelhető. Abban az esetben, ha üres lapot használunk, a kötetlen felidézés (free recall) technikáját alkalmazzuk. Kulcsingervezérelt vagy irányított felidézésről abban az esetben beszélünk, ha a térképen bizonyos elemeket megadunk (például folyót, településhatárt), vagy képeket mutatunk. Az interjú során ún. „rugalmas” kérdőívet célszerű alkalmazni. Ez azt jelenti, hogy a válaszadó szavait használva, számára otthonos módon folytatjuk az interjút.

Az utolsó szakaszban a kutató elkészíti a mentális térképet. LETENYEI meglepő módon, de mindenképpen jogosan hívja fel a figyelmet arra, hogy az interjú és a térképkészítés során kialakított kép tulajdonképpen nem a megkérdezettek saját

¹⁷ LETENYEI emellett az élőnyelvi helynévkutatás kiemelkedő kérdésére is rámutat: „a helybéli térelnevezési stratégiák gyakran nem esnek egybe a 'hivatalos' geográfiai vagy közigazgatási nevezéktannal” (LETENYEI 2006: 173). LETENYEI a kutató oldaláról közelíti meg a kérdést: ti. a kutatónak a helybeliek neveit használva kell a kutatást elvégezni, a helynévhasználat oldalát előtérbe tolva azonban azt is javasolhatjuk, hogy a 'hivatalos' névadás használja fel a feltárt, valóban használatban lévő neveket. Ennek megvalósulására látunk példát Cece község utcanevének kapcsán: a kutatók a mentális térkép elkészítése után azt javasolták az önkormányzatnak, hogy „kétnyelvű” (hivatalos és helyi) utcanévtáblákat helyezzenek el a községben (LETENYEI–BABARCI–LENGYEL 2003).

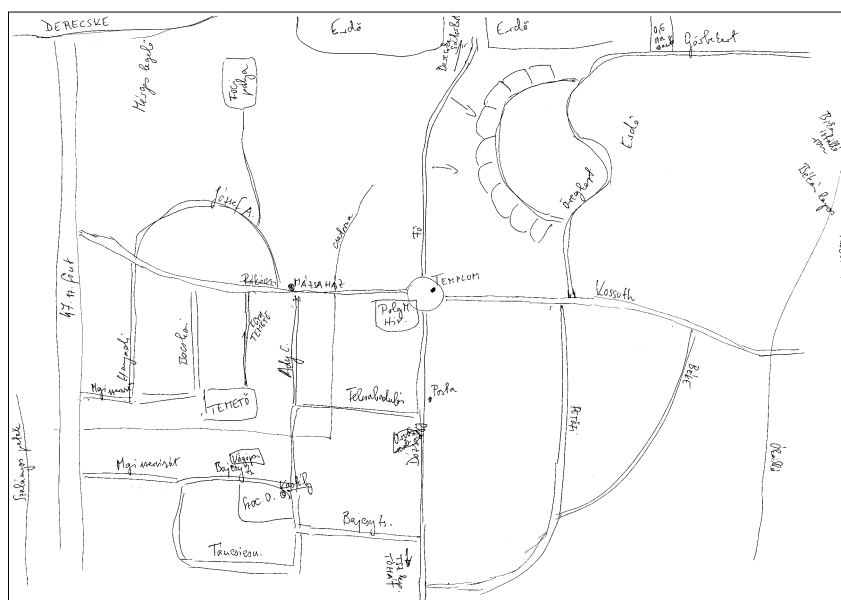
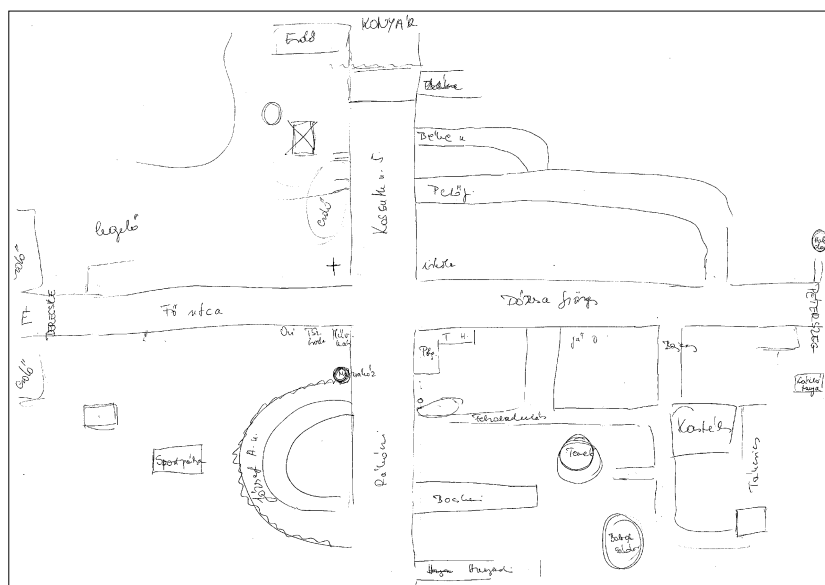
mentális térképe, hanem a kutatóé. A konstruktivista nézőpont szerint a közös mentális térkép nem is tárható fel, hiszen ez a pillanatnyi kontextustól elválaszthatatlan (2006: 182).

4. Névhasználói mentális térképek

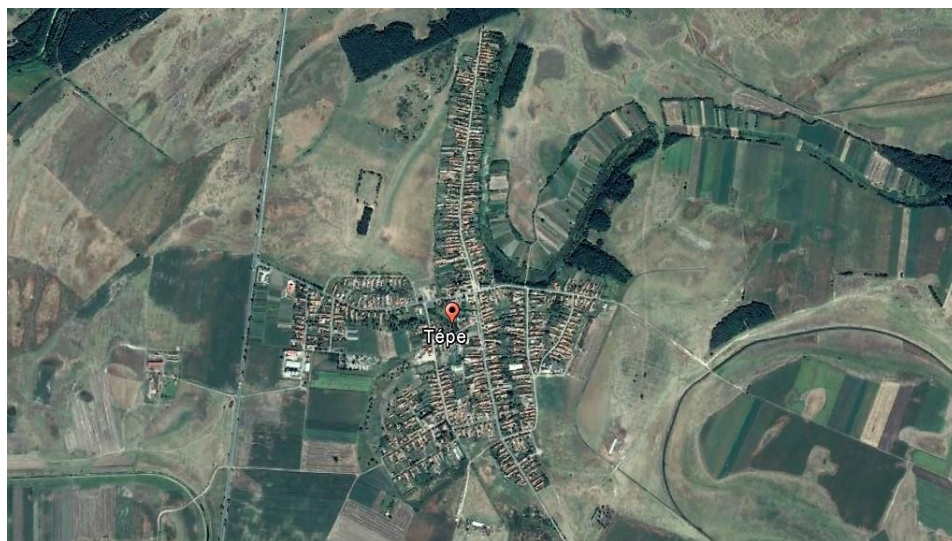
Kísérletképpen öt tépei személlyel készítettem mentális térképet a fentebb említett módon: egy-egy férfival és nővel a 40-es korcsoportból, illetve két nővel és egy férfival a 61 feletti korcsoportból. Azonban csupán két mentális térkép készült el, a három idősebb alanyom ugyanis nem tudott térképi ábrázolást adni. Ez a tény arra is rávilágít, hogy a kognitív térkép rajz által történő explicitté tétele nem evidens eljárás, mivel számos tényező befolyásolja azt. Egyrészt az adatközlő rajzoló készségei (bár ezt azzal kiküszöbölhetjük, ha mi magunk rajzolunk), másrészt az előzetes térképészeti ismereteik. A rajz egyébként is csupán bizonyos értelemben fejezi ki a kognitív térképet, hiszen a térkép számos másféle ismeretet is integrál. A térképek hiánya ellenére felhasználtam a rajz nélküli interjúkat is, ugyanis ez a három megkérdezett gondolatban járta végig a mentális térképét, ami ugyancsak jelentős ismereteket szolgáltat számunkra a kognitív térképükről.

Amennyiben a két elkészített mentális térképet megnézzük (lásd a 2. és 3. ábrát), azt tapasztalhatjuk, hogy — bár kértem, az egész települést rajzolják le — szinte csak a belterületet ábrázolták. A külterület, ha fel is került a térképre, arányaiban igen eltorzultan, egyáltalán nem a valós területi nagyságának megfelelően jelenik meg. A női adatközlő meg is fogalmazza ennek okát: *„Énnekem ez így a falu. Meg mi itt játszottunk.”*

A rajzolást mindkét megkérdezett a fő csomópont, a buszforduló berajzolásával kezdte, ez a település központja, itt vagy ehhez közel található minden fontosabb „intézmény”. A rajzoló mentális térképén is kitüntetett helye van ennek a pontnak. Ehhez viszonyítva rajzolták meg a falu négy nagy utcáját, mely a belterület jellegzetes — az alanyok által említett — kereszt formáját is adja. Ezután mindkettejükénél az utcahálózat elkészítése következett, mindeközben a mindenki által ismert helyeket, ún. tájékozási pontokat (például templom, iskola, posta) is megjelölték.

Ha összehasonlítjuk a mentális térképeket Tépe valós képével, például a Google-térkép műholdas felvételével (lásd a 4. ábrát), azt láthatjuk, hogy az említett keresztszerkezet nem annyira erősen érzékelhető, mint amennyire azt a rajzolóak hangsúlyozták. (Érdeemes megjegyezni, hogy az egyik nem rajzoló alanyom hosszú falunak nevezte Tépét.)¹⁸ Az arányok teljesen eltérnek: a fontosnak tartott részek megnöttek. Sok fehér folt jelenik meg a nem fontos vagy nem ismert helyeken. Éles határok, törésvonalak nincsenek ábrázolva a térképen, a település határai csak szimbolikusak.

4. ábra: Tépe Google Earth felvétele

Ezek után vegyük sorra a mentális térkép öt jellegzetes elemét! Ehhez a rajzokat és az interjúkat egyaránt felhasználom.

1. A mentális terek kiterjedése és elnevezése

E terminussal leggyakrabban a nagyvárosok egyes kerületeit, egységeit szokás jelölni. Egy kis faluban nem igazán értelmezhető ez, jómagam így jobbnak láttam e helyen arra koncentrálni, hogy a külterület terepalakulatainak a neve mennyire jelenik meg a mentális térképen. Az adatközlők által ismert területeket névismere-ti térképen tudjuk ábrázolni. A megkérdezettek igen eltérő ismeretekkel rendelkeznek: a fiatalabbak és az egyik idősebb női adatközlő közepes névismerettel rendelkezik, míg a másik kettő nagyon jól ismeri a határt is. Egyöntetűen elmondható, hogy a belterület és elnevezései mindenki számára igen kidolgozott módon

¹⁸ A településszerkezet megrajzolását a vizualizációs lehetőségek is meghatározhatják. Egy olyan településről, amelyre rá lehet látni (például a település felett fekvő dombról vagy egy toronyból), sokkal valóságosabb képet tudunk kialakítani.

jelennek meg a mentális térképen, ami azzal magyarázható, hogy ez a rész adja a mindennapok életterét.

2. A törésvonalak, határok

Szerkezeténél fogva Tépe nem tartalmaz erős törés- és határvonalakat. Ennél a kérdésnél ezért két területi elkülönítésre kérdeztem rá: hol húzódik a határ egyrészt a bel- és a külterület között, másrészt pedig Tépe és a környező települések között.¹⁹ Első esetben nem kaptam konkrét választ, de a magyarázatokból azt szűrhetjük le, hogy a lakóterület adja a belterületet, s a házak hiánya szolgáltatja a törésvonalat. A településhatár meghúzása mindenkinek gondot okozott. Természetesen mindenki ismeri a környező településeket, de a pontos határvonal nem létezik a mentális térképen, teljesen elmosódott. Úgy tűnik, hogy talán a derecskei határ a belterülethez való közelsége miatt a legkézzelfoghatóbb számukra, de ezzel kapcsolatban is bizonytalan volt mindenki: „Az erdősávon túl van a közigazgatási határ. Valahol ott lehet.”; „Van egy kishíd, valószínű, hogy az [ti. a határ].”; „A valamikori téglagyárig [tart a falu].” A két fiatalabb adatközlő a többi határról semmit nem tudott mondani, harmadik alanyom így fogalmazott a péterszegi határ kapcsán: „Énnekem halvány gőzöm sincs [a határról]. Esetleg egy erdősáv vagy egy folyó.” Míg a berettyóújfaluiról ekképp: „A Szalányos a másik oldalon van, (...) az megy valamerre Berettyóújfaluba fele. Az választja el az újfaluit meg a tépei határt.”

Az egyetlen éles törésvonalnak a 47-es főút tűnik. A mentális térkép készítése közben minden esetben külön rá kellett kérdezni, hogy a 47-esen túl lévő területek is a faluhoz tartoznak-e. Úgy tűnik, hogy nagyon kevésbé van jelen a megkérdezettek mentális térképén ez a terület, amit az elhelyezkedése és ezzel összefüggő ismeretlensége magyarázhat.

3. A tájékozódási pontok

A településen a tájékozódási pontokat azok a helyek adják, melyek az egyén és a közösség életében nagyobb jelentőséggel bírnak: ilyenek például az iskola, a templom, a kultúrház, a polgármesteri hivatal, a kastély, a temető, a kocsmá, az egykori tsz központ, a posta. Ezek a közös térhasználat színterei. Ha a rajzolt mentális térképekre nem is kerültek fel tájékozódási pontként, az interjú közben megemlíthettek azonban egyéni tájékozódási pontok: a rokonok lakóhelyei, a régi lakóhelyek is. Ezek kitüntetett volta nem igényel magyarázatot.

¹⁹ A településhatárral kapcsolatban jogosan merülhet fel az a kérdés, hogy a valóságban nem létező dolog megjelenhet-e, elvárható-e, hogy megjelenjen a mentális térképen, hiszen a közigazgatási határnak többnyire nincs a térben lévő realizációja, legfeljebb egyes útjelző táblák jeleznek határpontot a főutakon. Jómagam úgy vélem, hogy a településeket mint minden entitást határokkal rendelkező egységekként dolgozzuk fel a tudatunkban, így ha nem is egzakt módon, de valameleyest ábrázolhatónak vagy elmagyarázhatónak képzelem el a határokat is.

A külterületen kívül a környező települések is megjelennek iránypontként. Mindenki előszeretettel használt olyan kifejezéseket, mint például „*Derecske fele*”, „*Péterszeg fele*”, „*Újfalu fele*”.

4. Az útvonalak

A mentális térkép igen stabil részeinek az útvonalak tűnnek. A belterület utcahálózatát mindenki jól ismeri, határozott képpel él a mentális térképen is. Ugyanez mondható el a 47-es főútról és a belterületről kivezető utakról is. Ezek akkor is határozottan megjelennek, ha adott esetben nincs saját elnevezésük.

Útvonalnak lehet valamelyest tekinteni a csatornákat, folyókat is. Bár Tépén több vízzel is találkozunk, a megkérdezett lakók csak helyel-közzel tudták elhelyezkedésüket felidézni. Ezt azonban nem különösebben meglepő tekintve, hogy e vizek a külterületen folynak, így mindennapjaik során nem találkoznak velük adatközlőim.

5. A csomópontok

A település szerkezetéből adódóan nagyobb csomópontokat nem említettek az alanyok. Mindenki számára a buszforduló „a” csomópont. Ahogy láthattuk a rajzolás során is, ez a hely számított az origónak. Csomópontszerű hely lehet még a 47-es főút és a Rákóczi utca kereszteződése, hiszen itt fordulunk be a faluba. Néven ugyan nem nevezik, de utaltak rá: „*Ahogy bejössz a 47-esről, akkor itt van a Rákóczi utca.*”

+1. Az irányok a mentális térképen²⁰

Az interjú során — legyen szó a mentális térkép statikus ábrázolásáról vagy egy útvonal elmondásáról — azt tapasztaltam, hogy az égtájak alapján történő tájékozódás nem gyakran jelenik meg; tulajdonképpen csak az idősebb férfi használt olyan szerkezeteket, mint például: „*ahogy a legelőn megyünk északkeletnek*”, „*jövünk nyugatnak*”. Rákérdezésre a megkérdezettek el tudják mondani, hogy merre van észak, dél stb., azonban inkább a *jobbra* és *balra* irányjelölőket alkalmazták adatközlőim. Jól megfigyelhető, hogy a tájékozódás során sokszor a buszforduló volt a kiindulási pont, s azt a pontot maguk mögé képzelve nyerte el a *jobb* és a *bal* a jelentését. Ugyanilyen kiindulási pont a 47-es főúti csomópont: („*Tetszik bejönni [a 47-es főútról], jobbról a Mérges-kert, a beépített telkek mind keretek voltak*”). Noha az égtájak objektív térmeghatározást adnának, úgy tűnik, a

²⁰ Az egyes nyelvek a téri viszonyok leírására három referenciakeret közül választhatnak. A relatív referenciakeret egocentrikus: a test tengelyeit alkalmazza a leírásban (elől–hátról, jobb–bal), az intrinzikus keret használata során a háttér inherens részei adják a vonatkozási pontot, míg az abszolút referenciakeret rögzített irányokat és tájékozódási pontokat (például égtájakat) használ vonatkozási pontként. A referenciakeretek preferálása nyelvi változatosságot mutat: a magyar nyelvben például a relatív keret dominanciáját mutatták ki. (Lásd ehhez LUKÁCS–SZAMARASZ 2014: 881–882.)

mentális térkép nem így működik. Az irányok megadása minden esetben beszéd-helyzetfüggő, ami a mentális térkép rugalmas jellegét mutatja, azaz tulajdonképpen egy egyénhez és szituációhoz kötött vonatkozási keretről beszélhetünk.

Ahogy arra már többen rámutattak, másféle irányok is megjelennek a tér nyelvi világmodelljében. A le és fel irányok nem valós vertikálitást jelentenek a domborzati térképen, hanem inkább a hely fontosságával, központiságával függnek össze. HEINRICH ANDREA úgy fogalmazza meg ezt a tapasztalatát, hogy „egy hierarchikus viszony szervezi ezeknek az észlelését” (2000: 30). Megjegyzi továbbá, hogy a LENT–FENT érzékelése összefügg a KÖZEL–TÁVOL és a BENT–KINT dimenziókkal is (31–32).²¹ HOCHBAUER MÁRIA ezeket mint kvázivertikális viszonyokat értelmezi (2008: 168). A tépei interjúkban ezek működése kiválóan megfigyelhető: (LENT–FENT) „*Meg ha futballoznak, az is ott lent van.*”, „*A kastélytól is lefele vezet egy utca, a Bajcsy-Zsilinszky.*”, „*A központ az fent van. Mi ahhoz képest lent vagyunk.*”, „*Megyek fel a takarékbá.*”, „*Itt kellett kimenni, a templomtól megyünk lefele a Béke utcán.*”, „*Meg az osztállyal is lementünk [ti. a Makkos erdőbe].*”, „*A két utca tulajdonképpen a Temetőhöz visz le.*” (BENT–KINT) „*A Dózsa György utca egészen kimegy a valamikori tsz-központig. Ott kint a sertéstelep fele is.*”, „*Megyünk kifelé a Kossuth utcáról.*” A FENT és a LENT verbálisan megjelenő működése azt mutatja, hogy legfentebb a fő csomópont, a buszforduló helyezkedik el. Hierarchikusan ezután a négy főbb utca következik, majd pedig a kisebb utcák.

Érdekes az *alatt* helyjelölő elem használata is. Ahogy HEINRICH is rámutat, ennek a viszonyjelölőnek nincs köze a FENT–LENT dimenzióhoz. A tépei adatközlőim ezt az elemet a ’közvetlenül valami mellett’ jelentésben használják. „A: Az *Uraság-föld, azt tudom, hogy itt volt a falu alatt.* B: *Merre van a falu alatt?* A: *Berettyóújfalutól sokkal visszább.*”, „*A fő utca alól indulna [egy csatorna].*”

A nyelvi megfogalmazás tekintetében igen különleges a *mögött* használata. A névutót ugyanis nemcsak háromdimenziós tereptárgyak esetében alkalmazzák, mint például „*A Halom-domb mögött meg hodályok vannak.*” (Máskor a *mögött* az *után* elemmel váltakozik: „*Valahogy idefolyik [az ér] a Halom-domb után.*”) A *mögött* névutó használatát a földekkel összefüggésben is láthatjuk: „*Van egy olyan kert, hogy Görbe-kert. És annak a háta mögött gazdálkodott Miklós bácsi.*”, „*A Békásnak a hátulján, a háta mögött [van].*” Ezeket az eseteket a verbálisan megnyilvánuló kvázimögöttség megjelenésének tekinthetjük.

²¹ SZILÁGYI N. SÁNDORNak a szavakhoz kapcsolódó értékjelentés fogalmát (1997) felhasználva szaniszlói példáit HEINRICH úgy értelmezi, hogy a FENT-helyek pozitív értékjelentésűek, míg a LENT-hez a negatív jelentés kapcsolódik (2000). Noha SZILÁGYI véleménye szerint a jelenség csupán a nyelvi világ szerveződését írja le, RESZEGI KATALIN úgy véli, hogy a hálózatként elképzelt elmében az efféle nyelvi formák hatással vannak a téri reprezentációk szerveződésére is (2012: 97).

5. A mentális térképezés során észlelt helynévhasználati jelenségek

A mentális térkép készítése során létrejövő kommunikáció meglehetősen jó lehetőségeket biztosít a névhasználati vizsgálatok számára is. Míg a fentebb idézett útvonaltervezési és útbaigazítási feladatok²² során az adatközlőnek gazdag tárháza van a feladat megoldására, addig a mentális térkép bemutatása során mindenképpen használnia kell a helyneveket is. Az egy személlyel készített felmérések is számos névhasználati információval szolgálhatnak, több egyén bevonásával pedig a mentális térképek összehangolásának stratégiáit is megfigyelhetjük. Vizsgálataim során én magam egy házaspárral készítettem ilyen céllal interjút.

A tépei névanyag — mint minden más névkincs — rendelkezik többnevű denotátumokkal. A többnevűség természetes jelenség, már a korai ómagyar kor névállományában is fedezhetünk fel ilyen helyeket. Az azonos denotátumhoz tartozó nevek kapcsán jelentéstani szempontból már sokat írtak a nevek egymáshoz való viszonyáról, kevéssé keresték azonban a névváltozatok használata mögött meghúzódó szabályszerűségeket. Ez talán azzal is magyarázható, hogy minden eset külön vizsgálatot igényel.

Tépen kevés olyan hely van, melynek sztenderd és nem sztenderd neve is van. Ide tartozik azonban a falu fő folyója, a Kálló. A tépeiek használják ezt a sztenderd elnevezést, azonban szívesebben nevezik a vizet *Szalányos*-nak. Sőt, a mentális térkép készítésekor a *Nagy-kubik* névvel is megnevezték azt. Ez utóbbi alakulat státuszát illetően fontosnak tartom kiemelni, hogy esetében tulajdonnévi értékű megnevezés történt. Arra a kérdésemre ugyanis, hogy ez a formáció név-e, azt a választ kaptam, hogy nem név, ám a megjelölés ennek ellenére többeknél is előkerült ugyanarra a a denotátumra vonatkozóan. HEINRICH ANDREA idézett kutatásai során ugyancsak felmerült már a tulajdonnév és a köznév határán lévő nyelvi elemeknek a kérdése. A *Nagy-kubik* esetében is ezzel a problémával állunk szemben. A tépei adatközlők használták emellett a *kubik* földrajzi köznevet is a mentális térkép bemutatása során. A falu 47-es főúton túlón túli részéről beszélve a *kubik* (*Kubik?*) megjelölés önmagában is egyedítő szereppel bír tekintve, hogy csupán egyetlen nagyobb csatorna található a kérdéses területen. Mégsem tekinthetjük és maguk a tépeiek sem tekintik névnek, amit az jelez, hogy a falu más részén ugyancsak használják a *kubik*-ot a többi csatorna megnevezésére is. Ezzel szemben a

²² PABLÉ saját, eltérő módszerrel végrehajtott gyűjtéseiből arra a következtetésre jutott, hogy spontán interjúk során más, a tényleges névhasználatot jobban szemléltető kutatási eredményeket kaphatunk (2009). Vizsgálatai három középkori várnévre fókuszáltak. Az 1990-es évek végén végzett kutatásai statikus, általa ortodox módszernek nevezett módszerrel készültek: kérdőíven kellett jelezniük az informátoroknak, hogy ismerik-e az adott nevet, illetve mely névvariánst használnák nyelvjárási, illetve spontán olasz nyelvű kommunikációban. Ezzel szemben a 2009-ben publikált tanulmányához spontán kommunikációs szituációkból (útbaigazítás kérése) vont le következtetéseket. Nem meglepő módon eltérő névhasználati eredményeket kapott a szerző.

Nagy-kubik névnek létezik korreláció párja is, a *Kis-kubik*. Ez a nyelvi elem megítélésem szerint névnek tekinthető, még akkor is, ha a névhasználók tudatában nem ilyen státus kapcsolódik hozzá.²³ Amennyiben elfogadjuk, hogy a nevek — vagy legalábbis bizonyos nevek — fokozatosan válnak névvé (lásd például BÁRCZI 1958: 146, INCZEFI 1970: 56, LŐRINCZE 1947: 23), e vízfolyás nevei kapcsán a névvé válás különböző fázisain álló nevekkel van dolgunk.

Érdekes itt megjegyezni azt, hogy a laikus névhasználó számára a név státus a presztízs kérdésével is összekapcsolódik. Az az elnevezés, névforma minősül a számukra névnek, amelyiket valamilyen hivatalos dokumentumban rögzítettek, a többi esetben ugyanakkor igen gyakran ilyen megfogalmazással találkozhatunk: „*Mi ezt mondjuk, Ácé.*”; „*Csendőrcikkelynek mondtuk mi.*”

A többnevűség kérdése azonban nemcsak a különböző nevek kapcsán merül fel. Tépei külterületi részein az egyes földek elnevezése igen sűrűn az alapján történik, hogy ki a birtokosa. Ez a körülmény azonban az évtizedek alatt bekövetkezett tulajdonoscserék miatt gyakran változott, a nevek azonban mint — bizonyos tekintetben és mértékig — konzervatív nyelvi elemek, nem minden esetben követik e változásokat. Más esetekben pedig azt tapasztaljuk, hogy a régi és az új név egymás mellett él a névhasználatban, a két név státusza között nincs különbség. „A: *[Ott van a] Pedagógus-föld.* B: *Igen, az Eklézsia.*” A példa szemlélteti, hogy a házaspár mentális térképén különböző nevek kapcsolódnak a megjelölt földhöz. Míg a férfi az újabb nevet említi, addig a nő a korábbi tulajdonosra utaló elnevezést használja. Mivel azonban mindkét név mindkettejük számára ismert, az eltérő névhasználat nem okoz kommunikációs zavart. A mentális térkép eltérő információtartalma miatt azonban más esetekben kiegészítésre szorulhat a beszélő: „A: *A Gál Laciék földje [volt a Szénási-föld]? B: Igen, igen. Az volt a Szénási Mihály-néé. A: Akkor úgy mondd, aki most az úr, úgy jobban tudom.*” A többnevűség ugyanazon névhasználó beszédében is természetes módon megjelenik; egy földterület megnevezésekor spontán módon jött elő például a következő válasz: „*vagy Rektor-, vagy Kelemen-föld.*”

Azt láthatjuk tehát, hogy időben és térben egymást fedő síkokból tevődik össze a mentális térkép. A kiterjedt névismerettel rendelkező idősebb adatközlőim számára az általuk manapság is használt nevek időben sok esetben a múlthoz kötődnek: „*Mi még minden területet úgy mondtunk, ahogy volt.*” A mentális térképen történő barangolást egyben tekinthetjük a múltban történő sétának is, a nevek említése ugyanis konkrét korszakmegjelöléseket is előhívott: „*Volt egy kút, valami-kor úgy hívtuk, László-kút, mi, dohányosok a 60-as években.*”; „*Elvették a földet*

²³ HOFFMANN ISTVÁN e nevek kapcsán szintén felhívja a figyelmet egyfajta kettős bizonytalanságra: nemcsak a helynévrendszert leíró számára kérdéses e nevek státusa, hanem a névhasználók nyelvtudata is bizonytalan a név jellegének megítélésében (1993/2007: 108).

tőlünk 60-ban, oszt adtak a tanítóknak.”, „Ott van egy legelő, úgy hívtuk az 50-es-60-as években, Tanknyomás.”, „Pótlékok: parcellák voltak a maszek-korban.”

Az a tény, hogy a mentális térképen való barangolás valójában eltereli az adatközlő figyelmét a névhasználatról, valamint az a körülmény, hogy a névgyűjtés és a terepmunka alkalmával én magam is alaposan megismertem Tépe helyneveit, aminek a adatközlőim is tudatában vannak, együttesen azt eredményezte, hogy tulajdonképpen a spontán kommunikációs szituációkhoz igen közel álló helyzet jött létre. Ebben a speciális helyzetben figyeltem fel arra a jelenségre is, hogy a névgyűjtés során rövid és hosszú névvariánsokkal is előkerült nevek (például *Dallasz ~ Dallasz-tanya, Békás ~ Békás-föld, Szerfás ~ Szerfás-erdő*) ezekben a beszédhelyzetekben többnyire rövid formában szerepelnek. Úgy tűnik tehát, hogy a hosszú formák használatára akkor kerül sor, ha a név mellett a hely fajtájának megjelölésével még pontosabb ismeretet kíván átadni a névhasználó. A tépei helynévgyűjtés kezdetén úgy gondolhatták az adatközlők, hogy a hely fajtáját meghatározó földrajzi köznév használata segítségemre lehet a név mentális rögzítésében, befogadásában. A névnek és magának a denotátumnak a megismerése után azonban ezek az információk — úgy tűnik — bizonyos értelemben redundánssá váltak. Mindezeket látva pedig joggal feltételezhetjük azt is, hogy ugyanilyen változások zajlanak le magán a szűkebben értelmezett névközösségen belül is.

Az említett dimenziók mellett azonban másféle információ is előhívódik a mentális térkép készítése közben. Különösen a helynév-szociológia egyik legfiatalabb részterülete, a népi névtan (folk onomastics) profitálhat leginkább a névhez kötődő névmagyarázatok felszínre kerüléséből. Jól szemléltetik ennek működését a következő példák: *„Én úgy tudtam apáméktól, hogy Legény-dűlő [a neve], osztották a földet, annak idején negyvenhányban, oszt aki így maga volt egy, mit mondjak, mint én, hogy harmincéves, még nem nő, de annak is adjunk valamit, mert hazajött a háborúból, olyanoknak adták, azoknak ki.”, „Azért Ácé, mert a téesznek az elején betelepítették csövekkel. Azt jelenti magyarul, szivattyútelep.”*

A névadás indítékára is következtethetünk a névmagyarázatokból: *„Valamikor a téesz elején azért Kapás lett, hogy próbálkoztak vele, a lucernát úgy vetették, hogy majd kapás lesz, hogy magra könnyebb, oszt rajta maradt, hogy Kapás-dűlő.”*

Az, hogy a név stiláris értéke ugyancsak integrálódik a mentális térképbe, jól tetten érhető a *Dallasz* név kapcsán. A névhasználók ugyanis ez esetben azt kérték, hogy ezt a megnevezést ne rögzítsem, mert nem örülnének neki a tulajdonosok: az adatközlő tehát bántónak tartja az elnevezést, ám ettől függetlenül azonban ez igen széles körben elterjedt, s ma már nem is feltétlenül gúnyolódó felhanggal használják. A névadáskor viszont minden bizonnyal lehetett ilyen konnotációja, a tanya ugyanis a Dallas című sorozat vetítése idején, a 1990-es években épült, az erre történő utalás sokak számára ma is egyértelmű.

A föld mérete, formája, művelése is természetes módon kötődik a mentális térkép egyes elemeihez: (a Legény-dűlő) „13, hány tized hektár”; (a Görbe-kert) „Gabonát meg ezt-azt vetnek bele, nem kert a' már.”; (a Csonka-Horgas) „Teljesen a Hármás-határig feljön az a föld, olyan furcsa cikkcakkban.”

A nevek felidéznek a helyeken történő jelentős eseményeket is. Ezek például segíthetnek abban is, hogy mások számára is elérhetővé váljanak a nevek denotatív vonatkozásai. Tragikussága miatt idéződik fel például a *Liliomos* helynév említésekor egy haláleset: „A Liliomos, emlékszel, Szőke Imre ott akasztotta fel magát?”. A családi kötelék megléte rögzült a következő névhez: „Apám ott volt gulyás, a Kovács-tanyánál.” Emlékezetes vita elevenedik fel ebben a példában: „Az Öreg-kertnél, ahol veszekedtek a legelőért.”

A mentálistérkép-készítés teret biztosít ezenkívül a nevekhez kötődő attitűdök vizsgálatára is. Tépén a helyek és a helynevek nemigen kapnak pozitív vagy negatív értékítéletet, a személyes kötődés azonban tetten érhető például a „Most vagunk otthon, a Legény-dűlőn.” megnyilvánulásban.

Természetesen az itt bemutatott információk előhívhatók és megnevezhetők más módszerek alkalmazásával, például egyszerű beszélgetés során is, a mentálistérkép-készítés azonban eleve a helyeket és elnevezéseiket helyezi a közép-pontba, így a legtermészetesebb módon tud az adatközlő azokról beszélni. Emellett e térképek készítésekor nagy hangsúly helyeződik az adatközlők szociológiai háttérének felmérésére is. Ennek a két szempontnak az ötvözte pedig alkalmassá teszi a módszert arra, hogy helynév-szociológiai vizsgálatok alapjául szolgáljon.

A módszer eredményességét bizonyíthatja SZILÁGYI VARGA ZSUZSA vizsgálata, melyet a romániai Kisbábony település roma és magyar lakosainak körében végzett (2017). Felmérése arra világít rá, hogy az etnikai, felekezeti hovatartozást és az életmódot tekintve is igen jól elkülöníthető két közösség mentális térképei jelentős különbségeket mutatnak. Az adatközlőkkel készített rajzok és interjúk alapján szinte már-már két különböző település rajzolódik ki Kisbábony területén.

5. A helynévismeret

1. Helynévismereti írások a 20. századból

Helynév-szociológiai témájú kutatásokat nyomokban már a 20. század második felétől felfedezhetünk a magyar névtudományi szakirodalomban. A témakör leginkább kutatott részterülete a helynévismeret, ami a helynevek állandóságának, változásának és elmúlásának a problematikájával összefüggésben jelent meg a vizsgálatokban.

Legkorábban SEBESTYÉN ÁRPÁD irányította rá a figyelmet e kérdésre az élő dűlőnévanyag kapcsán, a következőkre mutatva rá: „ahogyan az egyén szókincese mindig csak egy hányada a nyelv szókincsének, éppen úgy a faluközösség tagjai is csak egy-egy nem teljesen azonos részét ismerik a falu kollektív tudatában meg-lévő helynévanyagnak” (1960: 84). Ezt a megállapítást SEBESTYÉN arra a tapasztalatára alapozta, hogy nem talált egyetlen olyan személyt sem a vizsgált faluban, aki az összes nevet — akár megközelítő teljességgel — ismerte volna.²⁴ Úgy látta, hogy a lakosság helynévismerete viszonylagos, s olyan tényezők befolyásolják, mint például a helynek a központtól való távolsága, birtoklási mozzanatok, a terület művelési és hasznosítási jellege, valamint a forgalom. Eredményeit úgy összegezte, hogy „az elnevezés közismertsége fokát a terület és a lakosság kapcsolatának intenzitása határozza meg” (uo.).

Ugyancsak saját élőnyelvi gyűjtésekor szerzett tapasztalataiból vont le a névismeretre vonatkozó következtetéseket INCZEFI GÉZA (1970: 52–55) is. Míg azonban SEBESTYÉN a denotátumot a középpontba állítva határozta meg a névismeretet befolyásoló tényezőket, addig INCZEFI a névhasználóra helyezte a hangsúlyt. A névismeret az ő megítélése szerint függ a névhasználó foglalkozásától, munkaterületétől, korától, nemétől, helybeli voltától és egyéni hajlamától. A denotátumok szintjén különbséget lát a névismeret szempontjából a hivatalos dűlőnevek, illetve a nagyobb területek nevei, valamint a szájhagyományban élő határrészek nevei között. Annak, hogy ez utóbbiak INCZEFI vizsgálatai alapján kevésbé ismertek, az lehet szerinte az oka, hogy e helyek távolabb esnek a falutól. Munkájában a nevek használatának hatókörét is igyekszik meghatározni: a skála egyik végén azok a nevek helyezkednek el, amelyek csak családi körben használatosak, a má-

²⁴ Valamely település lakosságának efféle, tulajdonképpen komplementer névismeretére legutóbb PÁSZTOR ÉVA hívta fel a figyelmet (2013).

sik végpontján pedig az országosan ismert helyek nevei szerepelnek. SEBESTYÉNTől eltérően INCZEFI arról számolt be, hogy az általa vizsgált faluban vannak olyan személyek, akik teljes részletességgel ismerik a határt. Várakozásával ellentétben ezek a személyek nemcsak az idősebb generáció tagjai közül kerültek ki, valamint nem is egytől egyig csőszök, pásztorok voltak, hanem középkorú emberek és paraszti életformát folytatók is akadtak közöttük.

Az INCZEFI GÉZA és SEBESTYÉN ÁRPÁD megállapításai között mutatkozó különbséget látszik értelmezni és magyarázni HAJDÚ MIHÁLY, aki a Vásárhelyipusztá helyneveinek bemutatásakor figyelmeztetett arra, hogy a különböző típusú településeken, helyeken élő emberek névismerete igen nagy eltéréseket mutathat: „a dunántúli 2–3 ezer holdas területű határt egy-egy ember teljes egészében ismeri, ismerheti, ez elképzelhetetlen a 60 ezer holdnyi Pusztá kétezer nevével” (1973: 35).

A modern életmódnak a névismeretre gyakorolt hatásáról tesz néhány fontos megjegyzést KOVÁTS DÁNIEL. Megfigyelése szerint egy-egy településen belül az emberek élettere egyre inkább beszűkül, ez pedig azzal jár együtt, hogy egyes nevek (leginkább dűlőnevek) eltűnnek, ezzel párhuzamosan azonban közvetlen környezetünkben (tehát a belterületen) több nevet alkotunk (1981: 170). KOVÁTS a lakótelepi gyerekek aktív névadási gyakorlatával összefüggésben ugyancsak megjegyzi, hogy számos olyan név is létezik egy-egy településen, melyek társadalmi érvényessége igen szűk.

A fent említett vizsgálatok zöme egy-egy konkrét település lakóinak a névismeretét állította a középpontba. SZATHMÁRY JÓZSEF munkája ezektől abban tér el, hogy egy nagyobb területen, a Felső-Bodroghözben szerzett tapasztalatairól számol be írásában (1985). Felmérései azt mutatták, hogy az idősebb réteg — bár jól ismeri saját településének helyneveit — nemigen rendelkezik ilyen jellegű tudással a szomszédos településeket illetően, ezzel szemben a több falu határában is dolgozó 40 és 55 év közötti aktív felnőttek névismerete kiterjed ezeknek a településeknek a határneveire is.

A helynévismeretre vonatkozó vizsgálatokban ZSOLNAI JÓZSEF jutott a legmesszebbre, ő ugyanis — az itt idézett szerzőktől eltérően — közvetlenül ezt a kérdést állította kutatásai fókuszába, és nem pusztán a helynévgyűjtés „melléktermékeként” számolt be ilyen jellegű tapasztalatairól (1967). Vizsgálata során Ásotthalom településen 81 lakost kérdezett ki, a 6542 lakos 1,2%-át. Tanulmányában részletesen elénk tárja alkalmazott módszerét is. Három csoportot különít el az egyén helynévismeretében: 1. az aktív névkincset: ide olyan nevek tartoznak, amelyek kapcsán az adatközlő hallott a névről, és lokalizálni is tudja az általa jelölt helyet, 2. a passzív névkincset: az adatközlő hallott a névről, de nem tudja lokalizálni a megjelölt helyet, és 3. a negatív névismeretet: ez esetben az egyén

nem hallott a névről. A nevek ismeretének gyakorisági sorrendjéből pedig megállapítja a teljes névkincs alap- és periferikus elemeit. A névismeretet ezen túlmenően bemutatja a névhasználók életkora és neme szerinti megoszlásban is. A mintavétel igen szembetűnő hiányossága ugyanakkor az, hogy ZSOLNAI 10–15, 40–60 és 60–80 éves kor közötti személyeket vizsgált csupán, tehát teljesen kimaradt a lakosság (számában és aktivitásában is) jelentős részét képező 15–40 év közötti korosztály. Az életkor szerinti vizsgálat INCZEFI fentebb említett eredményeit erősíti meg, mivel ZSOLNAI szerint is a 40–60 év közötti korosztály ismeri legjobban a neveket. Kiemeli azonban azt is, hogy az idősebb korosztály az újabb neveknek próbál ellenállni, s nem tanulja meg azokat. A nemek tekintetében pedig azt tapasztalja, hogy a nők és a férfiak között nincs különösebben nagy eltérés a névismeret terén: ennek okát pedig abban látja, hogy a nők élettere kiszélesedett. A denotátum, a név és a névhasználó együttes vizsgálatával próbál arra is választ találni, hogy mitől függ a nevek ismertsége. Az objektumfajták vizsgálata azt mutatja, hogy nem a távolság az, ami meghatározó lehet ebben a tekintetben, hanem sokkal inkább a hely fajtája: az iskolák, szőlők, nagyüzemi gazdaságok nevei a legismertebbek. A nevek hangulata is hatással lehet emellett az ismertségükre. Érdemes megemlíteni, hogy a párhuzamos nevek ismertségét külön vizsgálja, itt a helyek régi és új neveinek ismeretét veti össze.

ZSOLNAI módszerét alkalmazta Székely község lakóinak névismereti vizsgálata során TÓTH LÁSZLÓ (1974a, valamint 1976): a szerző 90 lakost kérdezett meg, s ezzel a lakosság 14%-át vonta be a kutatásba. Ez pedig lényegesen reálisabb képet adhat a valós névismereti helyzetről, mint amilyet ZSOLNAI adatfelvétele eredményezett. TÓTH LÁSZLÓ ZSOLNAI hármас felosztására épít ugyan, de felhívja a figyelmet a típusok határainak elmosódottságára is: „előfordul, hogy a kérdezett a nevet csak nagy vonalakban tudja lokalizálni, vagy tudja ugyan lokalizálni, de saját bevallása szerint soha nem használja” (1974a: 14). A helynevek ismertségét befolyásoló kritériumok közül TÓTH a használati szükségletet emeli ki. Vizsgálja továbbá a névismeret gyakorisági sorrendjét is: ennek legvégén (azaz a legkevésbé ismert nevek között) azok az elnevezések szerepelnek, amelyek esetében a névadási indítékot a beszélők már nem ismerik, s emellett itt szerepelnek az újabb keletkezésű nevek is. A két típus azonban éppen ellentétes irányban mozog a névkincsben: az előbbiek eltűnőben vannak, az utóbbiak pedig egyre inkább aktivizálódnak. A perem- és az alapnévkincs kérdésében is kifejti, hogy állandó a vándorlás egyik rétegből a másikba: minden név periferikus elemként kezd életét, majd az alapnévkincs részévé válik, s innen ismertségében meggyengülve visszatér a peremnevek közé. A peremnénvkincsbe egyébként azokat a neveket sorolja, amelyeket a megkérdezettek kevesebb mint egyharmada ismer. TÓTH LÁSZLÓ értékes kutatást végzett emellett a fiatalok körében is (1974b). A névpusztulással és névmentéssel kapcsolatos általános megjegyzései mellett külön figyelmet érdemel

az a megfigyelése, miszerint ez a korosztály jóval több nevet ismer, mint amennyit lokalizálni tud.

Az itt bemutatott kezdeti lépéseket követően aztán a helynévismereti és tulajdonképpen maguk a szocioonomasztikai kutatások is majd két évtizedre eltűntek a magyar helynévkutatás porondjáról, s csupán a 2010-es években élénkültek meg újra az ilyen jellegű vizsgálatok. E. NAGY KATALIN például több tanulmányában is foglalkozik e kérdéskörrel: munkáiban Pród és Bakonszeg lakosainak helynévismeretét mutatja be (2015, é.n.).

A továbbiakban én magam arra teszek kísérletet, hogy az előzményirodalom eredményeit és tapasztalatait figyelembe véve, de saját vizsgálataimra alapozva módszereit tekintve is újragondoljam a helynévismereti kutatások mibenlétét és lehetőségét, s azt a helynévgyűjtésről leválasztva mintegy önálló vizsgálati területként határozzam meg.

2. Helynévismereti vizsgálatok Tépén

2.1. A módszertanról

A helynévismereti felmérést 2013 augusztusában végeztem Tépén. A településen akkor 1150 fő élt, vizsgálataimba közülük 80 személyt (7%) vontam be.

A vizsgálatot megelőzte egy hagyományos jellegű helynévgyűjtés, melynek során a ma használatban lévő teljes névkincset igyekeztem megismerni és összeállítani (lásd a 8. fejezetben). Ehhez az idősebb generáció azon tagjait hívtam segítségül, akik egykori munkájuknál fogva (mezőőr, mezőgazdasági munkás, juhász stb.) jól ismerték a határt. A gyűjtés ebben a szakaszban a kikérdezés módszerével zajlott. A legtöbb esetben hagytam, hogy az adatközlők gondolatban maguk járják be a tájat, s csak elakadásukkor segítettem őket a helyfajtákra vonatkozó kérdéseimmel. HOCHBAUER MÁRIA ugyancsak e mellett a módszer mellett érvelt, mondván, hogy „jobb, ha a gyűjtő az adatközlőre bízza a felsorolás sorrendjét, hisz általában minden adatközlő mentális térképe másként rajzolódik ki: előbb jutnak eszébe azok a helyek, amelyek az ő számára kitüntetett helyek, azaz valamilyen személyes élmény fűződik hozzájuk, illetve azok, amelyeken többször járt, amelyeket jobban ismer. Mindezekből arra következtethetünk, hogy a helynevekről való tudás, minden másfajta tudáshoz hasonlóan az emlékezetben tárolódik, előadása viszont elhallgatott élménynarratívumok formájában történik meg.” (2009: 99).

Az összegyűjtött anyag ismeretét ezután kérdőívek segítségével mértem fel a vizsgálatba bevont egyének szóbeli megkérdezésével. A megkérdezetteknek az egyes helynevek kapcsán arról kellett nyilatkozniuk, hogy 1) ismerik a nevet, s tudják azt is, hol van, 2) csak a nevet ismerik, de az általa jelölt helyet lokalizálni nem tudják, vagy 3) nem is hallották eddig a nevet. A kikérdezés a bizalomra épült, ezért az csak ritkán fordult elő, hogy kértem az adatközlőmet, ténylegesen

is lokalizálja a helyet. (Erre egyébként a gyerekek esetében volt elsősorban szükség, a felnőttek, közöttük is főként az idősebbek kérés nélkül is lokalizálták a helyeket, sőt nem egyszer gesztusokkal is próbálták megmutatni nekem, hogy merre található az illető denotátum.) Meg kell azonban jegyeznünk azt is, hogy amennyiben az egyének kognitív térképét próbáljuk feltárni, s nem csupán a névismeretre vagyunk kíváncsiak, abban az esetben számolnunk kell azzal is, hogy egyes térképeken „rosszul” meghatározott helyek is szerepelnek. Azokkal a nevekkal kapcsolatban pedig, amelyeket pusztán hallott az egyén, nyilvánvalóan semmiféle kontrollt nem tudtam alkalmazni (minthogy nem tudunk arról megbizonyosodni, hogy az illető valóban hallotta már az adott nevet).

A szociolingvisztikai kutatások egyik kiemelt vizsgálati tényezője az életkor és a generáció. E fogalmak azonban — mint arra már korábban felhívták a figyelmet (lásd például ECKERT 1997) — nem egyértelműek: az életkor esetében ugyanis számolhatunk a kronológiai, a biológiai, valamint a szociális életkorral. A társadalomtudományok ezek közül a legegyszerűbben mérhetővel, a kronológiai életkorral dolgoznak, azaz az adatközlő születése óta eltelt évek számával. E paraméter alapján sorolhatók be a kutatásba bevont egyének különböző korcsoportokba. Itt ugyancsak többféle kategorizációs lehetőséggel élhetünk. A kétségkívül legkönnyebben kivitelezhető, azonban igen önkényes módszerrel egyszerűen 20 évenkénti generációs csoportokba soroljuk be az adatközlőket (ezt nevezzük étikus megközelítésnek), az életkori kategorizáció ezenkívül alapulhat a közösségben zajló közös tapasztalatokon, tulajdonképpen a fontosabb életszakaszokon (ez az émikus megközelítés). (Lásd ehhez bővebben BODÓ 2013: 26–31.)

A tépei elemzés során négy, kronológiai életkoron alapuló kategóriát állítottam fel: 1) 20 év alatti, 2) 21–40 év közötti, 3) 41–60 év közötti és 4) 61 év fölötti korosztály. Úgy vélem, e korcsoportok valamelyest igazodnak az emberi élet egyes fontosabb szakaszaihoz, ezáltal pedig valójában az étikus és az émikus megközelítést mintegy ötvözve alakítottam ki a generációs csoportokat. Természetesen — mint bármely kategorizációs törekvés — ez a rendszer sem tudja az egyéni életszakaszokat a maguk egyediségében kezelni. Az adatközlők kiválasztásánál ezen túlmenően törekedtem arra is, hogy minden évtizedből szerepeljenek személyek, valamint igyekeztem a nők és férfiak arányos megoszlását is szem előtt tartani. Adatközlőim életkor és nem szerinti megoszlását az 1. táblázat mutatja.

Korcsoport		Összesen	Nem	
			Nő	Férfi
1.	20 év alatt	20	0–10: 2	0–10: 1
			11–20: 9	11–20: 8
2.	21–40 év között	20	21–30: 6	21–30: 3
			31–40: 4	31–40: 7
3.	41–60 év között	20	41–50: 3	41–50: 4
			51–60: 9	51–60: 4

4.	61 év fölött	20	61-70: 4 71-80: 4	61-70: 7 71-80: 5
		80	41	39

1. táblázat: A megkérdezettek nem és életkor szerinti megoszlása

2.2. A kutatás során felmerült módszertani dilemmák

Vizsgálataim során számos olyan gyakorlati és elméleti jellegű kérdés vetődött fel, amelyek módszertani szempontból igen nagy jelentőséggel bírnak, ezért az eredmények bemutatása előtt röviden ezeket ismertetem.

Mindenekelőtt arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy valójában mit is vizsgálunk, amikor egy település lakóinak helynévismeretére vagyunk kíváncsiak. Amennyiben elfogadjuk azt a megközelítést, hogy a tulajdonnév jelentésének magva a denotatív jelentés (J. SOLTÉSZ 1979: 29), akkor ebből az következik, hogy a helynevet akkor ismerjük, ha ismerjük magát a helyet is. Ez a felfogás ideális helynévhasználók és ugyanilyen helynévrendszerek esetében helyesnek is tűnhetne, azonban könnyen beláthatjuk, hogy számos olyan helyet ismerünk, amelynek nevét nem tudjuk, s ugyanígy elmondhatjuk azt is, hogy egy-egy helynévhez nem feltétlenül tudunk lokalizációt kapcsolni. A lokalizáció kérdése egyébként is kényes téma, ugyanis mit is értünk lokalizáción? Azt, ha valaki oda tud vezetni a névvel megjelölt helyre, vagy ha el tudja magyarázni, hogy hol helyezkedik el a denotátum? Amennyiben a kognitív térkép felől közelítünk a problémakörhöz, az a kérdés is fölmerül, hogy milyen is ez a térkép: valóban térképszerű-e, sőt egyáltalán képszerű-e? Annyi egész biztosan elmondható, hogy a térkép egyes részletei kidolgozottabbak lehetnek, mint mások, valamint egyes helyek akár el is mosódhatnak rajta, és nem rendelkeznek pontos körvonalakkal. A nyelvi oldal felől közelítve pedig az is belátható, hogy nem mindent tudunk helynévvel megnevezni: vagy azért, mert nem tudjuk a nevét, vagy azért, mert nincs is (még) neve, vagy mert máshogyan (például községi szerkezettel) is rá tudunk mutatni. Belső igényünk ugyan lehet arra, hogy a topográfiai és a nyelvi (esetünkben helynévi) információk között egy az egyben tételezzünk fel megfelelést, ez azonban nem minden esetben tükrözi a valós helyzetet, azaz a világról való tényleges ismereteinket.

Munkám során közvetlenül a helynévismeretet vizsgáltam, ezért minden olyan esetet rögzítettem, amelyben a név akár csak kis mértékben is ismerős volt az adatközlőnek (erre utal maga a hármas rendszer is). Ezt természetesen jelöltem adatbázisomban, ugyanis ez utóbbi nevek sajátos státuszúak: az idősebb generáció körében az emlékezetből kieső nevek esetében tapasztaltam azt, hogy csupán ismerős a név, de mivel semmiféle információ (például valamilyen emlékezetes esemény) nem kapcsolódik az általa jelölt helyhez, valamint a mindennapi szituációkban sem használatos már az elnevezés, ezért a lokalizálás nem érhető el az egyén számára. A pusztán hallomásból ismert nevek másik nagyobb csoportját

pedig azokhoz a névhasználókhoz kapcsolhatjuk, akik esetében még nem történt meg a hellyel való kapcsolat kialakítása. A gyerekek és a 30 év alatti felnőttek esetében például gyakran azt tapasztaltam, hogy a neveket nagyszüleiktől ugyan hallották, azonban mivel ők már nincsenek aktív kapcsolatban a település külterületével, az adott helyekhez tartozó neveket nem ismerik, s elég nagy a valószínűsége annak, hogy a megváltozott életkörülmények következtében nem is fogják megismerni őket.

A vizsgált terület körülhatárolása ugyancsak problematikus lehet. Kutatásom területi egységeként Tépe település bel- és külterületét jelöltem meg. Közigazgatási szempontból ez természetesen pontosan meghatározott területet foglal magában. A kérdés azonban az, hogy lehet-e ez a helyzet névismereti térkép szempontjából releváns? A válaszom erre a kérdésre az, hogy nem. Az egyéni kognitív térképek vizsgálata ugyanis éppen arra ad lehetőséget, hogy az egyes személyek névismerete közötti különbségek is felszínre kerüljenek: esetünkben például az, hogy valaki egy helyet és az azt megnevező helynevet Tépéhez vagy éppen a környező települések egyikéhez kapcsolja. Az egyéni ismeretekben megmutatkozó eltérések magyarázatában azonban számolnunk kell azzal is, hogy a település története során a község határa akár jelentősen is megváltozhatott.

Az egyéni névhasználat más szempontból is döntési kényszer elé állítja a kutatót: egyik-másik helynevet ugyanis csupán egyetlen adatközlő említette. Az ide tartozó elnevezések egy része nyelvi jellege alapján valóban tulajdonnévi értékűnek tűnik: lásd például *Gatyszár-lapos*, *Tyúkszar-domb*. E nevek a közösségi névismeret megítélésének szempontjából speciális státuszt kaptak, minthogy csupán az egyéni mentális térkép elemének tekinthetők. Noha sem teoretikusan, sem gyakorlati szempontból nem mondhatunk le az egyéni, illetve a nagyon szűk körben használt nevek vizsgálatáról, ám mivel az alábbi elemzés során elsősorban a kollektív helynévismereti térkép elemeire kívánok fókuszálni, illetőleg mivel az egyedi használatú elnevezések száma a nagyobb körben ismert nevek számához képest elenyésző, korpuszomba az ilyen névformákat nem vettem fel.

Nem ritka emellett az a szituáció sem, hogy a családok a földeket arról nevezik el, akitől megvették, s úgy említik például egymás között, hogy *a Zoli bácsi-féle föld*. Ezen elnevezések tulajdonnévi státuszának problematikája végighúzódik a névgyűjtések történetén is. SEBESTYÉN ÁRPÁD például azzal szembesült, hogy „A hétköznapi élet gyakorlatában rengeteg helymeghatározás hangzik el, és korántsem mindig a már bevett, megszilárdult név felhasználásával, hanem az egyén rögtönzése szerint, gyakran ugyanazon területre vonatkoztatva is más és más módon” (1960: 84). KOVÁTS DÁNIEL (2008: 23) és PÁSZTOR ÉVA (2013: 11) adattáraikba felvettek minden olyan nevet, mely „névszerű”, vagy amelyet az adatközlő névnek tekintett. Elméleti szempontból a jelenséghez tartozó nyelvi elemek a közsői megjelölés, a körülírás és a tulajdonnévi státusz határán állnak. Ezért e nevek

esetében is úgy jártam el, ahogyan az előző bekezdésben felvázolt csoport kapcsán: a vizsgálati korpusz összeállításakor e nevektől eltekintettem.

Mindezek alapján a helynévismereti analízis során a 60 év feletti korosztálytól összegyűjtött névkincset kérdeztem ki a névhasználóktól. Erre a döntésre azért jutottam, mert ezeknek az adatközlőknek a névkincse szinte teljesen fedte egymást, és lényegében tartalmazta a település egész helynévállományát is. Döntésem helyességét utóbb az is bizonyította, hogy a határt jól ismerő további adatközlőktől sem kaptam újabb helynévi adatokat. Az így összeállított korpusz összesen 207 objektum megjelöléseként 269 elnevezést tartalmaz. A vizsgált névkincsből kizártam az intézményjellegű helyneveket (például *Iskola*, *Temető*, *Templom*). Az alábbiakban ezt a névállományt 100%-nak véve mutatom be azt, hogy az egyes adatközlők hány nevet ismertek vagy hallottak. Az elemzés során elsősorban az aktív névkincsre fókuszálok, de tájékoztatásul azoknak a neveknek az arányát is közlöm, amelyekről csupán hallottak az adatközlőim.

2.3. A helynévismereti vizsgálatok eredményei

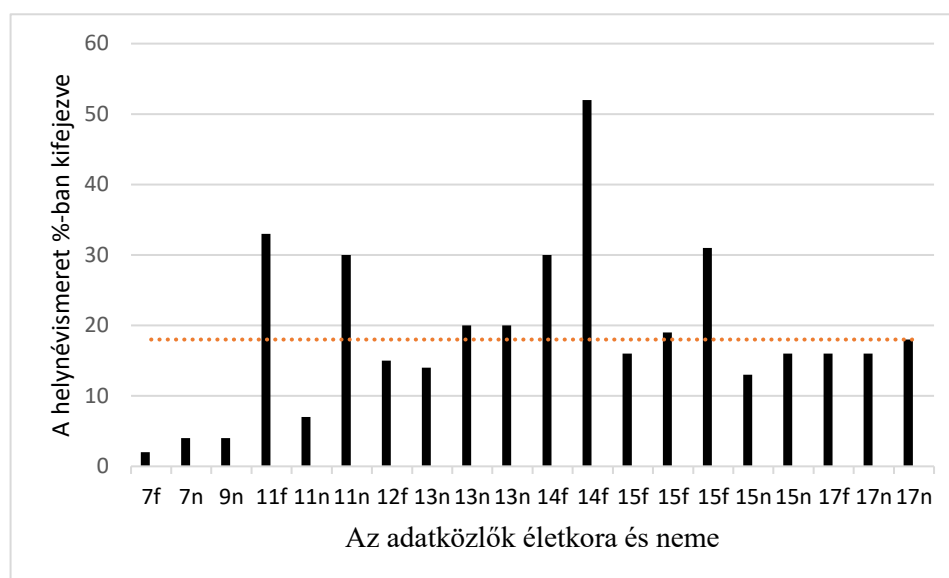
1. A névismereti vizsgálatok eredményeit különböző szempontok szerint haladva mutatom be a következőkben. Elsőként az életkor szerinti csoportok adataiból leszűrhető tanulságokra térek ki (lásd a 2. táblázatot).

Korcsoport		Ismert nevek %	Hallott nevek %
1.	20 év alatt	18	6
2.	21–40 év	50	5
3.	41–60 év	63	7
4.	61 év fölött	81	2

2. táblázat: A névismeret korcsoportok szerint

A négy generációs csoport névismereti adatait összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy az ismert névkincs az életkornak (és ezzel összefüggésben az ismeretek, a szociális kapcsolatok, az élettér nagyságának stb.) a növekedésével egyenes arányban nő. A legfiatalabb adatközlők a neveknek csupán közel egy ötödét ismerik, míg a 21 és 40 év közötti névhasználók az összegyűjtött korpusz felének vannak a birtokában. A következő korcsoport átlagosan majd az összes név két harmadát tudja lokalizálni. A legidősebb generáció névismerete pedig a helynevek négy ötödét öleli fel. Az egyének között ugyanakkor akár jelentős különbségekre is rávilágíthatunk, erre alább, az egyes korcsoportok részletes bemutatásánál térek ki.

2. Más kutatások eredményeivel is összhangban van az az itteni megfigyelés, hogy a legfiatalabb generáció van a legkevesebb név birtokában, átlagosan a nevek 18%-át ismerik. Az 1. diagram azonban azt is mutatja, hogy az egyes személyek között itt tapasztalható a legnagyobb névismeretbeli különbség.

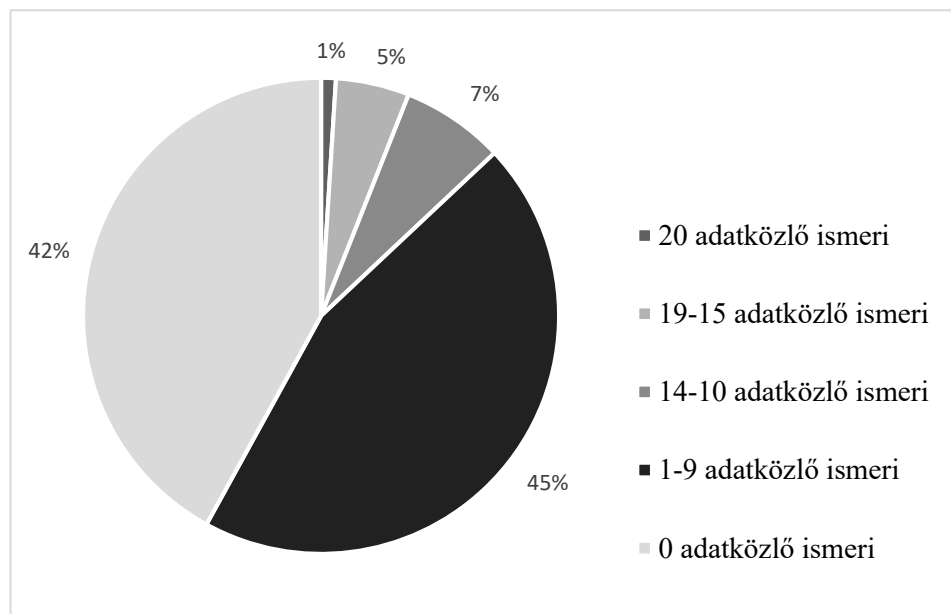

1. diagram: A 20 év alattiak névismerete (n = nő, f = férfi)

A két szélső érték azt jelzi, hogy egy kisfiú csupán a nevek 2%-át ismeri, ezzel szemben az egyik 14 éves megkérdezett a tépei névkincs felének van a birtokában. Nem meglepő módon a 10 éves kor alattiak rendelkeznek a legkisebb névismerettel, s az általuk ismert nevek jó része a belterületi utcák nevei közül kerül ki. Ami viszont érdekesnek tűnhet, hogy a három kisgyerek közül a két lány helynévkincse nagyobb. A 10 év felettiek névismerete jóval bővebb, s közöttük két viszonylag élesen elkülönülő csoportot figyelhetünk meg. Az egyik alcsoportnak viszonylag kevés névről van ismerete (20% alatt), míg a másik (zömmel fiúkból álló) csoport 30%-nyi vagy annál is több helynevet ismer. Mi állhat e különbség mögött?

A téri fogalomrendszer a perceptuális bemenetekre épülő téri analízis eredményeképpen jön létre, s ugyanez elmondható az ezt leképező helynevek esetében is. Azok tehát, akik a külterületekre szüleikkel, nagyszüleikkel kijárnak, nagyobb eséllyel sajátítják el a helyneveket. Az ő kognitív térképükön természetesen jóval több információ is kapcsolódik az egyes helyekhez (például a táj pontos képe, a föld minősége, valamilyen esemény, érzelmek stb.). A helynevek ismeretében azonban a másoktól származó, beszéd közben elsajátított ismeretek is fontos szerepet játszhatnak. Az egyik több nevet ismerő fiú például elmesélte, hogy szívesen

tölt sok időt nagyapjával, aki sokat mesél neki a régi életről, fiatalkoráról. Az elhangzó történetek pedig számtalan helynevet is tartalmaznak, így ezek az ő kognitív térképébe is beépülnek.

2. diagram: A névismeret megoszlása a névkészlet szempontjából a 20 év alatti korcsoportban

A 20 év alattiak körében mindössze három olyan név van (az összes név 1%-a, lásd a 2. diagramot), amelyet mindenki ismer vagy hallott róla. Ez két utca neve (*Dózsa György utca*, *Felszabadulás utca*), valamint a *Halom-domb* (elhelyezkedésüket az 1. térkép szemlélteti). Ez utóbbi nevet azért ismeri és lokalizálni is tudja mindenki, mert télen ide járnak ki a gyerekek szánkózni. A megkérdezettek legalább két harmada vagy annál többen (19–15 adatközlő) ismernek emellett még további utcaneveket (azonban nem az összeset), a település legnagyobb vizének a nevét (*Kálló*), valamint a *Békás* nevű földet, a *Görbe-kert* és a *Deák-tanya* elnevezéseket (5%). E neveknél kevésbé (14–10 adatközlő által) ismertek további utcák nevei, valamint a *Horgas*, *Kálló-köz*, *Dögtemető*, *László-tanya*, *Kis-erdő*, *Makkos-erdő*, *Mérgecs*, *Péterszegi út*, *Gáztelep*, *Gázcseretelep* helynevek (7%). A

20 év alattiaknak kevesebb mint a fele ismeri a névállomány további 45%-át, egyetlen személy sem ismeri viszont a nevek 42%-át.

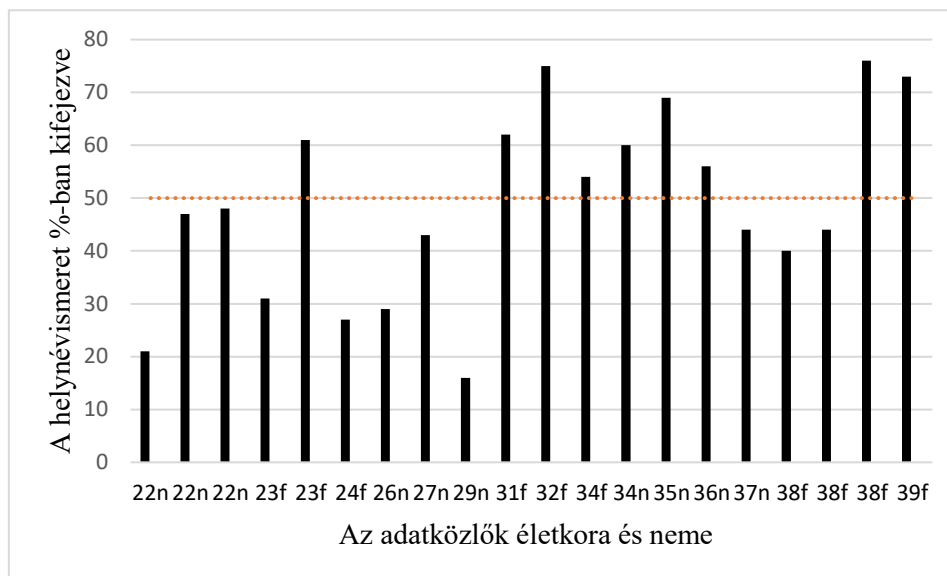

1. térkép: A 20 év alattiak körében mindenki által ismert névvel jelölt helyek

A korábbi kutatások — mint láthattuk — az alapnévkincs terminust használták azoknak az elnevezéseknek a leírására, amelyeket a megkérdezett csoport több mint 70%-a ismert. Az általam vizsgált 20 fős generációs csoportokban én magam azokat a neveket sorolom az adott korosztály alapnévkincsébe, amelyeket az adatközlők 75%-a, azaz legalább 15-en ismernek. Mint a fenti ábrából kiolvasható, a legfiatalabb korcsoport esetében az alapnévkincs pusztán a nevek 6%-át teszi ki, elhelyezkedésüket tekintve pedig elmondható, hogy az ismert helyek a falu belterületéhez közel fekszenek.

3. Vizsgálataim azt mutatják, hogy a 21 és 40 év közötti adatközlők jóval több nevet ismernek, mint a 20 év alattiak. Amennyiben átlagot szeretnénk vonni, azt

tapasztaljuk, hogy a 21 és 40 év közötti adatközlők kognitív térképén az összegyűjtött névállomány fele jelenik meg (lásd a 3. diagramot).

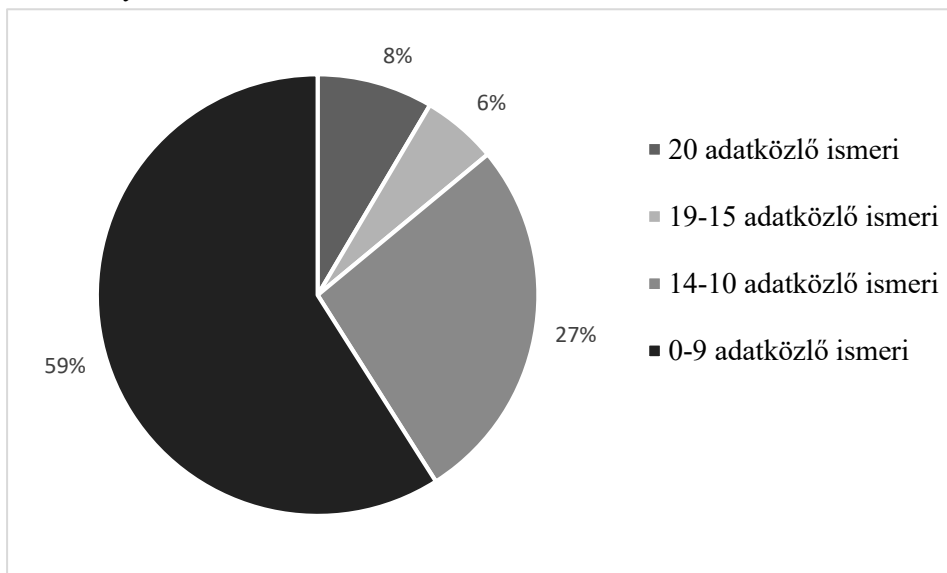

3. diagram: A 21 és 40 év közöttiek névismerete (n = nő, f = férfi)

E csoporton belül is jelentős különbségeket tapasztalunk azonban az adatközlők által ismert nevek számában, ami elsősorban ugyancsak életmódbeli, valamint foglalkozásbeli eltérésekkel magyarázható. A legkevesebb nevet ismerők (a 30% alatti névismerettel jellemezhetők) szinte semmiféle kapcsolatban nincsenek a háttárral, míg a 75% körüli névismereti aránnyal rendelkezők a mai napig a földből élnek: ide tartozik például a falu legnagyobb gazdálkodója is. Ez utóbbi réteg névtudásában összegződik a névközösség egészében ténylegesen használatban lévő névkincs.

Az adatközlők közül ebben a csoportban a falu lelkészét emelhetjük ki, aki ennek az átlagnak teljes mértékben megfelel az 54%-os névismereti értékével. A korábbi gyűjtések és névismereti kutatások szigorúan tősgyökeres helybelieket voltak be a vizsgálatokba, én magam azonban egy-egy esetben eltértem ettől. A tépei lelkész 2004 óta szolgál a településen, a kérdőív pedig azt mutatja, hogy e rövid idő alatt is igen sok helynevet ismert meg: névkincsének az összetétele sem tér el különösebben a többi megkérdezettétől. Arra a kérdésre, hogy hogyan sajátította el a neveket, azt a választ kaptam, hogy a helyi öregektől számtalan történetet hallott a falu életéről, történetéről, emellett szívesen olvasgatta a régi okiratokat is, nézegette a faluról készült térképeket stb. A mindennapos kommunikáció során is kerültek elő természetesen helynevek, melyeket a lelkész kérésére azonosítottak az itt élők. Ez a példa jól alátámaszthatja a fiatalabbakkal kapcsolatban

mondottakat, azt tudniillik, hogy a hellyel való aktív kapcsolat mellett más forrásokból is táplálkozhat a névismeret, s ezek közül az egyes esetekben más-más körülmény válhat dominánssá.

4. diagram: A névismeret megoszlása a névkészlet szempontjából a 21 és 40 év közötti korcsoportban

Bár átlagosan viszonylag sok névnek vannak a megkérdezettek a birtokában, az igencsak meglepő, hogy az összes név kevesebb mint egy tizedét (8%, lásd a 4. diagramot) ismeri e korcsoportban mindenki: elsősorban az utcák ma használatos nevei, valamint a falu vizének, a faluból kivezető útnak és a nagyobb hidaknak a nevei tartoznak e csoportba. Az olyan nevek száma, amelyet ugyancsak többen (15–19 adatközlő) ismernek, még ennél is kevesebb: minden huszadik név tartozik csupán ide (6%). Amennyiben elhelyezkedésük vagy az általuk jelölt helyfajta alapján próbálunk valamiféle mintázatot találni az ismertebb nevek körében, nemigen járunk sikerrel. A nevek több mint egynegyedét (27%) az adatközlőknek legfeljebb a fele ismeri. A helynevek majd két harmada (59%) azonban e korosztály fele számára ismeretlen. Az olyan nevek között, amelyeket senki sem ismer, hidak, kutak, gátak neveivel találkozunk, illetve az utcák régi elnevezéseiről sem tudnak e korcsoport tagjai. Emellett igen sok földterület neve szerepel még a 21–40 évesek közül senki által nem ismert nevek körében.

A 21 és 40 éves kor közöttiek alapnévkincsébe ugyanakkor jóval több nevet sorolhatunk, mint az előző korcsoport esetében: az összes név 14%-a tartozik ide. Mindenki által ismert elnevezések az *Ady Endre u.*, *Bajcsy Zsilinszky u.*, *Béke u.*, *Bocskai u.*, *Dallasz-tanya*, *Dózsa Gy. u.*, *Öreg-kert*, *Vén-kert*, *Péterszegi híd*, *Péterszegi út*, *Petőfi u.*, *Rákóczi u.*, *Sertéstelep*, *Szakadék*, *Szalányos 1.*, *Szalányos 2.*, *Szalányos-híd*, *Táncsics u.*, *Técsközpont ~ Técsudvar*, *Vályogvető gödör*, *Zug u.* (elhelyezkedésüket a 2. térkép szemlélteti, a többnevű helyek csupán egy jelet kaptak a térképen).

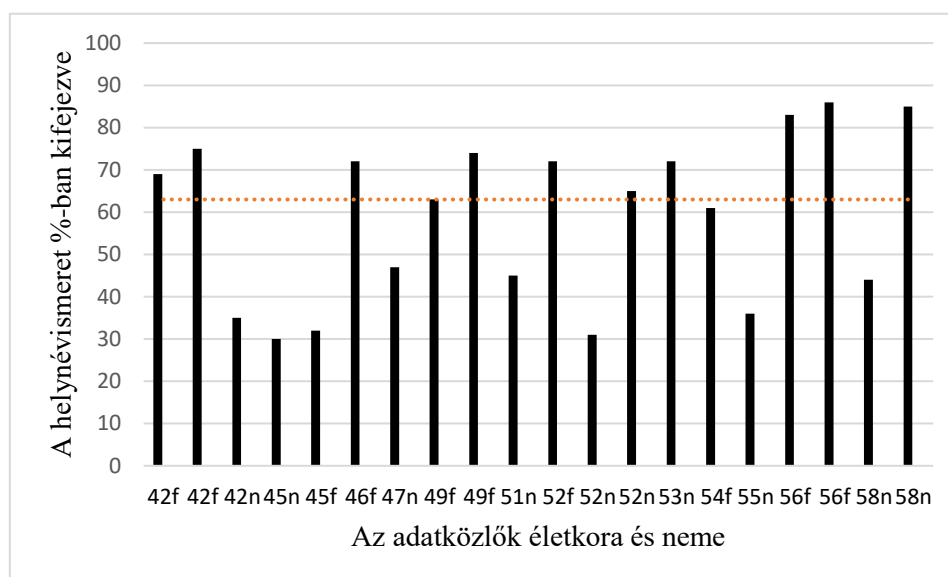

2. térkép: A 21 és 40 év közöttiek körében mindenki által ismert névvel jelölt helyek

Azok a nevek, amelyek ennél kisebb mértékben, de még mindig a generációs csoport 75%-ának ismerősek, a következők: *Ácé*, *Deák-tanya*, *Békás*, *Békás-föld*, *Békás-lapos*, *Sugárút*, *Tanítóföld*, *Tilalmas*, *Tag-erdő*, *Tó-hát*, *Tó-hát-híd*, *Tó-hát-*

kút, Olcsó-kút, Solymosi-föld, Tikász-föld. Az ismert helynevek által jelölt denotátumok többnyire a belterülethez közel helyezkednek el, azonban a külterület egy-egy nagyobb dűlője, objektuma (például híd) is szerepel az alapnévkincsben.

4. A harmadik korcsoport adatközlői (a 41–60 év közöttiek) egyaránt sok nevet ismernek, az átlagot tekintve (63%) bő egy nyolcaddal több nevet tudnak lokalizálni, mint a 21 és 40 év közötti megkérdezettek (50%). Ettől az átlagértéktől néhány adatközlő jelentősen eltér, így célszerű ennek az okait megvilágítani (lásd az 5. diagramot).

5. diagram: A 41 és 60 év közöttiek névismerete (n = nő, f = férfi)

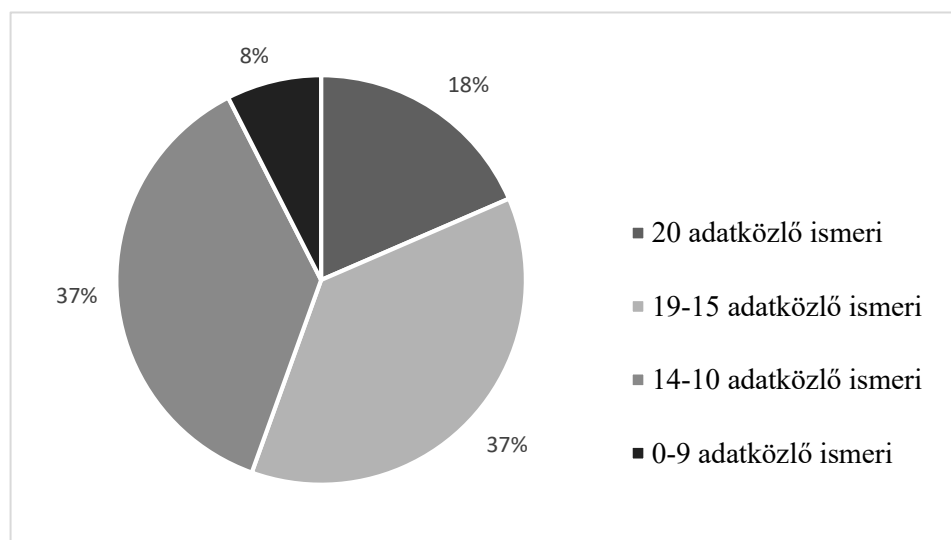
A 40% alatti értéket mutató adatközlők leginkább foglalkozásuknál fogva nem ismerik olyan jól a határt, ugyanis közöttük találunk tanítónőt, a szociális otthonban dolgozó szakácsnőt, gondozót, önkormányzati karbantartót. Ebbe a sorba tartozik a helyi boltban dolgozó nő is. Az ő példája újfent azt szemléltetheti, hogy a névismereti vizsgálatokban a helybéliség kritériumát nem lehet kizárólagossá tenni. Ő ugyanis nem tépei, és nem is Tépén lakik, azonban 28 éve dolgozik a faluban, s megfigyeléseim azt mutatják, hogy igen élénk kapcsolatban áll a helybeliekkel. Ez pedig arra is lehetőséget nyújtott számára, hogy tekintélyes számú helynevet elsajátítson.

A foglalkozásnak a névismeretet nem közvetlenül befolyásoló voltára további példát is találunk anyagomban: a helyi könyvtáros asszony ugyanis hivatása ellenére is igen sok nevet ismer, köszönhetően annak, hogy földjük volt, s gyakran járt ki a határba dolgozni.

Feltűnő azonban, hogy kiemelkedően magas azoknak a neveknek a száma, amelyekről csak hallottak a megkérdezettek. Ez leginkább azt a periférikus névréteget foglalja magában, amely eltűnően van a mindennapi használatból.

Nemcsak a névismeret általában, hanem a mindenki által ismert nevek száma is jóval magasabb az előző két korcsoport adataihoz képest: a nevek majd egy ötöde (18%, lásd a 6. diagramot) minden megkérdezett névtérképén helyet kapott. E nevek közé olyan új nevek kerültek a már fentebb említetteken túl, melyek tanács elnevezései, a belterülethez igen közel eső területek, valamint az utak menti földek nevei. A csoportba tartozó neveket összehasonlítva az előző generáció hasonló státuszú (ti. mindenki által ismert) elnevezéseivel, azt tapasztalhatjuk, hogy a 41 és 60 év közöttiek két elemtől eltekintve minden olyan nevet ismernek, amely megvan a náluk fiatalabbak névkincsében is.

Az összes elnevezés egy harmadánál valamivel több név (37%) igen magas arányban szerepel az adatközlők névkincsében: a megkérdezettek legalább 75%-a (19–15 adatközlő) ismeri ezeket. A névkincs ugyanekkora részét (37%) pedig a névhasználók fele-két harmada ismeri (14–10 lakos). A nem vagy alig ismert nevek között (8%) egy-két híd és gát neve szerepel, valamint ide tartoznak az egykori tulajdonosokról elnevezett földek nevei is.

6. diagram: A névismeret megoszlása a névkészlet szempontjából a 41 és 60 év közötti korcsoportban

Az előző korcsoportba tartozók névismeretével összehasonlítva ebben a korosztályban azt tapasztalhatjuk, hogy jelentősen megugrik az alapnévkincshez tartozó elnevezések száma: a nevek több mint felét (55%) ismeri az adatközlők legalább 75%-a.

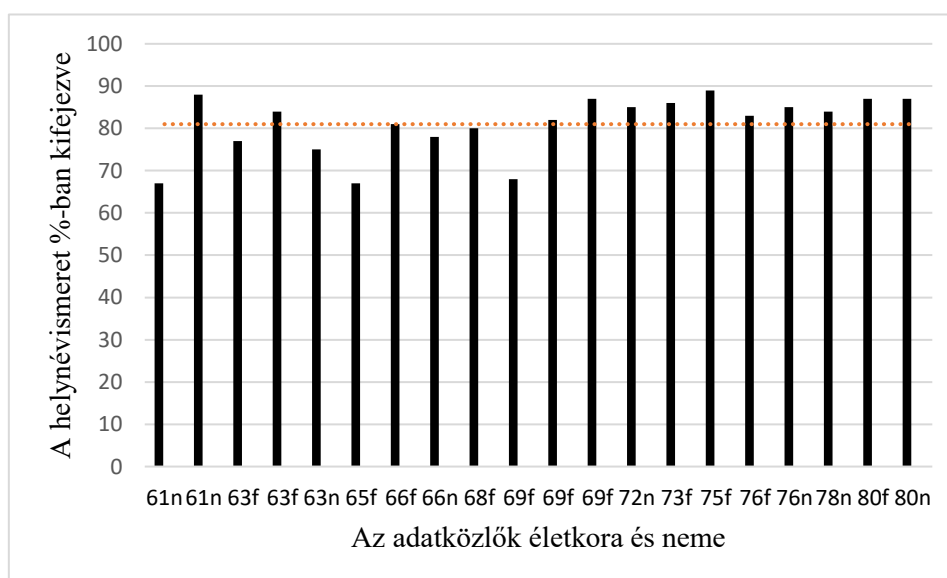
3. térkép: A 41 és 60 év közöttiek körében mindenki által ismert névvel jelölt helyek

Az ismert nevek által jelölt helyek egyenletesen oszlanak meg a külterületen is, jelentősebb hiányt a déli határrészen észlelhetünk (elhelyezkedésüket a 3. térkép szemlélteti). A korcsoport egésze ismeri az *Ácé*, *Ady Endre u.*, *Bajcsy Zsilinszky u.*, *Békás*, *Békás-föld*, *Békás-lapos*, *Béke u.*, *Bocskai u.*, *Dallasz-tanya*, *Deák-tanya*, *Dózsa Gy. u.*, *Felszabadulás u.*, *Fő u.*, *Gázcseretelep ~ Gáztelep*, *Görbe-kert*, *Gyalmos*, *Gyulai-föld*, *Halom-domb*, *Kapás*, *Két-kert köze*, *Kistemető*, *Kossuth u.*, *Major u.*, *Mérges*, *Mérges-kert*, *Mérges-tábla*, *Mester u.*, *Nagy u.*, *Olcsó-kút*, *Öreg-kert ~ Vén-kert*, *Pedagógusföld*, *Péterszegi híd*, *Péterszegi út*,

Petőfi u., Rákóczi u., Sertéstelep, Szakadék, Szalányos, Szalányos-híd, Tag-erdő, Táncsics u., Tanítóföld, Tó-hát, Tévesközpont ~ Tévesudvar, Zug u. elnevezéseket.

Emellett az elnevezések több mint egy harmada is az alapnévkincs részét képezi: *Ácé-telep, Alsó-Tó-hát, Baricsa-dűlő, Baricsa-tanya, Bika-erdő, Bika-kút, Bika-legelő, Bika-zug, Bíró-nyilas, Cigány-ér, Csárda-lapos, Disznó-kút, Dögtemető, Dögtemető-lapos, Eklésia-föld, Epres-erdő, Farkas-tanya, Fegyvernek-tanya, Felső-Tó-hát, Gál-lapos, Gát halma, Gát halma nádas, Gát halma rét, Gyalmos híd, Gyulai-erdő, Gyulai-gát, Gyulai-kút, Hajnal u., Halom alja, Halom-kút, Halom-lapos, Hármashatár, Kálló völgye, Kálló-alj, Kálló-köz, Karajános, Kati-ér, Kati-kút, Kertközi-kút, Kert-zug, Kis-erdő, Kőkényes, Körtevényes, Község-föld, Külső-Ácé, László Ernő tanyája, László-kút dűlő, László-kút, László-tanya, Legény-dűlő, Lenin u., Makkos-erdő, Mély-Horgas, Mérgező-dom, Mintalegő, Nagy Szalányos-lapos, Nagy-gát, Nagy-Tó-hát, Nyárfás, Rektor-föld, Solymosi-föld, Sugárút, Szalányos, Szántó Géza földje, Szerfás-erdő, Tikász-föld, Tikász-kút, Tikász-kút-dűlő, Tikász-tanya, Tilalmas, Tó-hát-híd, Tó-hát-kút, Uraság-föld, Uraság-lapos, V. Szabó-föld, Vályogvető gödör, Vonal.*

5. A korábbi kutatások eredményeivel összhangban van az a megfigyelésem is, hogy a legidősebb generáció tagjai ismerik a legtöbb nevet: átlagosan a nevek 81%-ának vannak a birtokában (lásd a 7. diagramot).

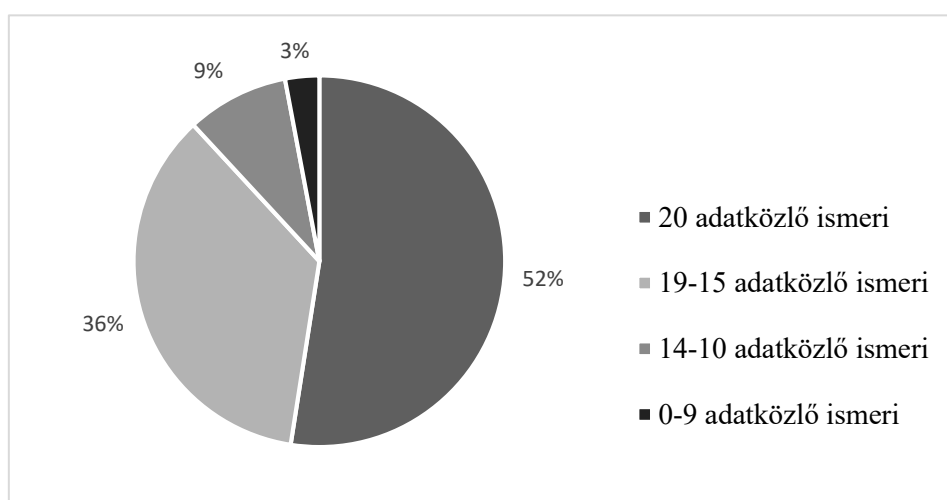

7. diagram: A 61 év felettiek névismerete (n = nő, f = férfi)

Az előző három generáció névismeretétől abban tér el a tudásuk, hogy olyan neveket is ismernek, melyekhez ma már nem kapcsolódik objektum, vagy a denotátum más nevet kapott. A teljes tépei névkincset természetesen az idősebbek sem

birtokolják, sok esetben tapasztaltam azt, hogy az utcák újabb neveit már egyáltalán nem ismerik.

Részletesebben elemezve ennek a korcsoportnak a névismeretét azt tapasztaljuk, hogy minden második nevet (52%, lásd a 8. diagramot) minden megkérdezett ismert. A teljes névanyag további 36%-a igen széles körben ismert: 19–15 adatközlő névtérképe tartalmazza. A nevek majd egytizedét (9%) pedig 14–10 helybeli ismeri és tudja lokalizálni is, emellett egy maroknyi név (3%) az, amely csupán néhány személy névkincsében szerepel.

8. diagram: A névismeret megoszlása a névkészlet szempontjából a 61 év feletti korcsoportban

Ugyancsak érdekes megfigyelésre juthatunk akkor, ha az adott generáció alapnévkincsét is megvizsgáljuk. A nevek bő felét ismeri a megkérdezettek mind-egyike (elhelyezkedésüket a 4. térkép szemlélteti), a nevek több mint egy harmada pedig 75% fölötti ismertséggel bír. Az alapnévkincs körükben tehát a nevek 88%-át foglalja magába. Az előző generációk névismeretével összehasonlítva azt láthatjuk, hogy míg mások csupán egyes dűlők egészes nevét ismerik, addig az idősebb korosztály tagjai a részterületek megnevezéseinek is a birtokában vannak. E nevek a területek még pontosabb azonosítására szolgálnak, s differenciálódással jöttek létre. Ide tartoznak például az *Ácé* és *Külső-Ácé*, *Vonal* és *Külső-Vonal*, *Belső-Vonal*, *Tó-hát* és *Alsó-Tó-hát*, *Felső-Tó-hát* elnevezések. Az előző korcsoport minden tagja által ismert helynevek 78%-át ismerik a legidősebbek.

Az alapnévkincs felsorolásakor e generáció kapcsán érdekesebb lehet azoknak a neveknek a közreadása, amelyek kevésbé ismertek körükben: *Avar-árok, Béla hídja, Csendőr-cikkely, Csürhe-kút, Csürhe-part, Erzsébet-domb, Kákás-lapos, Kerek-kút Kerek-rét, Kis Lajosné hídja, Kis-Sóskút, Köles-föld, Nádas-árok, Papp Sándor-lapos, Rákosi Mátyás u., Sásos-lapos, Tóth András-lapos, Tyúkerdő.*

4. térkép: A 61 év felettiek körében mindenki által ismert névvel jelölt helyek

6. A helynévismeret korcsoportonkénti vizsgálata azt mutatja, hogy az életkor előrehaladtával egyre több nevet ismernek az adatközlők (lásd a 2. táblázatot). Ez másfelől viszont azt jelenti, hogy a tépei névközösség tagjai generációról generációra egyre kevesebb helynevet sajátítanak el, s ez minden bizonnyal a helynévkincs elvesztéséhez vezet. Ez a megállapításunk azonban egyelőre nem több hipotézisnél. Vizsgálatunk ugyanis nem tudja felfedni, hogy csupán életkori

különbségek vannak-e a jelenség háttérében, vagy valódi helynévhasználati–helynévváltozási folyamatokat láthatunk mögötte. Az nyilvánvaló, hogy a helynévismeret birtokába tanulási folyamat révén jutnak a nyelvhasználók, ami elvileg az egyén egész életében folyamatosan jelen van, de az intenzitása sok körülménytől függ. Az a gyanúnk azonban, hogy a fiatalabb generációk képviselőinek a többsége — élethelyzetének megváltozásából következően — az idősebbek által ismert névkincsnek már csak egy kisebb szeletét fogja a későbbiekben is elsajátítani.

E kérdés megítéléséhez a látszólagos idő–valóságos idő fogalmakat hívom segítségül. „A látszólagos idő koncepciója az életkor és a generáció fogalmán alapul. E két egymással összekapcsolódó fogalom alkotja a konstrukció alapegységeit, amelyek által a jelenben megfigyelt különbségeket időben zajló folyamatként, azaz történeti változásként lehet azonosítani, ha a különbségek eltérő életkorú vagy életkori csoportba tartozó nyelvhasználók között lépnek fel.” (BODÓ 2013: 8). Az életkor szerinti csoportok helynévismeretében tapasztalt igen jelentős eltérés nem jelent feltétlenül generációs változást: az életkor előre haladtával a helynévismeret ugyanis változhat. A bekövetkezett változások mérése adhat valódi információt számunkra arról, hogy valóban a helynévkincs elvesztéséről, illetve milyen mértékű elvesztéséről beszélhetünk, vagy pedig az életkor előre haladásával természetes módon gyarapodik ilyen mértékben az egyén névismerete. Ennek megismeréséhez azonban a valóságos időből származó vizsgálatokat kell végeznünk. Ez történhet oly módon, hogy a látszólagos időből származó eredményeket korábbi kutatásokból származó adatokkal vetjük össze. A másik módszer pedig a követéses vizsgálat, amikor is a kutatást részlegesen vagy teljes egészében megismétljük. A valóságosidő-vizsgálatok történhetnek úgy, hogy megegyező életkorú adatközlőket vizsgálunk: ez a trendvizsgálat; emellett törekedhetünk arra is, hogy ugyanazokkal az egyénnel ismételjük meg a mérést, akikkel korábban dolgoztunk: ezt nevezzük panelvizsgálatnak. Magától értetődő módon mindkét vizsgálati módszernek megvannak a maga előnyei és hátrányai, így az a legcélravezetőbb, ha a kettő ötvözetét alkalmazzuk. (Lásd bővebben BODÓ 2013: 8–16.)

A jövőbeni szocioonomasztikai kutatások egyik kiemelt feladata tehát az, hogy olyan valóságosidő-vizsgálatokat végezzenek el, amelyek az életkori különbségeken túlmenően a generációs változások folyamatára világítanak rá. Mivel a korábbi helynévismereti elemzések szinte kivétel nélkül pusztán a hagyományos helynévgyűjtések melléktermékeiként fogalmazódtak meg, az új kutatásoknak a korábbi adatokkal való összevetése nem tűnik célravezetőnek. Ebből kifolyólag a jelenleg folyó, illetve a jövőbeni kutatásokat lenne érdemes megismételni. BAILEY és munkatársai ehhez a következő módszertani útmutatást adják (1991): 1. minimum 10 évnek kell a két vizsgálat között eltelnie, 2. azonos változókat mérjünk,

3. azonos alapsokaságból kell kiválasztani az adatközlőket, 4. a módszereknek azonosnak vagy legalábbis egymással összemérhetőnek kell lenniük. BODÓ CSANÁD ehhez még hozzáteszi ötödik feltételként azt is, hogy a felmérésbe több generációt kell bevonni (2013: 55).

7. A korábbi helynévismereti kutatások mindig vizsgálták a nemek²⁵ közötti eltéréseket is, így nekünk is érdemes erre a szempontra is kitérnünk (lásd a 3. táblázatot).

Korcsoport		Nő		Férfi	
		Ismert nevek %	Hallott nevek %	Ismert nevek %	Hallott nevek %
1.	20 év alatt	14,8	5,0	22,0	7,4
2.	21–40 év	46,4	7,0	54,0	4,8
3.	41–60 év	49,4	8,5	68,7	5,5
4.	61 év fölött	81,0	2,0	81,0	1,8

3. táblázat: A névismeret nemek szerinti megoszlása

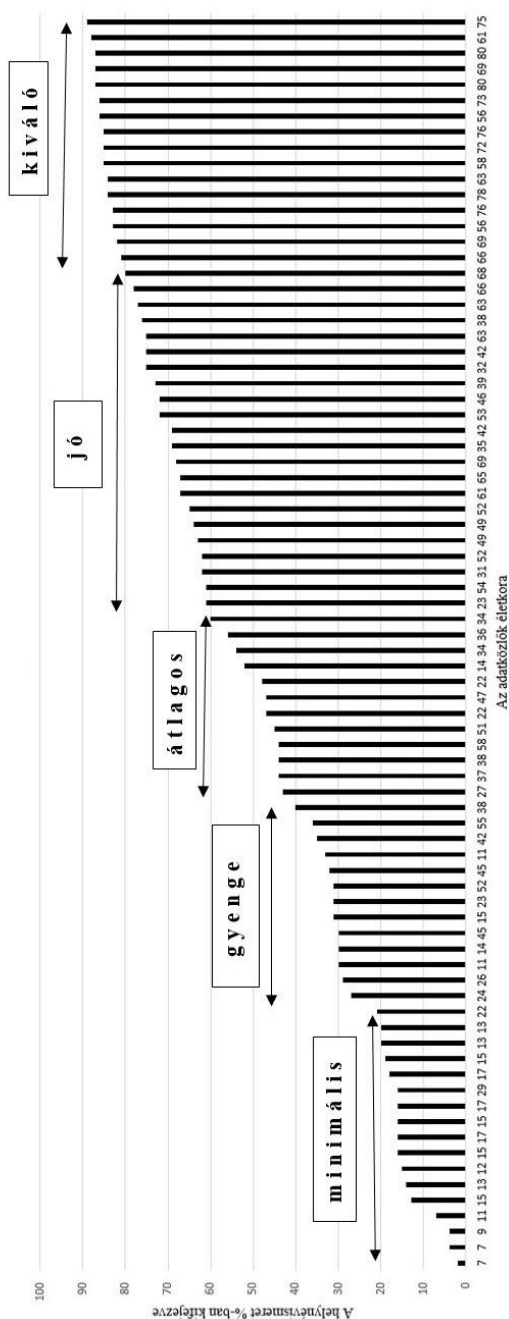
Az általános vélekedés és a korábbi felmérések szerint a férfiak általában több nevet ismernek. A tépei tapasztalatok szintén ezt látszanak alátámasztani. Az első három korcsoportban a nők 8–19%-kal kevesebb nevet ismertek, a legnagyobb különbség a 41 és 60 év közötti korcsoportban tapasztalható. Érdekes ugyanakkor megfigyelni azt is, hogy a két középső korosztálynál, ahol a legnagyobb különbség mutatkozik a névismeretben a férfiak javára, a nők passzív névismerete viszonylag magas fokú. A legidősebb generáció körében ugyanakkor különbséget nem is érzékelhetünk. Ez minden bizonnyal a lakosok korábbi életmódjával függ össze, hiszen e korosztályból mindannyian, nők és férfiak egyaránt szoros kapcsolatban voltak, vannak a Tépe körüli földekkel.

8. Érdemes körüljárni azt a kérdést is, hogy a helynévismeret fokát tekintve milyen csoportok jelölhetők ki az adatközlők körében. A 9. diagram az összes megkérdezett helynévismereti százalékszámát mutatja.

Amennyiben általánosan használható kategorizációs rendszert kívánunk felállítani, úgy célszerű az adott közösség értékeitől elszakadva tekinteni a kérdésre. Ezért öt fokozatú skálát alkalmazva 20%-os értékhatárt jelöltem ki az egyes csoportok körülhatárolására. Így a 20% alatti értékkel rendelkező adatközlők helynévismeretét minimálisnak tekintem, s a 21 és 40% közötti névismeret gyenge minősítést kap. Átlagos helynévismeretnek a 41 és 60% közötti értéket minősítem. A

²⁵ Érdemes megjegyezni azonban azt is, hogy a szociolingvisztikai kutatásokban a nem kérdésének megközelítése nem egységes: a vizsgálatokban ugyanis számolhatunk — mint már korábban is utaltam rá — a biológiai nem fogalmával, ezenkívül azonban elemzésünk alapja lehet a társadalmi nem is.

következő 20%-os sávba tartozók névismerete jó, azok pedig, akik a helynévkincs négyötödének vagy annál nagyobb részének vannak a birtokában, kiváló helynévismerettel rendelkeznek.

9. diagram: Az adatközlők csoportjai a névismeretük alapján

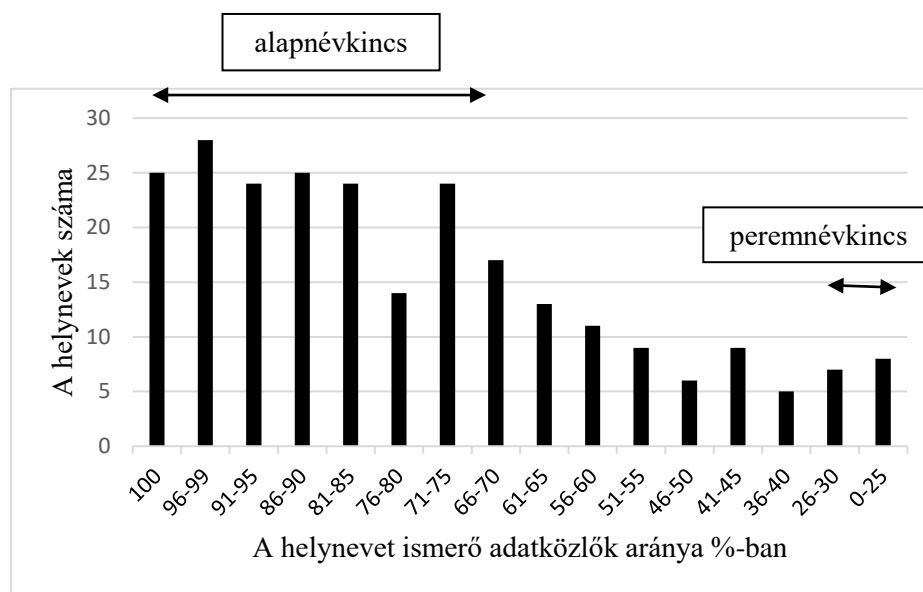
A megkérdezett tépei lakosok körében kicsivel több mint az adatközlők egy harmadának (37,5%) a névismerete nem éri el az átlagos szintet. Az oszlopdiagram vízszintes tengelye az adatközlők életkorát mutatja: ezt a tényezőt a fókuszba állítva azt figyelhetjük meg, hogy a legfiatalabb generációs csoportba tartozók mellett a 21 és 60 év közötti korosztályok tagjai is képviselve vannak az átlag alatti névismerők körében. 12 adatközlő (15%) helynévismeretét tekinthetjük átlagosnak: e réteg életkorbeli összetétele is igen színesnek mondható. A tépei felmérés azt mutatja, hogy majdnem minden második egyénnek legalább jó (27,5%) vagy kiváló (20%) helynévismerete van. A jó helynévismerettel bíró lakosok között zömében 40 évnél idősebb adatközlőket találunk. A jó kategóriába tartozó, ennél fiatalabb névhasználók pedig munkájuk miatt mindannyian szoros kapcsolatban vannak a külterülettel. A kiváló névismerők körét Tépén szinte kizárólag (egy kivételtől eltekintve) a negyedik generációs csoport tagjai alkotják.

A bemutatott csoportok által ismert helynévállomány összetétele iránymutatóul szolgálhat ahhoz, hogy árnyaltabb képet kapjunk az egyes csoportok névismeretéről. A minimális névismerettel rendelkező adatközlők csupán a legszűkebb életterük elnevezéseit ismerik, azonban azt sem mindet. Jórészt a legfiatalabb korosztály képviselőit találhatjuk meg e csoportban. A valamivel több nevet ismerő, gyenge névismerettel rendelkezőkről szintén megállapíthatjuk, hogy a szűkebb életterükben meglévő neveken túl nemigen ismernek mást. Mindkét csoport tagjai zömmel a belterületi neveket ismerik. Ezzel szemben az átlagos névismeretű lakosok a külterület nagyobb egységeinek a helyneveit is képesek lokalizálni. A jó névismeret ismerve az egyenletes és sokkal aprólékosabb, részletesebb helynévismereti tudás, míg a kiváló névismerők évekre visszamenően is fel tudják eleveníteni a helyek kiveszőben lévő elnevezéseit is, s névismeretük (majdcsak) lefedi a teljes névanyagot.

9. A helynévismereti vizsgálat másik összetevőjét maguk a helyek és elnevezéseik adják, így célszerű elemzés tárgyává tenni azt a kérdést is, hogy milyen neveket ismernek jobban vagy kevésbé jól az adatközlők. Noha a névismeret dinamikusan változó jellemzője az egyénnek általában is, ugyanis az adatközlők által birtokolt helynévkincs maga is változik (azaz „folyamatosan” tanulunk és felejtünk el neveket), mégis jobbnak láttam a legfiatalabb korosztály adatait ebből az elemzésből kizárni. Főképp azért, mert kétségkívül az ő névismeretükben várható a legnagyobb változás, annak megfelelően, hogy a világról való tudásuk és ennek tükrözőjeként a nyelvi ismereteik is igen gyorsan bővülnek.

A helyneveket a névismeret alapján bemutató 10. diagram vízszintes tengelyén azt láthatjuk, hogy az adatközlők hány százaléka ismeri a helynevet, míg a függőleges tengely az adatközlők megadott százaléka által ismert elnevezések számát jelöli. Azaz például 25 olyan nevet találhatunk a tépei névkincsben, melyet a 20 és 60 év közöttiek mindegyike (100%) ismer, 28 olyan elnevezést említhetünk

meg, amely a helyiek 96-99%-ának névtérképén szerepel, stb. A lakosok több mint 70%-a által ismert tartományba, azaz az alapnévkincsbe a nevek 64%-a tartozik. A peremnévkincs (a lakosok 30%-a által nem ismert nevek csoportja) ezzel szemben csupán 4%-nyi nevet tartalmaz.

10. diagram: A helynevek megoszlása a helynévismeret alapján

Az alapnévkincsbe tartozó nevek közé sorolhatjuk az *Ácé, Ácé-telep, Ady Endre u., Alsó-Tó-hát, Bajcsy Zsilinszky u., Baricsa dűlő, Baricsa-kút, Baricsa-tanya, Békás, Békás-föld, Békás-lapos, Béke u., Békési-dűlő, Békési-föld, Békési-tanya, Bika-erdő, Bika-kút, Bika-legelő, Bika-zug, Bíró-nyilas, Bocskai u., Cigány-ér, Csárda-lapos, Csetreki-föld, Csonka-kút, Dallasz-tanya, Deák-tanya, Disznó-kút, Dózsa Gy. u., Dögtemető, Dögtemető-lapos, Eklézsia-föld, Epres-erdő, Fábián-föld, Farkas-tanya, Fegyverneki-tanya, Felső-Tó-hát, Felszabadulás u., Fő u., Gál-lapos, Gát halma, Gát halma nádas, Gát halma rét, Gázcsere-telep, Gáztelep, Görbe-kert, Gyalmos, Gyalmos híd, Gyulai-erdő, Gyulai-föld, Gyulai-gát, Gyulai-kút, Hajnal u., Halom alja, Halom-domb, Halom-kút, Halom-lapos, Hármás-domb, Hármashatár, Hármashatár-domb, Homokgödör, Horgas, Horgas-alja, Horgas-híd, Hunyadi u., Imre sor, Jegyző-föld, Jegyző-tanya, József Attila u., Kálló, Kálló alja, Kálló-köz, Kálló völgye, Kapás, Karajános, Kati-ér, Kati-kút, Kertközi-kút, Kert-zug, Két-kert köze, Kis-erdő, Kis-kubik, Kistemető, Kossuth u., Kökényes, Körtvélyes, Község-föld, Külső-Ácé, Külső-Vonal, László Ernő tanyája, László-kút, László-kút dűlő, László-tanya, Legény-dűlő, Lenin u.,*

*Major u., Makkos-erdő, Mély-Horgas, Mérges, Mérges-domb, Mérges-kert, Mér-
ges-tábla, Mester u., Mintalegelő, Nagy-szik-lapos, Nagy u., Nagy-gát, Nagy-
Kálló, Nagy-Tó-hát, Nyárfás-erdő, Olcsó-kút, Ó-Kálló, Öreg-kert, Parti-föld, Pe-
dagógusföld, Péterszegi híd, Péterszegi út, Petőfi u., Rákóczi u., Rektor-föld, Ser-
téstelep, Solymosi-föld, Sugárút, Szakadék, Szalányos, Szalányos-híd, Szalmás-
kert, Szántó Géza földje, Szerfás-erdő, Tag-erdő, Táncsics u., Tanítóföld, Téesz-
központ, Téeszudvar, Tikász-föld, Tikász-kút dűlő, Tikász-kút, Tikász-tanya, Tilal-
mas, Tó-hát, Tó-hát-híd, Tó-hát-kút, Tölgyes-erdő, Uraság-föld, Uraság-lapos, V.
Szabó-föld, Vadász-föld, Vályogvető gödör, Vén-kert, Vonal, Zug u. elnevezése-
ket.*

A peremnévkincs nevei pedig a következők: *Avar-árok, Béla hídja, Csendőr-
cikkely, Erzsébet-domb, Kis Lajosné hídja, Köles-föld, Papp Sándor-lapos, Sásos-
lapos.*

10. A helynevek és ismertségi fokuk megoszlását látva joggal merül fel a kér-
dés, hogy létezik-e közösségi névismereti térkép. Ennek a megválaszolásához
mindenekelőtt a névközösség fogalmát célszerű körüljárunk. Erre vállalkozom a
következő fejezetben.

6. Helynévismeret és névközösség

1. A névközösség fogalmának meghatározásai

1. A *névközösség* fogalmának definiálásához érdemes elsőként vázlatosan azt áttekinteni, hogy a szociolingvisztikában milyen tulajdonságokat emeltek ki a nyelvi közösség fogalmának meghatározásakor. GUMPERZ már az 1970-es években arról beszél, hogy „A nyelvi közösségek állhatnak kis csoportokból, amelyeket a közvetlen kontaktus tart össze, de átfoghatnak nagy régiókat is, attól függően, hogy milyen absztrakciós szintig akarunk eljutni”, e csoportokat pedig a „verbális jelek közös használatának segítségével bonyolított rendszeres és gyakori interakció” jellemzi, azaz működésükre egyfajta normakövetés jellemző (1971, idézi WARDHAUGH 2002: 104–105). NOAM CHOMSKY az ideális beszélőkből álló közösség jellemzői közül kizárta a heterogenitást, elmélete szerint ugyanis a nyelvi kompetencia homogén módon van elosztva az egyes beszélők között (vö. 1965). LABOV e két nézetet egyszerre felhasználva dolgozta ki a beszélőközösség fogalmát: beépítette CHOMSKY strukturális homogenitására vonatkozó gondolatát, ugyanakkor a GUMPERZ-féle megosztott normák szerepét is hangsúlyozta (1972).

Noha LABOV és CHOMSKY elképzelései meghatározónak bizonyultak a szociolingvisztikában, mégis számos kritika érte őket. A legfontosabb ellenvetést a homogenitással szemben hozták fel. A nagyméretű beszélőközösségek (pl. egy teljes nyelvközösség) esetében emellett teljesíthetetlen elvárásnak ítélték a mindennapi interakció kritériumát. CHOMSKY és LABOV is került az egyéni különbségek lehetőségét, a későbbi kutatások azonban rámutattak arra, hogy a kontextus és a szituáció erős befolyással van a nyelvi elemek közötti választásra, sokkal inkább, mint a nem, a kor, a társadalmi osztály stb. HYMES felhívta a figyelmet arra is, hogy különbséget kell tenni a között, hogy valaki a beszélőközösség teljes értékű tagja, vagy csupán közreműködik a közösségben (1974). BROWN és LEWISON ezenkívül azt is kiemelte, hogy ugyanazon egyén egyszerre több beszélőközösséghez is tartozhat (1979). A fogalom definiálásának nehézségeit látva többen e terminus kerülését javasolták (lásd például DURANTI 1997), más kutatók pedig a beszélőközösség ad hoc státusát emelték ki (lásd például WARDHAUGH 2002).

2. Az utóbbi évek megélénkült szociolingvisztikai kutatásai közepette a névközösség fogalma is az érdeklődés középpontjába került. Több kutató is kísérletet

tett arra, hogy a mibenlétét megragadja, azonban e próbálkozások vagy kissé elavult társadalmi szemléletet tükröznek (az utóbbi néhány évtizedben ugyanis jelentősen megváltozott az életmód: a hagyományos gazdálkodás visszaszorult, megjelentek a digitális térképek, az utazás elterjedtebbé vált, a mobilitás általában megnövekedett stb.), vagy pedig empirikus adatok, azaz a valós névhasználatból levont eredmények ismerete nélkül járták körül e terminust.

HOFFMANN ISTVÁN a többszemponútú helynévrendszertani elemzési modellje kapcsán — noha önálló szemponttá nem teszi meg — beszél névszociológiai kérdésekről is. A névközösség általa adott rövid jellemzéséből jobbra egyetlen gondolatot szoktak kiemelni a kutatók: azt, hogy HOFFMANN a helynévkutatás természetes egységének a települést tartja, azonban több olyan mozzanatot is tartalmaz a meghatározás, amelyet érdemes alaposabban is körüljárni: „Jobbra egy-egy falu, kisebb város lakói alkotnak olyan névközösséget, amelynek keretében az új nevek a rendszer által is meghatározottan, a kommunikatív szükséglettől vezérelve létrejönnek. A közösség tagjainak névalkotását csak olyan típusú szociális környezet fogadhatja el, szentesítheti használatba vétel útján, amely anyagi és szellemi környezetéről nagyjából hasonló ismeretekkel rendelkezik, nyelviség és helynévismeret tekintetében minimális különbséget mutat. A névközösség fogalmának leginkább egy-egy viszonylag kisebb település lakossága felel meg.” (1993/2007: 39).

A kiindulópont tehát e kérdésben HOFFMANN-nak az a gondolata, intuitív megjegyzése lehet, hogy nagyjából hasonló helynévismerettel rendelkező névhasználók alkotnak egy-egy névközösséget. Megjegyzem ugyanakkor azt is, hogy a helynévrendszer kapcsán a fenti meghatározáson túl HOFFMANN ISTVÁN különböző méretbeli fokozatokra is felhívja a figyelmet: vizsgálható ugyanis a teljes magyar helynévkinccs vagy egy-egy területi egység (pl. több település, járás, megye) névanyaga is. Ezeket azonban mesterséges egységeknek tekinti (uo.).

Majd három évtizeddel később HOFFMANN ISTVÁN újra hozzászólt a névközösség fogalmának értelmezéséhez, s ennek során valamelyest a korábban megfogalmazott skalaritás gondolatát vitte tovább. Továbbra is olyan névközösségekről beszél, amelyek tagjainak nagyjából azonos vagy nagymértékben hasonló a helynév- (és ezzel szoros összefüggésben a hely)ismerete, ugyanakkor feltételez egy nagyobb hatósugarú egységet is, a magyar nyelvű névközösséget, amelyen a kisebb-nagyobb névközösségeknek a lazább-szorosabb kapcsolatokat felmutató hálózatát érti (HOFFMANN 2012: 15).

HOFFMANNhoz hasonlóan — az empirikus vizsgálatok végzése előtt — én magam is hajlottam a névközösség efféle értelmezése felé: „A névközösség fogalmán olyan virtuális csoportot értek, amelynek tagjai többé-kevésbé ugyanazzal a helynévkinccsel rendelkeznek, s ezekhez a helynevekhez hasonló mentális leképzések, valamint névhasználati szabályok kapcsolódnak” (GYÖRFFY 2011a: 40).

E definíció a nagyobb vizek meghatározásával összefüggésben született meg, s a megalkotásakor számos névközösség egyidejű létét tételeztem fel. A *virtuális* jelző ugyanakkor azt is jelezni kívánta, hogy a névközösséget a valóságban empirikusan kevésbé véltem megragadhatónak, és inkább egyfajta teoretikus entitásként tekintettem rá.

A névközösség fogalmához élőnyelvi vizsgálatokból (valójában élőnyelvi helynévgyűjtésből) leszűrt tapasztalatok alapján elsőként PÁSZTOR ÉVA fűzött megjegyzéseket, azt emelve ki, hogy: „a nagyobb kiterjedésű határral rendelkező településeken inkább a határ egy-egy részével kapcsolatban lévők tekinthetők — a névismeretük egybeesése okán — egy-egy névközösség tagjainak” (2013: 136). Minthogy azonban a tanulmány nem szocioonomasztikai céllal született, arra vonatkozóan nincs ismeretünk, hogy a szerző mit ért pontosan a névismeret egybeesésén, de gyaníthatóan ugyanazt, amit a korábban íródott munkák, amikor „nagyjából azonos vagy nagymértékben hasonló” névismeretről beszéltek.

2. A helynévközösség és a helynévismeret összefüggései

1. Az elmúlt évek névszociológiai vizsgálatai kiváló alapot nyújtanak számunkra ahhoz, hogy a névközösség és a helynévismeret összefüggéseit a lehető legteljesebb mélységében vizsgálhassuk meg. Az összehasonlító vizsgálatokhoz saját kutatási eredményeim mellett E. NAGY KATALIN hajdúvidi, pródi és bakonszegi, valamint bodaszőlői elemzéseit használtam fel.²⁶

Érdemes a névismereti adatok előtt a településeket röviden bemutatni (ehhez lásd a 4. táblázatot), hiszen a település története, mérete, jellege, gazdasága minden bizonnyal hatással van arra, hogy milyen a lakosok helynévismerete. Az elemzett 5 település közül Bakonszeg a legnagyobb, területe 35 km², lakossága azonban a második legnagyobb településével, Tépeével közel azonos, 1176 fő (ebből a vizsgálatban részt vett 5%). A név első okleveles előfordulása 1438-ból való, azonban már a honfoglalás előtt is lakott hely lehetett. A török hódoltság idején elnéptelenedett, majd újjáépítették. A településen juhtenyésztéssel foglalkozó gazdaság működik. A lakosok földműveléssel is foglalkoznak, elsősorban a kiskertek művelése a jellemző.

Tépe Hajdú-Bihar megyei település, melynek területe 23,2 km², lakossága a felmérés idején 1150 fő volt (ennek 7%-a vett részt adatközlőként a felmérésben). A település neve már az 1222/1550-es Váradi regestrumban felbukkan, s azóta is

²⁶ A tépei helynévismereti elemzés eredményeihez lásd GYÖRFFY 2015b, a Pródon és Bakonszegen végzett kutatásokhoz lásd E. NAGY 2015, míg a hajdúvidi és a bodaszőlői helynévismereti kutatások eredményeiről E. NAGY KATALIN előadások formájában számolt be.

folyamatosan lakott. A lakosság évszázadok óta folytat a külterületen mezőgazdasági munkát, a téveszesítéskor azonban ezek a földek közös művelés alá kerültek. A rendszerváltás óta a falu nagy változáson ment át.

Hajdúvidről az első írásos emlék 1217-ből származik, később teljesen elpusztult; a 17. században a hajdúk letelepítésére kijelölt és szabadságokkal felruházott első hajdúvárosok között volt, de ténylegesen nem települt be. A 19. században és a 20. század első felében egyre gyarapodott a tanyás településrendszerben élő népessége. A település 1952-ben önálló községgé alakult, létrejött egy központi belterülete is: a lakosság mezőgazdasággal foglalkozott. 1978 óta Hajdúböszörményhez tartozik. A népszociológiai felmérés idején 841 fő lakott a belterületen (az adatközlők száma ennek a 3%-a). A település mérete jóval kisebb, mint az előző kettőé: 0,8 km².

Hajdúböszörmény külterületéhez tartozik Pród is. A nevet 1067-ben említik először. Története hasonló Hajdúvidéhez: a török hódoltság alatt a falu elnéptelenedett, majd a hajdútelepítések színteréül jelölték ki, azonban nem népesült be. A mai falu jórészt a tanyarendszer felszámolásával együtt 1960-ban jött létre, területe a legkisebb a vizsgáltak között, 0,4 km². A pródi felméréskor 256 lakos élt a kül- és belterületen (közülük 9% az adatközlők aránya). A korábban jellemző gazdálkodó-állattartó életmód már jelentős mértékben visszaszorult.

Bodaszőlő közigazgatásilag ugyancsak Hajdúböszörményhez tartozik. Lakosainak száma 1857, területe pedig 3 km². A település helyén korábban erdőrész volt, majd szőlőskert, s ebből alakult át lakott területté közel 200 évvel ezelőtt. A település lélekszáma 1857 fő, ennek 5,6%-a vett részt a helynévismereti felmérésben. Érdemes megemlíteni, hogy a település lakosai között nagy számban találunk roma családokat is.

Bodaszőlő kivételével mindegyik településre jellemző a lakosság számának folyamatos csökkenése.

A névismereti vizsgálatok eredményeinek összegzése előtt fel kell hívnom arra a figyelmet, hogy az alább bemutatott kutatások több szempontból hasonlóak, azonban eltérések is mutatkoznak közöttük. Hozzám hasonlóan E. NAGY KATALIN is 20 évenkénti korosztálybeosztással dolgozott, és női, férfi adatközlőket egyaránt bevont a vizsgálatokba. Szintén közös jellemző az is, hogy a helynevet abban az esetben tekintettük ismertnek, amennyiben az adatközlő lokalizálni is tudta azt. Abban a tekintetben azonban eltérő módszereket alkalmaztunk, hogy egy-egy település névkincsében milyen helynévfajtákra irányult a felmérés. E. NAGY KATALIN a helynévtárak hagyományos eljárásához igazodva a bel- és külterületen előforduló építmények (posta, kocsmá, templom, őrház stb.) neveit is felvette az adatállományba, a tépei anyagban én magam nem voltam tekintettel ezekre. E különbségektől adódóan ezért a különböző vizsgálatok összemérhetősége érdeké-

ben, az E. NAG KATALIN által a korábbi munkáiban bemutatott vizsgálati eredményeket újraértékeltem, módszertani tekintetben közelítve azt a saját eljárásaimhoz. Ez azt jelenti, hogy az itt megadott helynévismereti számadatok eltérnek a felhasznált forrásmunkákban közöltek mutatóitól. E módosításra azonban megítélésem szerint mindenképpen szükség volt, így ugyanis azonos szemléleti-módszertani alapokra támaszkodva ragadhatjuk meg a kistelepüléseken élők helynévismeretét.

2. A helynévismeret a következőképpen alakul a vizsgált településeken. A minden adatközlő által ismert nevek aránya Tépén és Bodaszőlőn mutatkozott a legalacsonyabbnak: a nevek 1%-ához fűződik aktív névismeret, Pródon ez 3,4%, ennél valamivel magasabb Bakonszegen: 4,5%, arányaiban a legtöbb nevet pedig Viden ismerték a lakosok, a névkincs 5,5%-át. Ezek az arányok igen alacsonyak, így célszerűnek láttam úgy is megvizsgálni a kérdést, hogy a 20 év alattiakat kizártam az adatközlők köréből. Bár általában véve igaz lehet, hogy a névismeret dinamikus, azaz állandóan változóban lévő tudás, időről időre tanulunk és felejtünk el helyneveket, a legfiatalabb korosztály esetében azonban a helynevek ismerete jóval alacsonyabb, mint a többi korosztályban. Tépén és Pródon a 21 év feletti korcsoportok tagjai átlagosan a helynevek egytizedét ismerik, s a vidi adatközlők is alig maradnak el ettől az átlagtól a 9,8%-os mutatójukkal. Igen meglepő azonban, hogy az összes 21 év feletti bakonszegi (5,6%), illetve bodaszőlői (2%) lakos csupán 1%-kal több nevet tud lokalizálni, mint abban az esetben, ha az összes korosztály eredményét figyelembe vesszük a számítás során. E közösségek fiatal és gyermek tagjainak névismerete tehát nem olyan alacsony, mint a többi település hasonló korosztályaé.

	Bakon- szeg	Tépe	Boda- szőlő	Vid	Pród
terület (km ²)	35	23,2	3	0,8	0,4
lakosság	1176	1150	1857	841	256
az adatközlők száma és aránya	60 (5%)	80 (7%)	104 (5,6%)	26 nő (3%)	24 (9%)
összes név	176	269	107	180	290
mindenki ismeri (4 korcsoport)	4,5%	1%	1%	5,5%	3,4%
mindenki ismeri (21 év felett)	5,6%	10%	2%	9,8%	10%
70% felett ismert nevek (21 év felett)	nincs adat	64%	30,8%	29,5%	41%

4. táblázat: Helynévismereti mutatók öt Hajdú-Bihar megyei településen

A helynévismerettel kapcsolatban alapnévkincsnek tekintem azt a névállományt, amelyet az adatközlők legalább 70%-a ismer. Ennek az ismeretét ugyancsak a 21 év felettiek körében vizsgáltam. Az eredmények azt mutatják, hogy az alapnévismeret a mindenki által ismert nevek többszöröse: Tépén a nevek 64%-a sorolható ebbe a körbe, Pródon ez az érték 41%, míg Bodaszőlőn (30,8%) és Viden (29,5%) a legkisebb.

A helynévismereti vizsgálatokból a következő tapasztalatokat szűrhetjük le. Egyik településen sem találunk olyan személyt, aki az összeállított helynévkincs minden elemét ismerné. A minden korcsoportra kiterjedő elemzések alapján elenyésző azok a neveknek a száma, amelyeket mindenki ismer. A legfiatalabb (20 év alatti) korosztály tagjait figyelmen kívül hagyva a mindenki által ismert nevek aránya ugyan nő, de egyik esetben sem haladja meg a 10%-ot. Csupán az alapnévkincshez tartozó nevek mutatnak jóval magasabb névismereti számarányt.²⁷ Mindez pedig névelméleti síkon azt jelenti, hogy a közös névismeret nem lehet elégséges feltétele annak, hogy névközösségről beszéljünk.²⁸ Úgy gondolom, hogy a nagyobb településeken elvégzett hasonló felmérések még tovább árnyalhatják az itt látott képet.

TÓTH VALÉRIA a személyneveket vizsgálva kitér a névközösség fogalmára is. Noha elsősorban a személynévhasználattal összefüggésben elemzi a jelenséget, néhány megjegyzést a helynévközösségekre vonatkozóan is tesz: „A névközösségeknek (...) olykor (mint a helynevek esetében) a horizontális (térbeli), máskor pedig (mint a személynevek kapcsán) a vertikális (szociális) komponensei az erőteljesebbek” (2014: 189). Ez utóbbi tényezőt tovább bontva pedig azt is mondja, hogy a névközösség olyan szociálisan, illetve genetikusan szerveződő közösség, amely egyfajta szociális hálóként szerveződik. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ugyanez a vertikálisnak nevezett komponens a helynévhasználat színteréül szolgáló helynévközösségben is megjelenik. Egyrészt maga a helynév-elsajátítás — mint minden más nyelvelsajátítási folyamat — elsődleges színtere a család, másrészt kimutathatóan léteznek szűk családi körben használt helynevek is. Emellett pedig olyan szociálisan szerveződő közösségekben is kialakulnak szűk kör

²⁷ Az empirikus adatok jól alátámasztják RESZEGI KATALIN korábban, elméleti alapállásból tett megjegyzéseit: „Néhány kitüntetett viszonyítási pontként funkcionáló hely és megnevezése az adott közösségen belül szinte mindenkinek a mentális rendszerében reprezentálódik, más neveket már kevesebb beszélő ismer, míg a nevek egy része csak a közösség néhány tagja számára ismert. Az egymással kommunikációs kapcsolatban álló egyéneknek a neveket leképező, többé-kevésbé (...) átfedő mentális hálózatai alapján áll össze a névközösség (időben és térben, valamint a közösség tagjait tekintve is) rendkívül rugalmas hálózata.” (2013: 130).

²⁸ TERHI AINIALA a hasonló jellegű finnországi vizsgálatok eredményeképpen ugyancsak arra a megállapításra jutott, hogy noha nagy különbségek lehetnek az egyéni névismeret tekintetében, ezek azonban a kölcsönös megértést nem gátolják: a fontosabb, központi neveket ugyanis mindenki vagy igen sokan ismerik (AINIALA et al. 2012: 113).

által ismert helynevek, mint például a katonaság vagy oktatási közösségek: ezek alátámasztására szolgálhatnak például a szleng helynevek (pl. *Szivatszállás, Tirland, BTK Beach, Szop city* stb.).

Érdeemesnek tűnik ezért az ilyen mikrocsoportok helynévismeretét empirikus úton ugyancsak feltérképezni. A tépei vizsgálati anyagban két háromgenerációs család tagjaival végeztem el a névismereti interjút. (A családok névismereti adatait az 5. táblázat szemlélteti.) Az első családban csak férfiakkal találkoztam, a második családban ezzel szemben a második nemzedéket az anya képviselte. Legkisebb eltérés a névismeretben a nagyapák között mutatható ki: mindketten jól ismerik a tépei határt. A szülők több ok miatt is igen különböző számú helynevet ismernek. Az első családban az apa a falu legnagyobb gazdálkodója, nagyon jól ismeri a földeket, csupán a kihalt neveknek nincs birtokában. A másik családban az anya tanítónő, akinek noha gyermekkorában szorosabb kapcsolata volt a földekkel, életteréből mára erősen kiesik a határ. A legérdekesebb különbséget a gyerekek névismeretében tapasztalhattuk: a gazdálkodó család gyermeke 14%-kal több nevet ismer vagy hallott, mint a másik családban élő gyerek. Amennyiben azokat a neveket is figyelembe vesszük, amelyek a passzív helynévismeretébe tartoznak bele (azaz ismeri a nevet, de lokalizálni nem tudja a helyet), ez a különbség 40%-ra emelkedik. (Ráadásul a kisfiú négy évvel fiatalabb is társánál.)

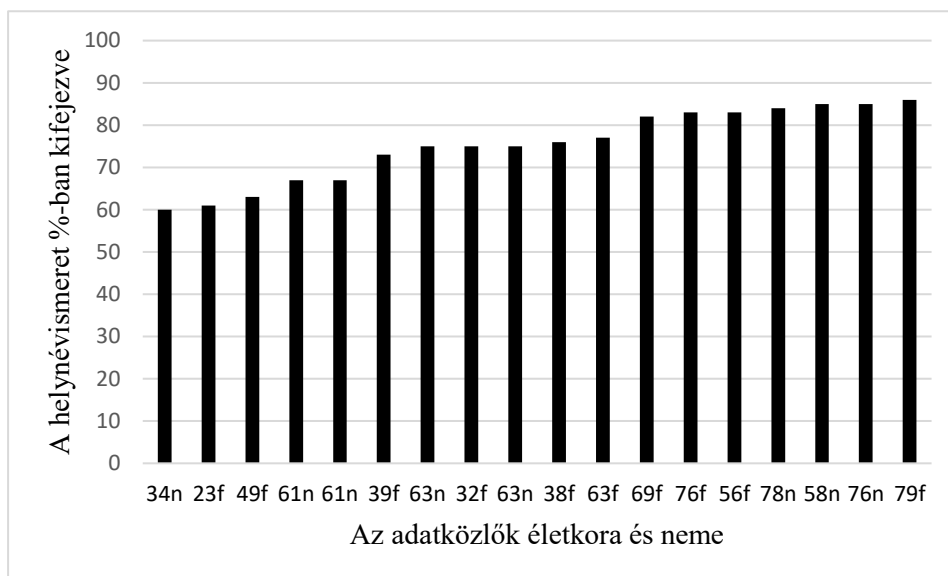
	1. család	2. család
a nagyszülő helynévismerete	77%	87%
a szülő helynévismerete	73%	35%
a gyermek helynévismerete	33%	19%
a közösen ismert helynévkincs	26%	8%

5. táblázat: Két háromgenerációs család helynévismerete

Az összehasonlítás jól mutatja, hogy a család természetes egysége a közös névismeretnek: ha megvizsgáljuk a mindenki által ismert nevek arányát is, a megállapítást meggyőzően alátámasztó eredményeket kapunk. A földdel minden generációt tekintve szorosabb kapcsolatban lévő 1. családban a nevek 26%-át ismerte mind a három nemzedék tagja. A másik família esetében ez az arány csupán 8%. Mindkét esetben jóval magasabb viszont a közös névismeret aránya, mint amit korábban a felmérésekben tapasztaltunk, amelyekben az egymással csupán azonos településen élő adatközlők adatait vizsgáltuk.

Mikroközösség szerveződhet nem genetikusan is. Elemeztem azoknak a helynévismeretét is, akik elmondásuk szerint szoros kapcsolatban állnak a földdel, ugyanis a földeken dolgoznak. A csoportban a legkisebb névismereti arányszám a 61%, míg a legtöbb nevet ismerő lakos 86%-át ismeri a neveknek (lásd a 11. diagramot). A 18 adatközlőt számláló mintán végzett elemzés azt mutatja, hogy

ebben a körben 30%-nyi azoknak a neveknek az aránya, amelyeket mindenki ismer.

11. diagram: A földdel foglalkozó adatközlők helynévismerete Tépén (n = nő, f = férfi)

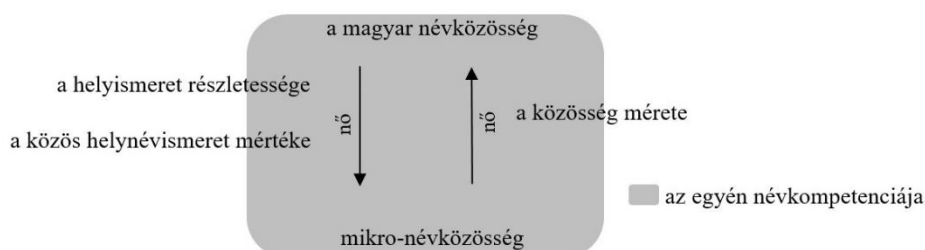
Visszatérve az előző gondolatmenethez, TÓTH VALÉRIA a térbeli szerveződést hangsúlyozza erőteljesen e kisméretű közösségek esetében is: „Ezek [ti. a családi, baráti stb. mikroközösségek] azonban alapvetően szintén térbelileg értelmeződnek, hiszen nyilvánvalóan csak olyan családtagok, baráti társasághoz tartozók esetében lehet ennek a vizsgálatnak létjogosultsága, akik azonos névhasználói közegben élnek.” (2014: 189). A szocioonomasztikai kutatások kiindulópontja azonban éppen az a feltevés lehet, hogy a helynévhasználatra a szociális tér is hatással van. Ilyen értelemben nem ebben a komponensben látom a két névfajtához köthető névközösség eltéréseit megragadhatónak, már ha léteznek egyáltalán ilyen különbségek. A személy- és helynévközösségek éles különválasztását RESZEGI KATALIN sem látja indokoltnak: „a helynevek és a személynevek használata valójában ugyanazon közösségekben történik” (2015b: 167).

3. A helynév-kompetencia

1. A névközösség fogalmának meghatározásában — úgy látom — a legnagyobb problémát az jelenti, hogy a hely területi kötöttségéből kifolyólag a névközösségeket is szigorúan területileg kötött szerveződéseként képzeljük el. Míg száz évvel ezelőtt jobbra egy-egy (kis)település volt a lakosság életének olykor

kizárólagos színtere, s erről rendelkezett elsősorban széles hely- és helynévismerettel, ma — különösen a fiatalabb generációk esetében — sokkal rugalmasabb, változékonyabb élettérrrel kell számolnunk. A hely- és helynévismeret ezért nem kötődik csakis a szűk lakóhelyhez (pl. ingázás, költözés miatt), valamint megnőtt a közvetett forrásokból (pl. tanulás révén) szerzett hely- és helynévismeret is (vö. GYÖRFFY 2015: 102).

E megfigyeléseket is szem előtt tartva a következőket állapíthatjuk meg a névközösségről (lásd a 5. ábrát). A névközösség viszonylagos fogalom, jellemzői aszerint változnak, hogy milyen hatókörű csoport (család, településrész, település, megye, ország) leírására akarjuk alkalmazni. A legkisebb névközösségeket tényleges kommunikációs kapcsolat tartja össze, ezenkívül a viszonylag hasonló hely- és helynévismeret jellemzi, mivel — más oldalról megközelítve — a térről alkotott mentális térképük is hasonló mintázatot mutat.

5. ábra: A helynévismeret, a névközösség és a névkompetencia összefüggései

Ahogy a funkcionális nyelvfelfogás értelmezése szerint „A teljes nyelvközösség (az egy nyelvet beszélő társadalom, nép) számos beszélőközösség hálózata” (LADÁNYI–TOLCSVAI NAGY 2008: 27), úgy a névközösség (legyen az bármilyen méretű, szerkezetű, típusú helység névközössége is) számos névhasználó közösség hálózatából jön létre. E kisebb névközösségek, valamint az egyes egyének is hálózatokat alkotnak, s belőlük nagyobb hatósugarú névközösségek alakulnak. E közösségek esetében nem szükséges — és nem is reális — közvetlen kommunikációs kapcsolatot feltételeznünk, illetve a közös hely- és helynévismeret is csökkenő mértéket mutat, de még a legnagyobb hatósugarú (azaz a teljes magyar) névközösség esetében is számolhatunk olyan objektumokkal, amelyek mindenkinek a mentális térképén szerepelnek, s így nevüket is mindenki ismeri, pl. Duna, Tisza, Budapest, Mátra, Balaton stb.²⁹ Ehhez hasonlóan látja a névközösség fogalmát RESZEGI KATALIN is, aki szerint vannak a tényleges névhasználói közösségek, településszintű névközösségek, illetve a nagyobb területeknek, végül az adott nyelvterületnek a névközössége (2015b: 174). Véleménye

²⁹ Közel két évtizeddel ezelőtt HAJDÚ MIHÁLY is rámutatott arra, hogy az egyes helyneveket használó névközösségek lehetnek eltérő nagyságúak (1998: 11).

szerint a névközösségnek (illetve az egyének mentális névrendszerének) e hálózatelvű felfogása kiválóan alkalmas arra is, hogy annak dinamikus, heterogén és nyitott voltát is szemléltesse. A névközösségi hálók mögött pedig a priori meghúzódik az egyéni helynév-kompetencia, amely minden magyar beszélő számára lehetővé teszi a helynevek felismerését, használatát, alkotását. A továbbiakban érdemes e kompetencia mibenlétét körüljárni.

NYIRKOS ISTVÁN névadói kompetenciáról beszél, melyet a kommunikációban részt vevő beszélők és a hallgatók egyaránt birtokolnak (1989). Rövid írásában nem fejt ki e kompetencia mibenlétét, azonban egészen nyilvánvaló, hogy a Šramek- és Kiviniemi-féle modelleket érti alatta.

HOFFMANN ISTVÁN a toponímiai norma, a névtudat és a névkompetencia fogalmakat egyaránt használja a *Helynevek nyelvi elemzése* című munkájában (1993/2007: 34–35). A toponímiai norma egyrészt azt foglalja magában, hogy egy-egy közösségben milyen objektumok kapnak nevet, másrészt ide sorolandók az elsajátított névalkotási szabályok is. Ez a készség teszi lehetővé a nyelvhasználó számára, hogy akár ismeretlen nyelvi elemeket is helynévként azonosítson egy adott kontextusban, illetve hogy maga is létre tudjon hozni újabb neveket.

Egy későbbi írásában HOFFMANN már a funkcionális nyelvészet által is használt sémákról beszél, melyek szemantikai, morfoszintaktikai, fonotaktikai, szocioonomasztikai téren is tetten érhetők (2012). A névkompetencia szinonimájaként a névtudás terminust is használja. Kiemeli, hogy a névhasználók a helynevekre vonatkozó ismereteiket a más névhasználókkal folytatott kommunikációjuk során sajátítják el. Ez a környezet adja a névtudás szociokulturális feltevéseit. Hangsúlyozza továbbá, hogy a névkompetenciában meghatározó szerepe van az egyes névpéldányok, névmodellek, sémák gyakoriságának is, ez az alapja ugyanis az elfogadottság mértékének.³⁰

Egy másik írásában HOFFMANN azonban hangsúlyozza ennek a névkompetenciának az egyéni jellegét is: minden egyén számára sokféle tudásanyag jelenítődik a meg nevekben: tudás a világról, a társadalomról, más emberekről és önmagunkról (2010: 53).

2. A helynév-kompetencia lényegének és működésének a pontosabb megértése érdekében ismételten empirikus vizsgálatot, szocioonomasztikai felmérést végeztem. Vizsgálataim terepén, Tépén öt adatközlővel készítettem interjút arra vonatkozóan, hogy egy-egy helynévhez miféle tudati tartalékok, milyen jellegű enciklopédikus tudás (ehhez lásd TOLCSVAI NAGY 2008) kapcsolódik az egyén szintjén. Más megközelítésben tehát a helynév mentális reprezentációját kívántam

³⁰ TÓTH VALÉRIA véleménye szerint a személynevekhez köthető névkompetencia egyfajta kognitív-pragmatikai tényező, a névminták és -modellek, valamint a nevekhez kapcsolódó kulturális, pragmatikai, nyelvi ismeretek sokszínű összessége (2014: 186).

megragadni. Emellett elvégeztem egy nagy létszámú (465 főre kiterjedő) vizsgálatot is, mely az egyéni helynév-kompetenciák közös elemeinek a feltárására irányult.

Az első vizsgálatban egy 41 és 60 közötti nő, illetve férfi vett részt, valamint két 61 év feletti nő, és egy ugyanebbe a korcsoportba tartozó férfi. A kiválasztott személyek a korábbi helynévismereti felmérésem során szintén adatközlőim voltak, a helynévismeretüket a generációs csoportok átlagához viszonyítva átlagosnak vagy jónak minősíthetjük, a külterülethez való viszonyuk ugyanakkor igen különböző. Választásomat az is befolyásolta, hogy az említett személyek szívesen vettek részt a kutatásban, és nagyfokú érdeklődést is mutattak iránta.

Az interjú során az volt a célom, hogy részleteiben mutathassak rá a helynév-kompetencia egyes elemeire, mégpedig úgy, hogy a nyelvészek által kidolgozott tulajdonnévi jelentéssíkok³¹ kerüljenek a beszélgetés középpontjába. Ennek érdekében négy csomópont köré szerveztem a beszélgetést. Először egy mind az öt egyén által ismert helynévhez kapcsolódó ismeretekre, hitekre, képzetekre, attitűdökre voltam kíváncsi. Választásom a *Békás* névre esett: a hely maga közel van a belterülethez, neve közismert (a korábbi felmérés alapján az összes megkérdezett 77,5%-a ismeri a helynevet), a név szemantikailag áttetsző és motivált. A helynév megemlézése mindenkinél elsőnek a hely lokalizációját hívta elő. Ez a reakció azt a vélekedést támogatja, mely szerint a tulajdonnév elsődleges, legfontosabb jelentése maga a denotátumra utalás. Ezt követően a terület jellegének leírása következett, illetve a helyhez kapcsolódó személyes emlékeket, valamint az idősebb lakosoktól ismert anekdotákat mesélték el adatközlőim. Ezáltal tehát a denotátummal kapcsolatos információk jelenítődtek meg a beszélgetésben. A névadás önkényességének vagy motiváltságának a kérdése, valamint az etimológiai jellemzők csupán közvetlen rákérdezésre voltak előhívhatók. Ez azt igazolja, hogy a helynév — kognitív szemantikai fogalmat használva — valóban unit: belső szerkezetét a mindennapi használat során a névhasználó nem elemzi. Ezt erősíti meg annak az adatközlőnek a válasza is, aki arra a kérdésre, hogy miért lehet *Békás* ennek a területnek a neve, először azt válaszolta, hogy nem tudja. Rövid hezitálás után természetesen hozzátette, hogy biztosan a békákról kapta a nevét. A többi adatközlő válaszait is figyelembe véve jól látható, hogy a névadási motivációnak a helyre történő vonatkoztatásában egyfajta skalaritás mutatható ki. Vannak, akik tudják, hogy régen, amikor még sokkal vízenyősebb volt ez a terület, nagyon sok

³¹ J. SOLTÉSZ KATALIN a tulajdonnév kategóriájának szemantikai vizsgálatakor jelentésszerkezetéről beszél, melyen az önkényesség és motiváltság kérdését, az információtartalmat, a denotációt, a konnotációt, valamint az etimológiai jelentést és e jelentés átláthatóságának az összefüggéseit érti (1979). TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerint a jelentésszerkezet elidegeníthetetlen eleme továbbá a kulturális séma (2008), HOFFMANN ISTVÁN ezt — mint arra a korábbiakban is utaltam — a kulturális jelentés síkjának nevezi (2010).

béka élt ezen a részen: számukra a név teljesen motivált. Mások szerint csupán átmenetileg jellemző ma már a békák jelenléte, így a motiváció csak időszakosan érhető tetten. A fentebb említett adatközlő pedig — magán is csodálkozva, hogy nem jutott előbb eszébe, hogy mi lehet a névadás indítéka — azt mondta, hogy ő soha nem gondolkodott el azon, hogy miért lehet *Békás* a föld neve, békákkal pedig ő a nevezett helyen nem találkozott, számára tehát valójában ez az elnevezés nem motivált.

Ezek után néhány olyan helynévről kérdeztem az interjúalanyokat, melyek esetében a táj megváltozott: a *Tó-hát* földterületen nincs tó, ugyanígy a *Csárda-lapos* részen nincs csárda, a *Sertéstelep* pedig néhány évtizede szűnt meg. E három név esetében jól kitűnik, hogy a helynevek idővel elveszíthetik a bennük keletkezésükkor kifejezett információtartalmat. A *Tó-hát* esetében tóra nem emlékszik ma már senki, s az egykori csárda romjai sem láthatók ma már (bár egyik adatközlőm elmesélte, hogy az öregek megígérték neki, hogy a romok nyomait — melyeket talán csak ők maguk látnak már — megmutatják neki). A *Sertéstelep* helyén ugyan ma tanya található, de a közösségi emlékezet elevenen őrzi az emlékét. Pár évtized múlva azonban e két név is a *Tó-hát* sorsára juthat, azaz teljesen motiválatlan nevekké válhatnak, s csupán az etimológiai jelentésből következtethetnek a névhasználók az egykori motivációra.

A harmadik kérdéskör azokat a neveket érintette, amelyeknél nem a táji jelleg, hanem a társadalmi-kulturális háttér alakult át. Itt olyan helyneveket említettem, amelyek esetében a tulajdonosi, földhasználói viszony változott meg, vagy a névadó személy mára kevesek számára ismert. Az *Eklézsia*, *Jegyző-föld*, *Uraság földje* nevek motivációja egyértelmű a névközösségben, e névformák utalnak az adott területekre mind a mai napig annak ellenére is, hogy a földek idővel más kezébe kerültek. Ezt a névhasználati szokást a külterületet jól ismerő, azzal korábbi munkája miatt szoros kapcsolatban álló adatközlő azzal magyarázta, hogy mára a tépei határ csupán egy fél tucat családhoz tartozik. Ha e családok nevével utalnának az egyes határrészekre, földekre, nem lenne információértéke, így inkább ezeket a régi, de jól körülhatárolt területeket jelölő neveket használják a ma is. A *Zsófi-kút*, *Marci-lapos*, *Pál völgye* nevek esetében az előtagban megnevezett személyeket nem ismerik a megkérdezettek, ez azonban annak, aki magát a helyet tudja azonosítani, nem okozott semmiféle szemantikai problémát, hiszen a hely identifikációja így is maradéktalanul megtörténik.

A felmérés utolsó része olyan típusú helynevekhez kapcsolódott, melyekben olyan köznévi elem szerepel, mely a köznyelvben vagy más jelentéssel is bír, vagy pedig a köznyelvi jelentése mára elhomályosult. A *Bíró-nyilas* (< *nyilas* 'részes művelésre átadott, esetleg eladott kaszáló'), *Bika-zug* (< *zug* 'a folyó kanyarulatában lévő, illetve a folyóelágazások közötti száraz terület'), *Borsó-zug* (< *zug* 'valamely határrész félreeső szeglete') nevek utótagjának, valamint a *Gyalmos* (<

gyalmos 'gyalommal halászható víz' < *gyalom* 'hosszú kerítőháló, melynek közepén zsák van') és *Tilalmas* (< *tilalmas* 'legeltetés előtt elzárt terület') nevekben felbukkanó lexémának a földrajzi köznévi jelentése teljesen ismeretlen volt az adatközlők számára. A *zug* esetében a közszoói 'zegzugos' jelentéssel próbálták értelmezni a nevet. A *Tilalmas* név eredetét az egyik megkérdezett azzal magyarázta, hogy tiltott terület volt a megjelölt határrész, ugyanehhez a névhez egy másik interjúalany pedig azt az információt kapcsolta, hogy Karcagon is van ilyen nevű hely, sőt egy nótából is idézett egy sort, melyben ez a név is szerepel, de jelentést nem tudott neki tulajdonítani.

E vizsgálatok azt az elterjedt vélekedést bizonyítják, hogy a helynév meghatározó jelentése a denotátumra történő utalás, a mindennapi nyelvhasználat során a név nem több, mint a helyre utaló címke. Az interjúban résztvevők csupán másodlagosan beszélnek a név egyéb jelentéssíkjairól, e jelentések egyes nevek kapcsán dominánsabbak, mint más esetekben. Fontos megjegyezni, hogy a különböző jelentéssíkok az egyes egyének számára eltérő mértékben kapcsolódhatnak a névhez, ezt külső körülmények (már nem olyannak ismeri például a tájat, vagy nem ismerte már a névadás motivációjául szolgáló személyt), valamint személyes érdeklődésük is meghatározza.

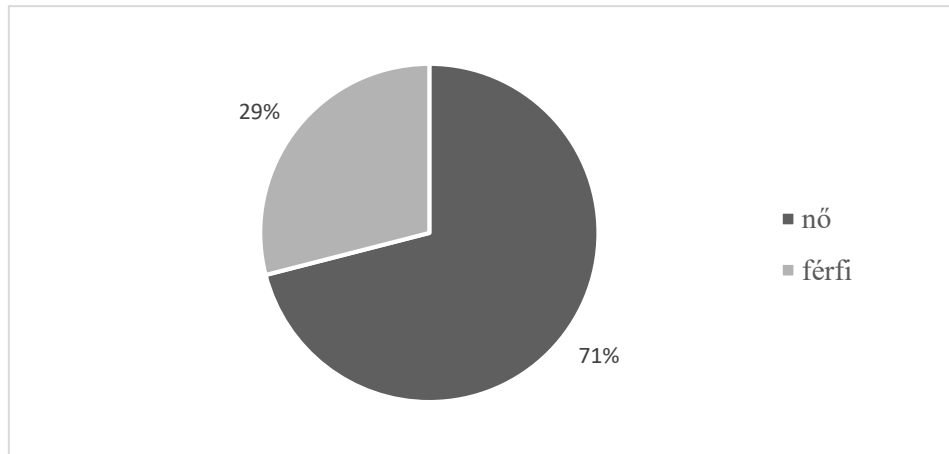
3. A helynév-kompetencia vizsgálatához olyan általános irányultságú felmérést készítettem, melyet az adatközlők internetes online formában tölthettek ki. A 465 fő³² részvételével elkészített felmérés három csomópont köré szervezve próbálta meg felderíteni, hogy valóban számolhatunk-e valamiféle közösen birtokolt helynév-kompetenciával, azaz léteznek-e olyan modellek a mentális térképünkön, melyek a magyar helynévhasználók számára közösnek mondhatóak, emellett a helynév-kompetencia tartalmaz-e olyan helynévi elemeket, amelyeket mindenki ismer.

E részkérdések megválaszolását három feladattípus segítségével láttam megvalósíthatónak. A kérdőív első két feladatában a résztvevőknek egyrészt olyan helyneveket kellett felsorolniuk, melyek az adott pillanatban eszükbe jutottak, másrészt arra voltam kíváncsi, hogy mely elnevezéseket ismeri véleményük szerint minden magyar ember. Ezután létező magyar helynévi elemeket ítétek meg a válaszadók abból a szempontból, hogy mennyire tekintik őket tipikusnak. Az utolsó feladatban pedig egy leírás alapján meghatározott helyeket kellett elnevezniük az adatközlőknek.

Az eredmények bemutatása előtt érdemes röviden szociológiai szempontból is jellemezni a résztvevőket. A nemek szerinti megoszlás a nők fölényét mutatja bő

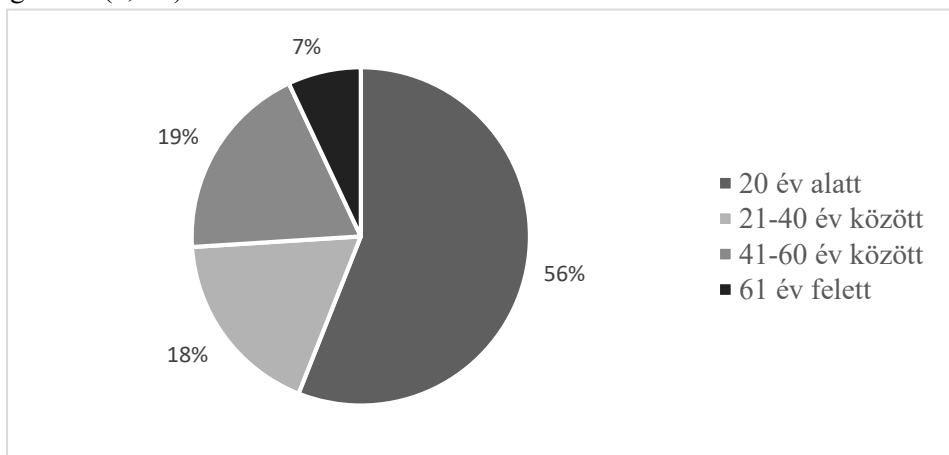
³² A kérdőívet 465 fő küldte be, az egyes feladatokat azonban nem minden esetben töltötte ki minden adatközlő. A részkérdésekre adott válaszok számát ezért minden esetben közlöm.

kétharmados többséggel (70,7%, a férfiak 29,3%-os arányban vettek részt a felmérésben, lásd 12. diagramot).

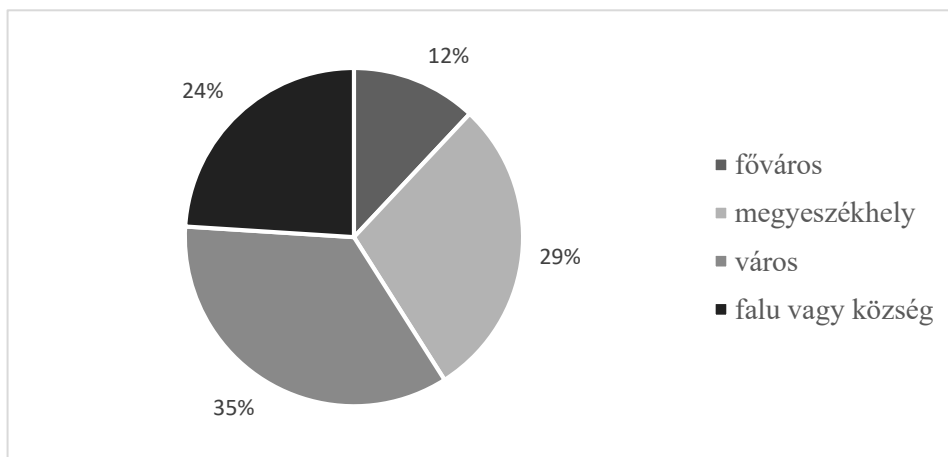
12. diagram: A névkompetencia-vizsgálat adatközlőinek megoszlása a nem szerint

Az adatközlőket életkoruk szerint négy csoportba soroltam. Legnagyobb arányban a 21 és 40 év közöttiek szerepeltek: a kérdőívet kitöltők több mint fele ebbe a csoportba tartozik (56,3%). A 20 év alatti (17,5%), valamint a 41 és 60 év közötti (19,3%) adatközlők aránya közel azonos, s mintegy egy-egy ötödét teszik ki a résztvevőknek. Legkisebb számban — vélhetően a felmérés internetes felületen történő kitöltése miatt — a 61 év feletti adatközlőket sikerült bevonni a vizsgálatba (6,9%).

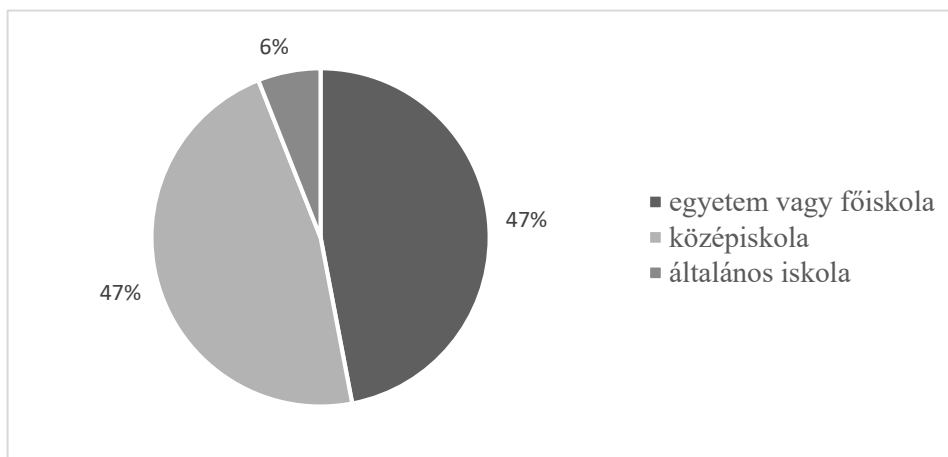
13. diagram: A névkompetencia-vizsgálat adatközlőinek megoszlása az életkor szerint

Ennél kiegyensúlyozottabb képet mutat az adatközlők lakóhelye szerinti megoszlás (lásd a 14. diagramot): a résztvevők 11,9%-a a fővárosban él, 28,9%-uk megyeszékhelyen lakik, az adatközlők 35,2%-a valamelyik további várost jelölte meg lakhelyéül, a résztvevők egynegyede (24%) pedig faluból, községből származik.

14. diagram: A névkompetencia-vizsgálat adatközlőinek megoszlása a lakóhely szerint

A kérdőívet kitöltők között — érdekes módon — a középiskolát, valamint a főiskolát/egyetemet végzettek aránya megegyezik: 47,2%, a fennmaradó 5,6% legmagasabb iskolai végzettsége általános iskola (lásd a 15. diagramot).

15. diagram: A névkompetencia-vizsgálat adatközlőinek megoszlása az iskolázottság szerint

3.1. Az alábbiakban a kérdőíves felmérés eredményeit mutatom be. Az első két kérdést a népi névtan (folk onomastics) metodológiája alapján vizsgáltam, azaz a résztvevőknek egyrészt olyan helyneveket kellett felsorolniuk (2 perc alatt), melyek spontán módon eszükbe jutnak, másrészt olyan neveket kellett gyűjteniük, melyeket saját megítélésük alapján minden felnőtt magyar lakos ismerhet.

Az első feladatot 203 fő végezte el. Az eredmények között 1540 különböző helynevet találunk, s ebből a nevek közel kétharmada (62,6%) csupán egyszer szerepelt (pl. *Abaliget*, *Balatonkiliti*, *Harsány*, *Józsefváros*, *Kerecsend*, *Kunmadaras*, *Lepsény*, *Nagyhalász* stb.). Olyan nevet, melyet minden egyes adatközlő említett volna, nem találunk a korpuszban. Leggyakrabban *Budapest* (az adatközlők 75%-ánál fordul elő), *Debrecen* (65%), *Miskolc* (39%), *Szeged* (40%), *Nyíregyháza* (35%), *Pécs* (34%), *Eger* (32%), *Győr* (31%), *Sopron* és *Szolnok* (27%) neve bukkant fel a válaszok között. Ahogy a felsorolt példák is mutatják, az említett elnevezések többsége településnév. Ez véleményem szerint két dologgal magyarázható. A *helynév* terminus szerepeltetése az instrukcióban³³ nem volt kellőképpen körültekintő, ez a fogalom ugyanis a beszélők számára — úgy tűnik — a *településnév* szinonimája. E jelenség mögött másrészt talán az a körülmény állhat, hogy a mentális térképen meghatározott szituáció nélkül a településnevek hívhatók elő leggyorsabban. Egyes adatközlők ugyanakkor más helynévfajtákat is felsoroltak válaszukban. Többször fordul elő a *Balaton* tónév (11%), valamint a *Tisza* (9,8%) és a *Duna* (8,8%) folyónév, kisebb számban hegyek és hegységek nevére is bukkanhatunk az adatok között: *Mátra* (4%), *Bükk* (3%), *Pilis* (3%), *Kékes-tető* (3%). Fel-feltűnnek továbbá országnevek (*Románia*), kontinensek nevei (*Afrika*), tájegységek nevei (*Dunántúl*), valamint közterületek elnevezései (*Piac utca*, *Kossuth tér*) is.

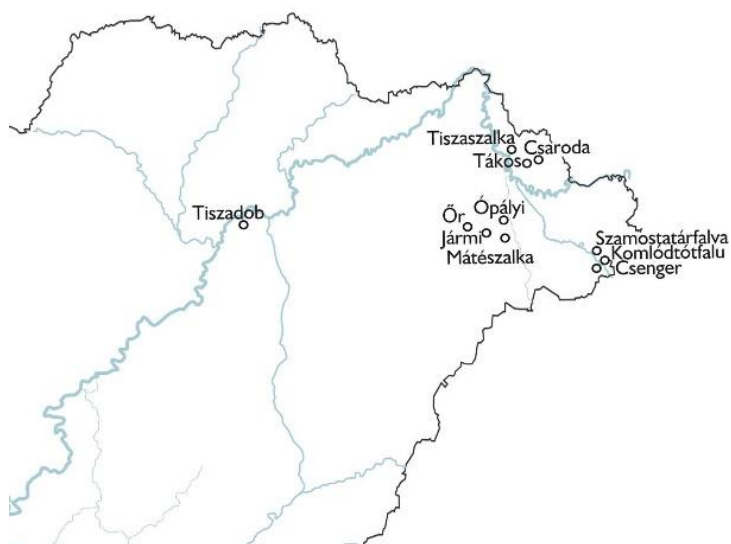
A kérdőívek tanulmányozása révén arra is rálátásunk nyílhat, hogy milyen elvek alapján történik a helynevek előhívása a mentális lexikonból. Egyes esetekben egy viszonylag szűk régióra koncentrálódnak az elnevezések. A *Debrecen*, *Józsa*, *Hajdúböszörmény*, *Hajdúdorog*, *Hajdúnánás*, *Tedej*, *Alföld*, *Hortobágy*, *Tócsókert*, *Libakert*, *Sestakert*, *Dobozikert*, *Csigekert*, *Nagyverdő*, *Nagyverdőalja*, *Nyíregyháza*, *Tócsó-patak*, *Hortobágy-folyó*, *Téglás*, *Bocskai kert* (valamint még *Budapest*) neveket említő adatközlő minden bizonnyal debreceni lakos, az általa említett nevek ugyanis mind Debrecen városrészeinek, illetve a várostól északra fekvő településeknek az elnevezései (lásd az 5. térképet).

³³ Az instrukció: 2 perc alatt írjon minél több helynevet!

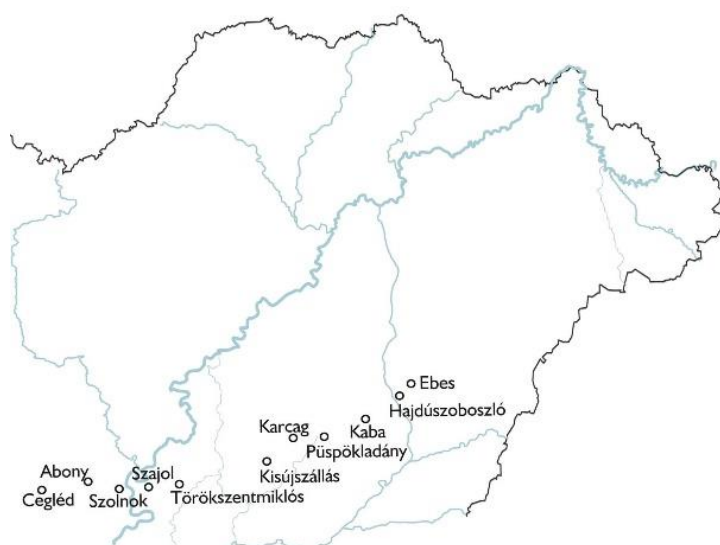
5. térkép: A névkompetencia-vizsgálat adatközlőjének a válaszai 1.

A Jármí, Tiszadob, Csenger, Mátészalka, Őr, Ópályi, Szamostatárfalva, Komlódótótfalu, Tiszaszalka, Tákos, Csaroda felsorolás három, jól kirajzolódó blokkba szervezi a helyeket (lásd a 6. térképet), csupán Tiszadob fekszik ezektől a helyektől távolabb (említésének azonban minden bizonnyal megvan a személyes oka).

6. térkép: A névkompetencia-vizsgálat adatközlőjének a válaszai 2.

Egy adatközlő a Debrecen–Cegléd vasútvonal állomásait sorolta fel (ahogyan utólagosan maga is jelezte ezt): *Ebes, Hajdúszoboszló, Kaba, Püspökladány, Karcag, Kisújszállás, Törökszentmiklós, Szajol, Szolnok, Abony, Cegléd* (lásd a 7. térképet). Az azonos helynévfajták körébe tartozás is megfigyelhető: egy bokorban fordulnak elő a *Széll Kálmán tér, Deák Ferenc tér, Kálvin tér* nevek, valamint az *Athén, Cleveland, Moszkva, Kijev, Göteborg, Oslo, Reykjavík* külföldi városnevek. Sok esetben azonban semmilyen mintázatot sem fedezhetünk fel az előhívásban, ám ilyen esetekben is minden bizonnyal személyes motívumok játszhatnak szerepet az egyes helynevek felszínre hozatalában.

7. térkép: A névkompetencia-vizsgálat adatközlőjének a válaszai 3.

3.2. Arra a kérdésre, hogy melyik 20-30 helynevet ismerheti minden magyar ember, közel félezer (476) különböző helynévi válasz érkezett, melyek többsége egészen bizonyosan nem része a magyar névhasználók közös mentális térképének. Ugyanakkor — mint azt korábban HAJDÚ MIHÁLYT idézve már említettük — vannak olyan helynevek, melyek névismereti hatósugara igen nagy. BALÁZS JÁNOS a tulajdonnevek általános nyelvészeti vonatkozásai kapcsán beszél a nevek terhelési értékéről. Ez a jellegzetesség a nevek ismertségével, illetve a névhasználó közösség méretével függ össze: „minél nagyobb nyelvi közösség használ valamely nevet, s minél gyakrabban vagy minél több denotátumra vonatkoztatva, annál nagyobb a név funkcionális megterheltsége, vagy egyszerűbben mondva: terhelési értéke, másfelől viszont minél kisebb körben járatos valamely név, ez az értéke annál kisebb” (BALÁZS 1970: 301, lásd ehhez még KÁZMÉR 1960: 88). A kérdőív

tehát a legnagyobb terhelési értékkel rendelkező helynevekre igyekezett rávilágítani, mégpedig folkonomasztikai megközelítéssel, azaz a névhasználók saját vélekedését figyelembe véve.

Erre a feladatra az előzőhöz hasonlóan 203 feleletet kaptam, olyan név, amely minden válaszban fellelhető, itt sem szerepel a felsoroltak között. A lista első húsz helyén a következő településneveket olvashatjuk: *Debrecen* (a válaszadók 95%-ánál jelenik meg), *Budapest* (91%), *Pécs* (72%), *Miskolc* (70%), *Szeged* (68%), *Győr* (62%), *Eger* (52%), *Sopron* (51%), *Nyíregyháza* (49%), *Siófok* (44%), *Székesfehérvár* (43%), *Szolnok* (40%), *Esztergom* (34%), *Kecskemét* (33%), *Zalaegerszeg* (33%), *Veszprém* (32%), *Szombathely* (31%), *Békéscsaba* (27%). Néhány adatközlő összefoglalóan a „megyeszékhelyek” választ adta a kérdésre, ami tulajdonképpen majdnem lefedi az itt felsorolt neveket. Nem települést megnevező névként csupán a *Balaton* (28%) és az *Alföld* (27%) szerepel a rangsor elején. A kevésbé gyakori nevek között más helynévtípusok is megjelennek: találkozzunk folyónévvel (*Duna*, *Tisza*), hegynévvel (*Mátra*, *Bükk*), tónévvel (*Velencei-tó*, *Fertő tó*, *Tisza-tó*).

Mivel az instrukció alulspecifikált volt, azaz nem mondta ki, hogy csupán magyarországi településeket lehet írni válaszként, így Magyarország területén kívül fekvő helyek neveit is olvashatjuk az adatközlők listáiban, a helynevek 12%-a külföldi településnév: például *London* (19%), *Párizs* (15%), *Pozsony* (11%), *New York* (10%), de említettek az adatközlők kontinens- és országneveket (*Afrika*, *Ázsia*, *Amerikai Egyesült Államok*), vízneveket (*Földközi-tenger*, *Atlanti-óceán*), valamint hegynévet (*Mount Blanc*) is.

3.3. A kérdőív következő blokkjában 25 valóban létező helynév esetében kellett az adatközlőknek egy 5 fokú skálán jelölnie, hogy mennyire tekinti tipikusnak az adott elnevezést (lásd ehhez a 6. táblázatot). Ez a feladat azokat a névmodelleket vizsgálja, amelyek a névismeretből kristályosodnak ki. A tipikus név megfelel a névhasználó névkompetenciájában raktározott névmodelleknek, míg a nem tipikus nevek eltérnek tőle. A kognitív tudományok fogalomkészletét használva azt mondhatjuk, hogy a tipikus nevek a kategória prototípusát jelölik, míg utóbbi csoport a periférikus elemeket foglalja magában (lásd ehhez például RESZEGI 2009a).

helynév – a hely típusa	nem tipikus	kevésbé tipikus	átlagos	inkább tipikus	tipikus
<i>Péterszegi út</i> – út	15,8%	19%	27,2%	13,8%	24,2%
<i>Miskolc</i> – település	4,5%	3,9%	8,4%	14%	69,1%
<i>Sőrejáró-föld</i> – földterület	40,3%	24%	19,3%	8,7%	7,8%
<i>Kecskés foltja</i> – földterület	43,8%	24,4%	14,9%	9,5%	7,3%
<i>Tilalmas</i> – dűlő	24%	23,8%	22,2%	17,9%	12,1%

<i>Dallasz</i> – tanya	46,1%	19%	14,2%	8,8%	11,9%
<i>Faragó híd</i> – híd	8,6%	10,1%	22,8%	25,9%	32,5%
<i>Eszenyi</i> – tanya, földterület, erdő	11%	19%	25,5%	23,1%	21,4%
<i>Berettyóújfalu</i> – település	1,7%	1,7%	6,9%	20,3%	69,4%
<i>Nagy-Paradicsom</i> – kertség	23,1%	26,1%	22,5%	16,2%	12,1%
<i>Zsófi-kút</i> – kút	15,6%	14,1%	24,5%	20,8%	25,1%
<i>Hadházy Péter-féle-tanya</i> – tanya	17,5%	18,5%	22,2%	18,3%	23,5%
<i>Disznókúti dűlő</i> – földút	14,7%	18,2%	22,5%	20,6%	24%
<i>Külső-Vonal</i> – földterület	26,8%	18,8%	25,9%	16,2%	12,3%
<i>Mérges-domb</i> – domb	9,1%	15,7%	21,5%	23,9%	29,8%
<i>Bérc</i> – kiemelkedés	6,7%	7,1%	16,2%	23,4%	46,5%
<i>Nyízó-hát</i> – magasabban fekvő terület	12%	18,1%	29,5%	23,6%	16,8%
<i>Külső-Kadarcs</i> – vízfolyás	17%	24%	21,8%	18,3%	19%
<i>Strázsa-hegy</i> – homokdomb	10,6%	14,5%	22,5%	25,8%	26,6%
<i>Kerek-tó</i> – tó	3,7%	5,7%	12,7%	20,7%	57,2%
<i>Rezes</i> – kiemelkedés	24,8%	27%	23,9%	13,3%	11,1%
<i>Horgas</i> – vízfolyás	16,8%	21,4%	23,4%	20,7%	17,7%
<i>Pródi-halastó</i> – tó	8,7%	12,2%	18,5%	20%	40,7%
<i>Bika-erdő</i> – erdő	9,2%	13,9%	24,2%	20,5%	32,2%
<i>Ér</i> – vízfolyás	8,7%	6,7%	16,5%	17,8%	50,3%

6. táblázat: A helynevek megítélése a tipikalitás szempontjából

A 25 név közül csupán három elnevezést ítélték az adatközlők nem tipikusnak: e mögött valószínűleg az elő- és utótagok értelmezhetetlensége állhat a *Sőrejáró-föld* és a *Kecskés foltja* földterületnevek esetében, míg a *Dallasz* tanyanévként való használatát a névadási motiváció ismeretének a hiányában nem tekintik tipikusnak. Ezzel szemben a *Miskolc* nevet a kérdőívet kitöltők több mint kétharmada nagyon tipikus névnek tartja, ez — noha etimológiailag nem áttetsző név — minden bizonnyal széles körű ismertségével (lásd ehhez az előző pontot) függhet össze. A további öt név (*Berettyóújfalu*, *Bérc*, *Ér*, *Kerek-tó*, *Pródi-halastó*) szemantikai tartalma mindenki számára jól felismerhető. Érdekes megjegyezni, hogy a földrajzi köznévvvel azonos helyneveket tipikusnak tekintik az adatközlők, noha ezek csupán szűk körben, s csupán egyediségükben (azaz ha az adott helyen egy bérc, egy ér található) tudják legjobban betölteni szerepüket. RESZEGI nem reprezentatív mintán végzett vizsgálatai ugyanakkor a jelentéshasadással keletkezett *Ér*, *Bárc* típusú neveket periférikusnak mutatták (2009a).

Az inkább tipikus nevek csoportjába sorolhatóak a *Faragó híd*, *Eszenyi*, *Zsófi-kút*, *Disznókúti dűlő*, *Mérges-domb*, *Nyúzó-hát*, *Strázsa-hegy*, *Bika-erdő*. E nevek közös tulajdonsága az, hogy a névben jól felismerhető, a denotátum típusára utaló földrajzi köznévi utótag,³⁴ vagy könnyen beazonosítható elem (pl. személynév) szerepel a névszerkezetben, a név mentális feldolgozása így könnyebb a helynevet nem ismerők számára. A *Nagy-Paradicsom*, *Külső-Vonal*, *Rezes* elnevezések — noha köznyelvi jelentésükben jól ismert elemeket tartalmaznak — mégis az inkább nem tipikus kategóriába kerültek, mert maga a név nem könnyen felfejthető információtartalmat hordoz magában.

Hadházy Péter-féle-tanya, *Külső-Kadarcs* és *Horgas* helynevek kapcsán arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a szélső értékek között alig tapasztalható szórás.

3.4. A kérdőív utolsó részében egy táj részletes leírása³⁵ alapján kellett az adatközlőknek nevet adni egyes megjelölt (a szövegben aláhúzott) objektumoknak. Ez a feladat azt szolgálja, hogy az adatközlők névadási kompetenciáját mérje, itt válik ugyanis megragadhatóvá a helynév-kompetencia részegységének, a névalkotási szabályoknak, a névalkotási normának a működése. A névadás során ugyanis „egy adott koordináta-rendszeren belül egy pont kap olyan nyelvi címkét, amely ezen túl önmagában képviseli a pontot és a koordináta-rendszert” (SZÉPE 1970: 308).

A névkeletkezés miéértjére (pl. a tájékozódás segítése érdekében, a nyelvi kifejezés kényelme vagy gazdaságossága miatt) és hogyanjára (a névadás pillanatában születik a név vagy fokozatosan válik egy bizonyos nyelvi elem tulajdonnévvé) különböző megoldások születtek a névkutatók tollából, a valós, spontán, egy névközösségen belül végbemenő névalkotás mibenlétének részletekbe menő vizsgálata azonban lehetetlen vállalkozásnak tűnik. A mesterséges névadás névadóinak

³⁴ BALÁZS JÁNOS, aki a tulajdonnévben egyszerre tartja megragadhatónak az egyedítést és az általánosítást, úgy látja, hogy „egyes nevek köznévi eredetű, értelmezői utótagjában (pl. *Gellérthegy*, *Balmazújváros*, *Fekete tenger*, *Csele patak*, *Kossuth utca* stb.) nyilvánvalóan ilyen jellegű, félreérthetetlen általánosítás történik” (1970: 299). Éppen ezáltal válik a névforma véleményem szerint könnyen feldolgozható helynévvé.

³⁵ Leírás: A hegy távolról a rajta lévő kőkénybokroktól kékeknek látszik. A kőkénybokrok a hegy jobb oldalán (0.) nőnek, azon az oldalon, ahol rókák igen nagy számban tanyáznak, és az oldal ezért tele van rókaüregekkel. A hegy tetején (1.) bükkerdő van, amelynek közepén egy tisztás (2.) található, s a tisztáson rendre őzek legelésznek. Az erdőben áll egy hatalmas körtefa (3.), amelyre (a népi hagyomány szerint) egykor fennakadt egy farkas. A hegy meleg, napsütötte bal oldalán (4.) ered egy kis hegyi patak (5.), amely igen gazdag pisztrángokban. A patak partját fűzfák szegélyezik, s fahíd (6.) vezet át az egyik partjáról a másikra. A forrásánál (7.) egy kút (8.) épült, amelyben a néphit szerint harangokat rejtettek el a törökök elől. A patak mellett egy sziklás kiszögellés (9.) van, ahol sólymok tanyáznak. A hegy ormán (10.) egykor volt vár maradványai láthatók. A hegy lábánál egy kiszáradt patak völgy (11.) van, ami mellett vadalmafák nőnek. Instrukció: Hogyan nevezné el ezt a hegyet mint egyetlen helyet? Adna-e nevet a hegyen az aláhúzott helyeknek? Ha igen, adja meg a nevet is az adott számhoz kapcsolva a megadott példa mintájára!

kérdését többen körüljárták (ld. pl. MEZŐ 1970), az ún. közösségi névadás természetes folyamatait azonban kevésbé ismerjük. E nyelvi folyamat lefolyását SEBES-TYÉN ÁRPÁD így foglalja össze: „A számtalan egyéni, esetleges helymeghatározás közül az arra alkalmas éppúgy kristályosodik ki, ahogyan azt általában a nyelvi változásról tudjuk: az egyéni kezdeményezést átveszi a környezet, és — a közösség »ráhangoltsága« esetén — bizonyos idő múlva elterjed” (1960: 84). A kérdőív feladatára adott válaszokból következtethetünk ugyan a helynév-kompetencia működésére, maga a névkeletkezés folyamata a névközösségnek a helynevet legitimáló ereje nélkül nem modellezhető.

Fell kell hívni a figyelmet továbbá arra is, hogy a névadás szempontjából nemcsak a természetes és a mesterséges nevek között mutatkozik nagy különbség, hanem a természeti és a műveltségi névadási minták is igen eltérőek. HOFFMANN ISTVÁN úgy véli, hogy a két nagy névcsoport között megmutatkozó különbséget abban láthatjuk, hogy míg a természeti nevek létrejöttében és használatában döntően a nyelvi-kommunikációs szükségletek játszanak szerepet, addig a műveltségi nevek esetében a társadalmi motívumok is jelentős szerepet kapnak a névadásakor. Ebből is kifolyólag a természeti nevek csoportjára — mely a felmérés ezen feladatának is a középpontjában áll —, sokkal inkább jellemző, hogy a beszélők az adott helyen már létező helyneveket veszik használatba, de ezzel magyarázható a jelentéshasadással keletkezett nevek nagyobb aránya is, valamint a többnevűség kisebb mértéke (lásd ehhez HOFFMANN 2005).

Lássuk a névadási feladat eredményeit s az azokból levonható következtetéseket! A leírásban megjelenő hegy elnevezésére 171 névváltozat született a 366 válaszból. A leggyakoribb név a *Kék-hegy* (13%), emellett megjelenik a *Kékes* is (3%), igen sokan pedig a hegyen található növényzetre utaló nevet adtak: *Kökényes* (5%), *Kökény-hegy* (5%), *Kökényes-hegy* (4%), s felbukkan az állatvilágot megjelenítő *Farkas-hegy* (3%) is.

A hegytető neveként 338 válaszadó 140 megoldást hozott létre. Ennek a denotátumnak a jellemző fája alapján született a nevek több mint fele (46 különböző név): *Bükkös* (27%), *Bükkös-tető* (12%), *Bükk-tető* (7%), *Bükkerdő* (2,5%), *Bükkös-hegy* (2%), *Bükkös-csúcs* (3%), *Bükk-csúcs* (1%), *Bükkös-bérc* (1%) stb.

Az erdőben lévő tisztás 278 válaszban másfél száz különböző nevet kapott. A névadás ebben az esetben a környezet faunája alapján történt leggyakrabban (35 névváltozat): *Őz-tisztás* (8,5%), *Őzes* (6%), *Őz-legelő* (5%), *Őz-rét* (3%), *Őzes-tisztás* (2,5%). Néhányan pusztai földrajzi köznevet használtak fel a névadáskor: *Tisztás* (3%), *Legelő* (2,5%). Kis számú esetben Bambirol, a híres mesefiguráról nevezték el a helyet, s így születtek a *Bambi-rét*, *Bambi területe*, *Bambi-tisztás*, *Bambi-oldal* elnevezések.

A válaszadók 139 elnevezést alkottak az erdőben álló körtefára (316 válaszból). A nevek többsége a felakasztott farkasra utalva született meg: *Farkas-fa*

(17%), *Farkasfogó* (6%), *Farkasakasztó* (4%), *Farkaskörte* (3,5%), *Farkas fája* (3%), *Farkasfogó fa* (2,5%).

A hegy oldalának legnagyobb számban (18,5%) a *Napos-oldal* nevet adták (összesen 250 válasz). A további 155 névben leggyakrabban a *meleg* és a *fényes* lexémák szerepelnek: például *Meleg-hegy*, *Meleg-mál*, *Meleg-oldal*, *Fényes-lanka*, *Fényes-oldal*, *Fényes-gerinc*.

A *Pisztrángos* (28%), *Pisztrángos-patak* (21%), *Pisztráng-patak* (4%) névformák tűnnek a kis hegyi patak megnevezésének a legtipikusabb módjainak (332 válasz 142 név), emellett további 30 névváltozat ugyanezt az állatnevet tartalmazza: *Pisztrángda*, *Pisztráng-ér*, *Pisztránglelő-patak*, *Pisztrángéden*, *Pisztrángúsztató* stb. E denotátum kapcsán többféle földrajzi köznévi elnevezés is született: *Csermely*, *Csobogó*, *Csurgó*, *ÉR*, *Patak*, *Zúgó*.

Noha a fahíd megnevezésére 263 válaszból 126 név jelenik meg, nem találkozunk igazán meghatározó névváltozattal. A *Füzes híd* (13%), *Fűzfahíd* (9%) és *Faátkelő* (8%) nevek mellett olyan neveket találunk még a korpuszban, amelyek csupán egy-egy alkalommal fordulnak elő: *Fűzfás híd*, *Kis híd*, *Palló*, *Recsegő*, *Rozoga* stb.

A forrás számtalan különböző névvariánsa között (238 válasz 141 név, pl. *Hegyi-forrás*, *Kék-forrás*, *Titkos-forrás*, *Füzes-forrás*, *Pisztrángos-patak forrása*, *Zöld-forrás* stb.) csupán két gyakrabban megjelenő név szerepel: a denotátum fajtájára utaló *Forrás* (11%), valamint a hely közelében lévő tárgyat megnevező *Harang-forrás* (5,5%).

Ezzel szemben a csupán egy toldalékmorfémában eltérő *Harangos-kút* (26%) és *Harang-kút* (21%) nevek majdnem lefedik a kútnévre adott válaszok felét (324 válasz 124 név), mellettük csupán a *Török-kút* (7%) elnevezéssel találkozhatunk nagyobb számban. A korpuszt vizsgálva azonban az is feltűnik, hogy itt nagyobb számban jelennek meg személyre utaló megnevezések: *András-kút*, *Anna-kút*, *Kinga-kút*, *Kislány-kút*, *Szulejmán*, *Zsófi*, *Zsófia-kút*.

A kiszögellés elnevezései az utótagok tekintetében mutatnak igen nagy változatosságot (302 válasz 128 név). A *Sólyom-szikla* (21,5%), *Sólyom-bérc* (7%) és *Sólyom-kő* (4%) gyakoribb nevek mellett felbukkannak a *Sólyom-csúcs*, *Sólyom-hegy*, *Sólyom-kilátó*, *Sólyom-orom*, *Sólyom-szeglet*, *Sólyom-sziklák*, *Sólyom-szirt*, *Sólyom-szög*, *Sólyom-tanya*, *Sólyom-szurdok*, *Sólyom-tető*, *Sólyom-zug* stb. elnevezések is. Érdeemes megjegyezni, hogy a toldalék nélküli forma mellett egy-egy névalakban megjelenik az -s képzővel ellátott állatnévi előtag is: *Solymos-kiszögellés*, *Solymos-orom*, *Solymos-szikla*, *Solymos-hegy*, *Solymos-perem*.

A legnagyobb változatosság a hegyorom elnevezései között tapasztalható: a 168 névvariáns (263 válasz) között csupán egyetlen emelhető ki valamelyest gyakoribb névváltozatként, a *Várrom*, mely a maga 15%-ával kitűnik a többi név közül. A várromra való utalás mellett több névben a hegy más tulajdonságai (illetve

a hegynek vagy részeinek a nevei) is megjelennek: *Sólyom-vár*, *Kék-vár*, *Kékes-vár*, *Kék-hegyi vár*, *Bükkös-vár*, *Farkas-rom*, *Kökényes-orom*, *Török-vár*, *Napos-orom* stb.

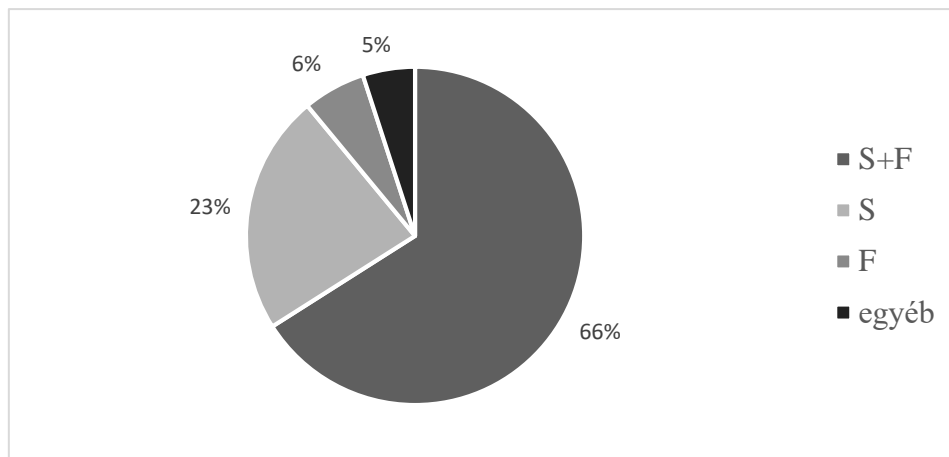
A patak völgy másfél száz elnevezésében (271 válasz) 30 esetben az *alma* (pl. *Almás-völgy* 8%) vagy a *vad alma* (pl. *Vadalmás* 7%) lexéma valamilyen formája szerepel. A nevek között igen meglepő alakulatok is helyet kaptak: *Almás tikkadt alvág*, *Elmulás völgye*, *Kanyon*, *Mosolygó vad alma patak völgy*, *Meddő rés*, *Sivagi erőd* stb.

Noha az adatközlők által adott nevek között egyik denotátum kapcsán sem találunk olyan esetet, melyben a névadók jelentős aránya ugyanazt a nevet adta volna az említett helynek, a magyar névközösség által birtokolt névkompetencia megfigyeléséről mégsem kell lemondanunk, hiszen a megszületett elnevezések a névstruktúra, a szemantikai szerkezet szintjén igencsak nagy hasonlóságokat mutatnak.

Érdeemes előjáróban megemlíteni, hogy a kérdőív e feladatában csupán mikrotoponimák szerepelnek, többségük természeti név, s e nevek funkcionális szerkezeti típusai eltérnek a településnevek jellegzetes struktúráitól. A korai ómagyar kortól kezdődően a kétrészes nevek számának növekedését tapasztalhatjuk e csoportban. Az adatközlők által adott nevek ezt a tendenciát megerősítik: az elnevezések kétharmada (66%-a) sajátosságot jelölő előtagból és a denotátum fajtáját jelölő utótagból áll.³⁶ Emellett nagyobb számban (23%) a hely valamely sajátosságát kifejező egyrészes nevek szerepelnek, de — jóval kisebb arányban, a nevek 6%-ában — találkozunk a denotátum fajtáját jelölő szintén egyrészes nevekekkel is (lásd a 16. diagramot).³⁷

³⁶ RESZEGI KATALIN nem reprezentatív felmérésében (2009a) ugyancsak azt az eredményt kapta, hogy az adatközlők válaszai mind a névadási, mind a név tipikusságának megítélését vizsgáló feladatban a kétrészes helynevek dominanciáját erősítik meg.

³⁷ A kérdőívben válaszul adott helynevek szerkezeti felépítése nagyfokú hasonlóságot mutat a valós korpuszokon elvégzett elemzések eredményeivel. Az egyetlen eltérés a megnevező funkciójú nevek hiányában jelentkezik, ami arra vezethető vissza, hogy a hegy leírásában nem szerepelnek az adott környezetben már eleve létező helynevek, amik pedig a névadást minden esetben nem csekély mértékben befolyásolják. A valós névadási szituációkban természetesen ilyen esetekkel, azaz letező elnevezések nélküli környezettel nem találkozunk.

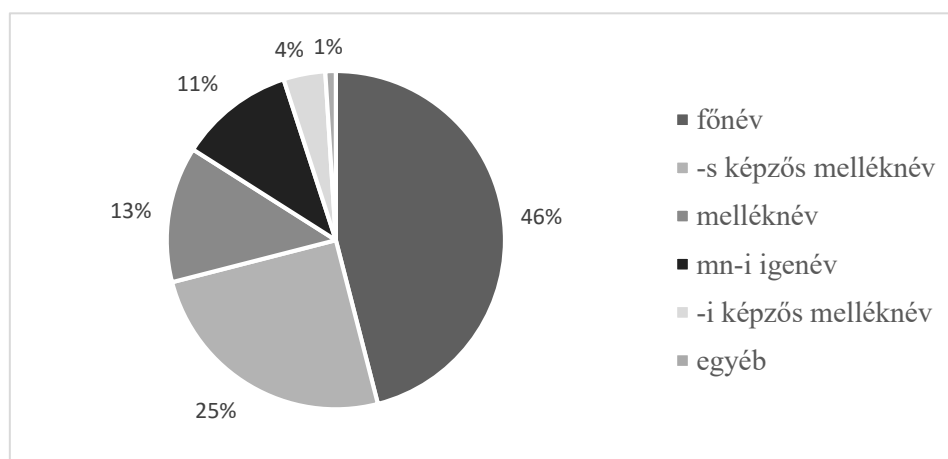

16. diagram: A névkompetencia-vizsgálatban válaszul adott helynevek szerkezeti felépítése

A kapott névformáknak nem csupán a szemantikai szerkezete hordoz fontos információkat. A nevek morfológiai felépítését tekintve mind a szinkroniában, mind a diakroniában megmutatkozó variabilitás ugyancsak jól megragadható a kérdőív által összeállított korpuszban. A hegy egészének a neveként szerepel a növénynév mindenféle formáns nélküli és formánssal ellátott formában, valamint földrajzi köznévvvel is: *Bükk ~ Bükkös ~ Bükk-hegység*. Sok esetben azonos előtag mellett eltérő fajtajelölő utótagokat láthatunk: *Farkas-domb ~ Farkas-hegy*, de egyetlen képzőnyi eltérést mutató nevekkal is találkozhatunk a korpuszban: *Sólyom-hegy ~ Solymos-hegy*. A földrajzi köznévi utótag birtokos személyjeles és személyjel nélküli variációjára ugyancsak találhatunk példát: *Farkas-fa ~ Farkas fája*. Ezekre a jelenségekre a szinkrón névhasználatot megfigyelve számtalan létező példát említhetünk, de a régi oklevelekben fennmaradt adatok ugyancsak szolgáltatnak hasonló névpárokat. Ez a fajta variabilitás tehát a legkorábbi időktől kezdve bizonyosan része a helynévkompetenciának.

Érdeemes emellett a sajátosságot kifejező névrészek lexikális-morfológiai felépítését is szemügyre venni (lásd a 17. diagramot). E lexémák közel fele (46%) főnév: a kevés számú egyrészes nevek közül említhetjük példaként a *Rejtek*, *Sátor*, *Sólyom* elnevezéseket, főnévi előtagot tartalmaznak például a *Fészek-orom*, *Kerecsen-bérc*, *Vár-patak* nevek. Úgy tűnik tehát, hogy a puszta főnévi (növénynévi, állatnévi, építménynévi) előtagú és földrajzi köznévi utótagú nevek alkotják a névadási modell legstabilabb szerkezetitípusát. A nevek egynegyedének esetében főnévi alaphoz járul az *-s* képző, melléknevet hozva létre: *Körtés*, *Sziklás*, *Völgyes*, *Bükkös-vár*, *Fészek-orom*. Hasonló arányban fordulnak elő a korpuszban a puszta melléknévi (13%), illetve a melléknévi igenévi (11%) névrészek: *Kék-*

orom, Öreg-vár, Száraz-patak, Tiszta-kú; Szelő, Törökűző, Harangnyelő, Csevegő-forrás, Áthidaló, Könnyező-hegy. Az -s képző mellett kisebb számban (4%) az -i formáns is megjelenik a nevekben: Dombi, Harangi; Erdei-híd, Harangi-kút, Hegyi-forrás, Parti-forrás, Őzi-rét. Az egyéb címke alatt szereplő nevek között ugyancsak találunk tipikus helynévképzős alakokat: a -d és a -di járult az alapszóhoz a Harangod, Solymod és az Almádi elnevezésekben. Megjelenik továbbá az -ú/-ű képző is: Ezerarcú-hegy, Lógófarkú-tisztás.

17. diagram: A névkompetencia-vizsgálatban válaszul adott S funkciójú névrészek lexikális-morfológiai felépítése

A helynévadási és névhasználati norma létezését támasztják alá a névadók ön-reflexiói is. Ezek egyrészt arra vonatkozóan jelentkeznek, hogy adnának-e egyáltalán nevet az adott objektumnak, másrészt viszont magukkal a nevekkel kapcsolatban is olvashatunk néhány megjegyzést. Mivel kevés olyan reflexióval éltek a válaszadók, amely arra utal, hogy elnevezné-e az illető a helyet, így csupán két választ emelek ki közülük: „Max. a vadászok neveznek el egy ilyen helyet” (a hegytető kapcsán), „Max. a horgászok nevezik el ezt a szakaszt” (a kis hegyi patak esetében). Ezek az állásfoglalások arra utalnak, hogy a névadó, névhasználó tudatában van annak, hogy a különböző névhasználói csoportok eltérő névszükséglettel rendelkeznek: a horgászok és a vadászok mint egy-egy terület (a vizek és az erdős területek) névmesterei több nevet alkotnak és használnak, hiszen tevékenységüket a földrajzi objektumok részletezőbb észlelése és megnevezése mindenképpen segíti.

A válaszok között olyan megjegyzésekre is ráakadhatunk, amelyek arról tesznek tanúbizonyságot, hogy a névadás során a már meglévő helynevek mintául szolgálnak: a *Hideg-kút* elnevezés mellett szerepel a következő reflexió: „ez már van, tudom”, a *Kékes-tető* névhez ezt fűzte az adatközlő: „kár, hogy foglalt”, míg

az *Ódorvár*-hoz ezt tették hozzá: „létező hely, Bükk alján”. Egy esetben az adatközlő az adott nevet minősíti, mely a prototipikus mikrotoponima-modell működésére utalhat: „*Kék-hegy* – egyszerű, praktikus, nem jelent kognitív kihívást sem a megjegyzése, sem a használata”.

A névmodellekre azonban — a nyelvi rendszer bármely más részéhez hasonlóan — a változás is jellemző. TOLCSVAI NAGY GÁBOR számol be egyik tanulmányában (1996) az úgynevezett posztmodern névadásról, melynek jelei az adatközlők által adott nevek körében is tetten érhetők. E nevek egyaránt jellemző a nyelvi játék, a kétértelműség, valamint a látszólagos érthetlenség. Kiemelendő jellemvonásuk még az, hogy hiányzik belőlük a kategóriajelölés, gyakran nem találjuk meg bennük a névadás motivációját, s a név semmiféle információtartalommal nem rendelkezik a denotátumról. Emellett azonban megnő a név konnotációja, a név működéséhez pedig széles körű szociokulturális környezet szükséges, mind létrejöttében, mind megértésében. A posztmodern jellegű nevek a névhasználatól morfológikus befogadást igényelnek, azaz a név nyelvi elemeinek és azok viszonyainak értelmezését és újraértelmezését követelik meg, ami jóval nagyobb kognitív erőfeszítésre készíti a befogadót.

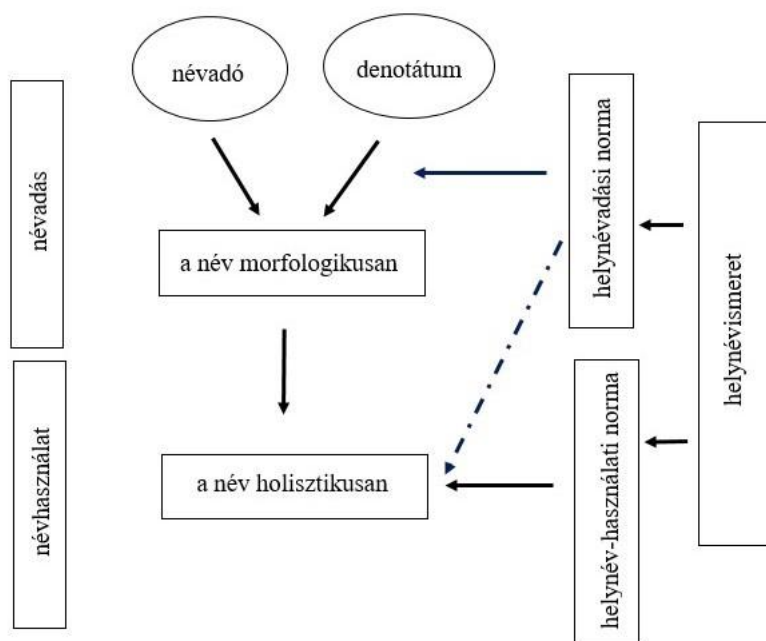
A kérdőívre adott válaszok között is találunk — elvértve ugyan — posztmodern jellegű neveket, melyeknek két igen fontos tulajdonsága emelhető ki: egyrészt a nyelvi játékosság, másrészt a névszerűtlenség. A patak völgyről a kérdőív két tulajdonságot közölt: azt, hogy kiszáradt, illetve azt, hogy vadalmafák nőnek a patak völgy mentén. E két jellemző tudatában könnyen értelmezhetővé válnak az *Ádám és Éva fája*, valamint a *Sztálin elapadt könnyei* elnevezések is. Ez utóbbi névhez hasonlatos a *Lenin könnye* forrásnév is. A játékosság fedezhető fel a körtefa és környékének *Süsü-csapda* elnevezésében is. A patakon átvezető híd nevéként az *Összekötő* kisebb befogadói aktivitással is felfejthető, s a denotátum fajtájának ismeretében a *Leszakad* név is több információtartalmat hordoz. Érdekes a *So cute* kútnév, ahol a magyar *kút* és az angol *cute* 'aranyos' szavak hangalaki hasonlósága szolgáltatta a névadás alapját. Hasonló jelenség figyelhető meg a *Dombre* kiemelkedést jelölő név kapcsán is, amely esetben a spanyol *hombre* 'férfi' szó idéződik fel a név hallatán, esetleg a szláv *dobre* 'jó' lexéma. Szóferdítés útján keletkezett a *Hídgylekezet* hídnév (< *hitgyülekezet*), a *Fűzies* hídnév (< *szűzies*), álikerítésből fakadó nyelvi játékból született a *Bütykös-fütykös* erdőnév. Az asszociativitás³⁸ ugyancsak jellemző e nevekre: a *Tündérek táncterme* a tisztást nevezi meg, egy adatközlő pedig a *Szelidség a zöldben* nevet adná a tisztásnak, a

³⁸ Meg kell jegyezni azt is, hogy a nem posztmodern névadásban ugyancsak fontos az asszociáció szerepe: elsősorban a jelentésbeli névalkotás kapcsán szokás e jelenségről beszélni, azonban HOFFMANN felhívja a figyelmet arra is, hogy a metaforikus és metonimikus névadás mellett a névköltöztetésben, az indukciós névadásban, a népetimológiában, valamint a deetimologizációban is szerepet játszik (2007: 127).

Szivárványos tükör a kis hegyi patak elnevezése, míg a *Béke szigete* a hegytető nevére adott javaslat. Néhány olyan alakulatra is rábukkanhatunk a korpuszban, melyek inkább leíró szerkezetekre hasonlítanak: *Török harang a kútban*, *A hegy vidám arca* (a hegyoldal elnevezése), *Pisztrángokban gazdag fűzfákkal és fahíddal ékesített patak*, *Bükk övezte tisztás*, *Múltba veszett harangok hegye*.

Összegzőképpen azt kell kiemelnünk, hogy a közös helynévismeret csupán egyetlen megfigyelhető komponense a névközösségeknek, s ezzel — mint láttuk — kizárólagosan nem magyarázható e közösségek sikeres működése. RONALD WARDHAUGHnak a *beszédközösség* meghatározásával kapcsolatos gondolatait (2002) átformálva úgy tűnik, hogy a névközösséget nehéz definiálni, ez a nehézség azonban nem gátol bennünket a szó használatában: a fogalom annak ellenére hasznosnak bizonyulhat a szociolingvisztikai kutatásban, hogy pontos tulajdonságait illetően bizonyos „elmosódottság” tapasztalható. Ez még akkor is így lehet, ha úgy döntünk, hogy adott helynévközösséget nem tekintünk többnek egyfajta társadalmi csoportnál, amelynek helynévadási és -használati, helynévismereti jellegzetességei koherensen leírhatók. Ezek összessége az egyén és a közösség szintjén adja a helynév-kompetenciát.

A helynév-kompetencia mibenlétének bemutatásakor (lásd az 6. ábrát) — ahogyan erre már MEZŐ ANDRÁS is felhívta a figyelmet (1970) — érdemes a névkeletkezés és a névhasználat szintjeit különválasztani. A névkeletkezés pillanatában a névadó és a denotátum közötti viszony alapján jön létre a helynév. Erre a folyamatra a névadó által ismert helynévi anyag, valamint ezzel szoros összefüggésben a helynévi példányokból absztrahált helynévalkotási szabályok hatnak. E szabályok összessége adja a helynévadási normát, melynek alaprétegei HOFFMANN szerint a szemantikai és a lexikális bázis, valamint a névalkotási, illetve változási szabályok (1999). Természetesen ehhez hozzájárulnak még egyéb szociokulturális és pragmatikus feltételek is (például hogy mely denotátumok kaphatnak tulajdonnevet). A prototipikus név a névkeletkezés pillanatában morfológikusan értelmezhető, azaz a nyelvi egység elemei és azok viszonya feldolgozható. A névhasználat szintjén erre a feldolgozásra általában nincs szükség, a helynév unit, s mint ilyen tulajdonképpen egyfajta címkeként kapcsolódik a denotátumhoz. A névhasználat során azonban sok egyéb szabály lép működésbe. A helynevek unitként történő feldolgozását, az ismeretlen helyneveknek a helynévként való felismerését segítik például a neveknek a mondatba illesztését irányító szabályok. A nem prototipikus nevek használatát ugyancsak segítik ezek a szabályok, de emellett a helynevek ismeretén alapuló névadási norma is támpontot adhat. A helynévhasználati norma szintén magában foglal szociokulturális és pragmatikus szabályokat, ez különösen fontos a névvariánsok közötti választás során.

6. ábra: A helynév-kompetencia működése

7. Szleng helynevek és névadási modellek

1. *Hajdúszoboszló* névvariánsai

1. Ebben a fejezetben Hajdúszoboszló főként szleng névváltozatainak a vizsgálatát végzem el. E helynévfajta kapcsán főként azok szociális identitást jelölő szerepét szokás hangsúlyozni — ahogyan ezt én is tettem a 2. fejezetben —, s elsősorban a helynévkincs nyelvhasználati rétegzettségének az igazolására használják őket a kutatók. Az alábbiakban azonban a szleng helyneveket én magam nem a névhasználat kérdése felől kívánom megközelíteni, hanem a helynév-kompetencia részeként szereplő névalkotási modellek működését kívánom rajtuk keresztül bemutatni.

2. Hajdúszoboszló Magyarország keleti régiójában található fürdőváros, története a középkorig nyúlik vissza. A település neve először a 11. századi garam-szentbenedeki oklevélben maradt fenn, ekkor *Szoboszlóvásár* néven említik: 1075/+1124/+1217: *Zubuzlou wasar* (SZÖKE 2015: 198). A név a szláv eredetű régi magyar *Szoboszló* személynév és a *vásár* köznév összetételéből jött létre, s olyan településre utalhat, ahol egy *Szoboszló* nevű személynek volt vásártartási joga. E név a 13. században azonban már csak *Szoboszló*-ként tűnik fel: 1209 P.: *Sobozlou* (SZÖKE 2015: 198). Ez a névváltozat úgy jött létre, hogy az eredetileg kétrészes névből egy névrészt, az utótagot elhagyták. Ezt a jelenséget ellipszisnek tekintjük változástörténeti szempontból. A magyarországi hivatalos helységnévadás korai, ún. rendszertelen szakaszában, a 19. század derekán a helynév a *hajdú* megkülönböztető előtagot kapta: 1841: *Hajdú Szoboszló* (FNESz. *Hajdúszoboszló*). Ez a névforma a település hajdúváros jellegére utal. A ma használatos hivatalos neve a településnek tehát *Hajdúszoboszló*, azonban az informális szituációkban számos más, ún. említőnéven nevezik a helyet, ezek a nevek különböző nyelvhasználati rétegekhez tartoznak: találunk közöttük beszélt köznyelvi és szleng neveket is. (Hajdúszoboszló ma használatos köznyelvi és szleng helynévi variánsai Zahorján Ivett, a Debreceni Egyetem egykori magyar–kommunikáció szakos hallgatójának gyűjtéséből származnak.)

A magyar helynévhasználatban természetesnek tekinthető, hogy informális kommunikációs szituációban a települést a megkülönböztető előtag nélküli formában említik, azaz a történeti szempontból elsődlegesebb *Szoboszló* formát használják. A történeti aspektus helyett a mai névhasználó nézőpontját véve figyelembe — azaz a hivatalos *Hajdúszoboszló* formához mérve — ezt a névváltozatot

[illegible]

7. ábra: *Hajdúszoboszló* névvariánsai

A további említőnevek köréből elsőként az összetartozó *Szob* és *Szobi* neveket vizsgálom. Az első név a *Szoboszló* formából jött létre. A magyar helynevek változásában ugyancsak találkozhatunk hasonló, a névterjedelmet csökkentő jelenséggel, a névtest szerkezeti módosulásával, amely leggyakrabban valamely névelem (*Kömlőd* > *Kömlő*) vagy névrész (*Péterlaka* > *Laka*) elmaradásában nyilvánul meg, azaz esetünkben redukció vagy ellipszis révén jön létre az új névváltozat. Itt azonban más jellegű módosulást tapasztalhatunk, hiszen nem morfémai elemmel (képzővel, lexémával) csökken a névterjedelem, hanem tetszőleges szódarabbal: olyan jelenséggé mutatkozva, mint amit a közszavak esetében a szórövidülésnek nevezünk. A *Szoboszló* > *Szob* változást — tekintve, hogy az helynevet érint — ez alapján onomasztikai terminussal névrövidülésként határozhatjuk meg. És csakúgy, mint a közszavaknál, a rövidülés igen gyakran képzéssel (az *-i* képző hozzákapcsolásával) is együtt jár: ennek köszönhető a *Szobi* változat létrejötte. A *Szob* és *Szobi* változatok párhuzamosan is alakulhattak az elsődleges *Szoboszló* név kétirányú rövidülésével, de közöttük *Szob* > *Szobi* (bővülés) vagy *Szobi* > *Szob* (redukció) változási irány is feltételezhető. A *Szobi* forma elsődlegességét talán az a körülmény támogathatja még, hogy léteznek *Debi* (< *Debrecen*), *Bösi* (< *Hajdúböszörmény*), *Püsi* (< *Püspökladány*) típusú nevek is. Ezek pedig csupán ilyen formában élnek, vagyis az *-i* nélküli változatuk nem használatos. Ezekhez mintát a magyar településnevek között igen gyakori régi, de ma is transzparens *-i* képzős helynevek éppúgy adhatnak (*Kovácsi*, *Apáti*), mint a párhuzamos közszói *fagyí*, *csoki* formák. A *Szoboszló* > *Szob* névrövidülést közvetlenül a magyar településnévként létező — viszonylag ismert — *Szob* név analógiája, valamint távolabbról a CVC típusú nem áttetsző helynévsnevek (például *Pét*, *Ják*, *Sáp*) is támogathatták, illetve kiválthatták.

A *Szoboszló* név szleng variánsa a *Sznoboszló*, melynek keletkezéstörténeti módja a közszavaknál megfigyelhető szóferdítéshez hasonlítható. Tulajdonképpen egyfajta szójáték valósul meg egy hangnak a név testébe történő betoldásával: a névben jól felismerhető lexikális egységként így a *sznob* szó szerepel. A névadók elmondása szerint a név akkor keletkezett, amikor a város nem támogatta a szubkultúrához tartozó fiatalok extrém sportpálya létesítéséről szóló kérelmét: s ezért átvittem a várost, valójában a vezetőségét sznobnak nevezték.

Ugyanezzel a névalkotási móddal született a *Szoposzló* név is. A névferdítés ebben az esetben a *b–p* hangok cseréjével ment végbe, s ezáltal a *szop(ik)* ige lett azonosítható a névben, melynek jelentése a közszlengben: 'bosszúság éri, kellemtelen helyzetben van'. A névhasználó fiatalok azért nevezik így a települést, mert „szopás itt élni”, ugyanis kevés szórakozási és munkalehetőség van a városban.

A *Szop city* név minden bizonnyal a *Szoposzló* névvel hozható kapcsolatba: az előtag az imént említett *szop(ik)* szleng szó, melyhez az angol *city* köznév járul,

ebben a névben így egyszerre fedezhető fel a rövidülés és ennek egy idegen szóval való összetétele. Ez utóbbi, azaz a *city* lexéma megjelenésére minden bizonnyal a *New York City*, *Salt Lake City*, *Mexico City* típusú helynevek is hathattak. A szlengben egyébként sem ritka az idegen nyelvű — a fiatalok nyelvében manapság főként angol — elemek megjelenése, a szleng helynevek körében más példákat is láthatunk e jelenségre: *Balmazújváros* > *Balmaz New York*.

A magyar *szop(ik)* és a rossz angolsággal kiejtett angol *soap* 'szappan' szavak hasonló hangzása ihlethette a *Soap city*-t, így ez az elnevezés is névferdítés útján keletkezett. Ebből pedig ellipszissel jött létre a *Soap* egyrészes név. A magyar helynévhasználat esetleg hatással lehetett erre a névkeletkezésre is: előfordul ugyanis, hogy említőnévként az utótagban szereplő földrajzi köznévről (pl. *falú, ház, szállás*) elmarad a név szerkezetéből: *Kisújszállás* > *Kisúj*.

A *Soap city* változathoz fordítással jött létre a *Szappanváros* elnevezés, melynek létrejöttét minden bizonnyal erősítette a magyar helynévrendszer *város* utótagú neveinek a megléte is: *Terézváros*, *Ferencváros* stb. Ezenkívül a várost *fürdőváros*-nak is szokták nevezni, amely ugyancsak szemantikai kapcsolatba hozható a szappannal. Ebből kétféle módon is létrejöhet a *Szappan* név: egyrészt a *város* utótag elvonásával, másrészt a *Soap* forma fordításával.

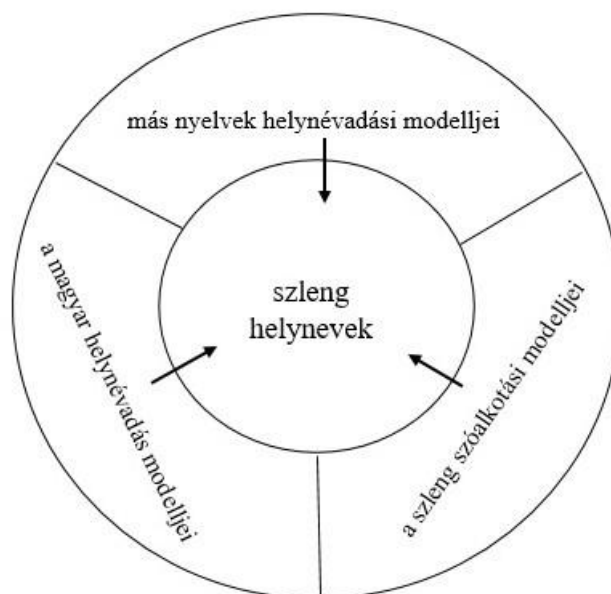
A névhasználó közösségben *Hajdúszoboszló* névvariánsai között előfordul a *Gajdultszoboszló* szleng elnevezés is: az ugyancsak névferdítéssel keletkezett név esetében a magánhangzókat megtartva a *hajdú* megkülönböztető előtagot a hasonló hangzású (*meg*)*gajdult* 'megbolondult' lexémára cserélték. Ez az elnevezés ugyancsak a korábbi névváltozatokkal összefüggésben jelzett (vö. *Sznoboszló*, *Szoposzló*) negatív attitűdöt sugallhatja.

2. A szleng helynevek létrejötte

1. Minden név — legyen az szleng vagy nem szleng helynév — azonos pragmatikai alapviszonyok között jön létre, egy akár tudatosított, akár ösztönös névadási aktus során. A nevek alapvető funkciójukat tekintve sem térnek el egymástól, hiszen általuk tudjuk a megnevezett földrajzi objektumokat kizárólagosan azonosítani. Míg azonban a hagyományos helynévadás során általában elnevezés történik, addig a szleng nevek jóval tipikusabban újranévezik a helyeket. A hagyományos névadás során a hely „birtokba vétele” az ember által oly módon történik meg, hogy nevet adunk neki, a szleng helynevek létrejöttékor ezzel szemben a földrajzi objektum már többnyire rendelkezik névvel, s a névadást éppen az az igény ösztönzi, hogy ettől eltérő (de arra akár emlékeztető) névváltozatot hozzon létre a névadó és -használó közösség.

A nem szleng névadás pragmatikai feltételei körében a név–objektum–ember tényezőcsoporttal számolhatunk: ebben a szituációban többnyire az objektum determinálja a nevet, azaz a név valamiféleképpen tükrözi magát a helyet, vagyis a

nevek többsége motivált elnevezés. Ezzel szemben a szleng helynévalkotás során az objektum sok esetben háttérbe szorul, és a három meghatározó tényezőtől a hangsúly az egyén felé tolódik el. Természetesen az egyén és a hely relációja minden esetben — így a szleng helynévalkotás során is — kihat a névadásra, a szleng helynevek esetében azonban sokkal határozottabban kimutatható, hogy az elnevező viszonya magához a létező, már meglévő névhez, esetenként a helyhez vagy a hely használóihoz szolgáltatja a domináns névadási motivációt. Tehát míg a prototipikus helynevek esetében a név és a denotátum között tényleges kapcsolat fedezhető fel: azaz a névben a helynek a névadó által megtapasztalt valamely tulajdonsága jelenik meg, addig a szleng helynevek körében vagy a névadónak a hellyel kapcsolatos szubjektív benyomásai, érzelmei vetülnek ki a névben, vagy egyes esetekben — a nyelvi játék következtében — a név teljesen el is szakadhat a denotátum jellemzőitől, vagyis a hagyományos értelemben ilyenkor tulajdonképpen motiválatlan névként tűnik fel az elnevezés. E jellemvonása alapján a szleng helynévadás — ahogyan arról már korábban is szó esett — párhuzamba állítható a TOLCSVAI NAGY GÁBOR által posztmodernnek nevezett névadással (lásd ehhez 1996, 2008).

8. ábra: A szleng helynevek megalkotása

Ezzel összefüggésben a névadás nyelvi feltételeit is érdemes megvizsgálni, az eltérő névadási szituáció ugyanis különböző nyelvi feltételek között valósul meg (lásd a 8. ábrát). Ebből a szempontból ugyancsak találunk hasonlóságokat a két-

féle névadásban: általánosan elmondható ugyanis, hogy a név megalkotásakor felhasznált elemek kiválasztására és megszerkesztésére minden esetben hatnak a meglévő helynévadási modellek. A szleng helynevek névadásakor felfigyelhetünk emellett arra a jelenségre is, hogy a létrejött neveket nemcsak az adott nyelv helynévmodelljei befolyásolják, hanem más nyelvek helyneveinek a lexikális-morfológiai, esetleg funkcionális-szemantikai modelljei is hatást gyakorolhatnak rájuk.

A szleng helynevekben természetesen tetten érhetők a szleng közszavakra jellemző szóalkotási módok is. A nyelvi kreativitás, játékosság például itt jelentkezik a helynévrendszeren belül leginkább szembeűnő módon: a szleng helynév tulajdonképpen akár puszta nyelvi játék is lehet, s ezáltal pedig a név és a hely között megszűnik mindenféle reális kapcsolat. Ebben az összefűgésben fontosnak tartom kiemelni a szleng helynevek asszociatív természetét. A szleng helynév ugyanis igen gyakran asszociációk sora által jön létre, ami pedig még tovább gyengíti a név és az általa jelölt objektum között felismerhető kapcsolatot. Ennek következményeként a név a valóság felől megközelítve motiválatlannak tűnik, valójában azonban a szleng nevek többsége nyelvileg igenis motivált.

Az itt bemutatott jelenségek arra is rávilágítanak, hogy a szleng helynévadás kognitív szempontból igen bonyolult folyamat. E helynevek létrejöttének és működésének különösen nagymértékű összetettségét pedig azok erős kapcsolata az anyanyelvi és az idegen nyelvi helynévállományhoz, valamint az anyanyelvi és az idegen nyelvi közzókészlethez igen szemléletesen alátámasztja.

8. Tépe helynevei

Az ebben az egységben közreadott élőnyelvi helynévanyagot a Tépén folytatott helynév-szociológiai vizsgálataim során gyűjtöttem össze. A helynevek öszeszegyűjtésében adatközlőim voltak: ifj. Balogh Sándor (38 év), Bordán Lajos (75), Farkas Lajos (69), Gál Lajos (80 év), Szabó Gáborné (80 év), Szénási László (68), Szöllősi Lajos (63). A tépei helyneveket ábrázoló térképeket a melléklet tartalmazza.

Tépe *Tépe*. — A településnév eredetére a helyi lakosok nem tudnak magyarázatot adni. A név a 13. században, a Váradi Registrumban bukkan fel először (1222/1550: *Thepa*). A helynév-etimológiai szakirodalom szerint az elnevezés metonimikusan keletkezett a *tép* ige -e képzős folyamatos melléknévi igenevére visszavezethető, tkp. 'tépő' jelentésű *Tépe* személynévből (FNESz.). A személynévet az Árpád-kor forrásaiból igazolni tudjuk (vö. 1274/1291: Lukach filium *Thepe* de Chue, ÁSz. 750).

Ácé lásd **Ácé-telep**

Ácé-telep *Ácé-telep ~ Ácé*. — A 47-es főút nyugati oldalán, a Szalányos közelében egykoron létező öntözőtelep. Nevét onnan kapta, hogy azbesztcement csöveket (innen az *Ácé* rövidítés) használtak az öntözéshez. Egyik részét *Külső-Ácé*-nek nevezik.

Ady Endre utca *Adi Endre utca ~ Temetői utca*. — A Rákóczi utcából déli irányba nyíló utca. Mai hivatalos neve *Ady Endre utca*, korábbi **Temető utca** elnevezése a temető közelségére utal.

Agyaggödör 1. lásd **Vályogvető gödör 1.**

Agyaggödör 2. lásd **Vályogvető gödör 2.**

Alsó-Tó-hát *Alsó-Tó-hát ~ Tó-hát alsó ~ Kis-Tó-hát*. — A Tó-hátnak a falutól távolabb eső, déli része. Szántó és legelő található benne. Az *Alsó-Tó-hát* elnevezés a *Tó-hát* szinonimájaként szereplő *Felső-Tó-hát* névvel áll korrelációban, míg a **Kis-Tó-hát** korrelációs párja a szintén a *Tó-hát*-tal azonos *Nagy-Tó-hát*.

Avar-árok *Avar-árok*. — A Kálló alján, az Öreg-kert mentén végighúzóódó árok. A helybeliek szerint a névadás háttérében az állhat, hogy az árok környékén Tépén 1911-ben valóban találtak itt avar kori tárgyakat, például egy 7. századi álcasatot és ezüsttálat (ehhez lásd KARALYOS-SZÉNÁSI 2000: 18–22).

Bajcsy-Zsilinszky utca *Bajcsi-Zsilinszki utca ~ Major utca.* — Az utca a kastélyt veszi körbe L-alakban. Mai hivatalos neve *Bajcsy-Zsilinszky utca*, korábbi **Major utca** elnevezése a kastély körüli egykori majorságra utal.

Balogh-tanya *Balog-tanya.* — Tanya a Péterszegi út keleti oldalán. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Baricsa dűlő *Baricsa düllőü.* — A Gát halmában, a domb mellett található dűlőút a Péterszegi út keleti oldalán. Nevét arról a személyről kapta, akinek a földje mellett haladt el.

Baricsa-dűlő *Baricsa-düllőü.* — A Gát halmában, a domb mellett található szántóföld a Péterszegi út keleti oldalán. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Baricsa-kút *Baricsa-kút.* — Egykori kút a Baricsa-tanyán.

Baricsa-tanya *Baricsa-tanya.* — Egykori tanya a Baricsa-dűlőben. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Békás *Bikás ~ Bikás-főüd.* — Szántó a külterület északkeleti részén. A helybeliek egyértelműen a *béka* szóhoz kötik a nevet: a terület a korábban vízállásos Ó-Kálló közelében fekszik, így ott feltehetően valóban előfordultak békák.

Békás-föld lásd **Békás**

Békás-lapos *Bikás-lapos.* — Legelő a Békásnak a belterülethez közelebb eső részén.

Béke utca *Béke utca ~ Zug utca.* — A Kossuth utcát és a Petőfi utcát átlósan összekötő utca, a falu keleti szélén. Hivatalos neve *Béke utca*, korábban **Zug utcá-**nak nevezték, amelynek előtagjaként a *zug* 'szűk, rövid, utca, zsákutca' földrajzi köznév szerepel (FKnT.).

Békési dűlő *Bíkisi düllőü.* — A Vonal nevű dűlővel párhuzamosan futó út, a Tílalmasra vezet. Nevét arról a személyről kapta, akinek a földje mellett elhaladt.

Békési-föld *Bíkisi-főüd.* — Szántó a Tó-háti-csatornától délre. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Békési-tanya *Bíkisi-tanya.* — Egykori tanya a Békési-földön. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Béla hídja *Béla hídja ~ Béla-híd.* — A Horgason átívelő híd a Hármashatárban. Szántó Béla földje közelében található, innen kapta a nevét.

Béla-kút *Béla-kút.* — A Borsó-zugban található kút a Béla hídja közelében. Szántó Béla földje közelében található, innen kapta a nevét.

Belső-Horgas *Bēsőü-Horgas* — A Horgasnak az út keleti oldalára eső része. A *Külső-Horgas* névvel áll korrelációban.

Belső-Vonal *Bēsőü-Vonal.* — Szántóföld, a Vonal nevű dűlőnek a falu belterületéhez közelebb eső része. A *Külső-Vonal* megnevezéssel áll korrelációban.

Bika-erdő *Bika-erdőü.* — Az Öreg-kert mellett található erdő. A téesz idején bikaistállók voltak itt.

Bikaistálló *Bikaistállóu*. — A Bika-erdő közelében fekvő egykori istálló, ma már csak a romjai vannak meg.

Bika-kút *Bika-kút*. — A Külső-Horgasban a V. Szabó-föld végén ásott kút. Nevét onnan kapta, hogy a téesz idején itt itatták a bikákat.

Bika-legelő *Bika-legelőü*. — A Külső-Horgasban található legelő a Bika-kút körül. Ide hajtották ki a bikákat.

Bika-zug *Bika-zug*. — Szántó, legelő a falu keleti részén, melyet a Horgas csatorna fog körül. Nevét a helybeliek a téesz idején tartott bikákhoz kötik. A név utótagja a *zug* 'a folyó kanyarulatában lévő, illetve a folyóelágazások közötti száraz terület' köznév (FKnT.).

Bíró-nyilas *Bíróu-nyilas*. — Szántó a Péterszegi út keleti oldalán, a Halom-dombtól délre. A helybeliek szerint onnan kapta a nevét, hogy a falubeli bírók kapták ezt a földet megművelésre, amelyet aztán azok bérbe adtak. A *nyilas* földrajzi köznév 'részes művelésre átadott, esetleg eladott kaszáló' jelentésben szerepel (FKnT.), ám a szót ilyen értelemben a helybeliek ma már nem ismerik.

Bizsu-lapos *Bizsu-lapos*. — A Solymosi-föld közepén lévő lapos. Előtagjának eredete, jelentése a helybeliek számára ismeretlen.

Bocskai utca *Bocskai utca*. — A Rákóczi utcából dél felé nyíló második utca.

Bordán-gát *Bordán-gát*. — A Fő utca középső részével párhuzamosan futó gát. Nevét onnan kapta, hogy Bordán Lajos háza mögött fekszik.

Borsó-zug *Borsóu-zug*. — Szántó, legelő a Horgas déli részén, a csatorna északnyugati oldalán. A téesz idején ebbe a földbe hüvelyesfélét vetettek, innen kapta a nevét. A név utótagja a *zug* 'valamely határrész félreeső szeglete' köznév (FKnT.).

Budai-gát *Budai-gát ~ Zsidóu-gát*. — A Petőfi utcával szemben a Görbe-kertbe bevezető út. A helybeliek ma már nem tudják, hogy az elnevezések előtagjai kikre utalhatnak, de a **Zsidó-gát** név véleményük szerint nem személynevet rejt, hanem egy zsidó felekezetű emberre vonatkozhat.

Cigány-ér *Cigány-ér*. — A Horgas csatorna egyik szakasza, a Külső- és a Belső-Vonal között folyik. A településen élnek ugyan cigány etnikumú emberek, a helybeliek azonban nem kötik hozzájuk a névadás motivációját. Az elnevezés talán a *cigánypatak* 'vízmosás' köznévvel (FKnT.) hozható összefüggésbe.

Cikkelyek *Cikkelyek ~ Csendőr-cikkely*. — Szántó a Szalányos vízfolyás északi oldalán a külterület északnyugati részén. A *cikkely* földrajzi köznév jelentése: 'hegyesszögben végződő földterület' (FKnT.). A **Csendőr-cikkely** nevét onnan kapta, hogy egykor a csendőröknek mértek ki itt földet.

Csárda-lapos *Csárda-lapos*. — Legelő a 47-es út keleti oldalán, a külterület északi részén. Nevét onnan kapta, hogy hajdanában egy csárda állt itt.

Csendőr-cikkely lásd **Cikkelyek**

Csetreki-föld *Csetreki-föld*. — A Békési-föld mellett található szántó. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Csonka-Horgas *Csonka-Horgas*. — Földterület a falu délkeleti részén a Horgas csatorna mentén. A csatorna másik oldalán a Mély-Horgas található.

Csonkakút *Csonka-kút*. — Legelő a Belső-Horgas mellett. Nevét egy hajdan itt lévő kútról kapta.

Csorda-kút *Csorda-kút* ~ *Két-kert közti kút*. — Kút a Két-kert közében, a Görbe-kert és az Öreg-kert között. Innen ered a **Két-kert közti kút** elnevezése. A *Csorda-kút* nevet pedig onnan kapta, hogy itt itatták egykor a csordát.

Csürhe-part *Csürhe-part* ~ *Gyalmos-part*. — Legelő a Gyalmos partján. A *Csürhe-part* elnevezés arra utal, hogy ide terelték ki a disznókat.

Dallasz lásd **Farkas-tanya**

Dallasz-tanya lásd **Farkas-tanya**

Deák-tanya *Deják-tanya* ~ *Sertéstelep*. — A Péterszegi út nyugati oldalán található tanya. Korábban a Téveszközpont része volt, itt állt a sertéstelep. Későbbi nevét tulajdonosáról kapta.

Disznófürdő *Disznófürdő* ~ *Disznófürösztő*. — A Gyalmoson kialakult vízes-saras hely, ahová az artézi kút vize lefolyt és megállt. Itt fürödtek a disznók.

Disznófürösztő lásd **Disznófürdő**

Disznókút lásd **Kapás**

Dózsa György utca *Dózsa György utca* ~ *Mester utca*. — A faluból dél felé kivezető utca, melynek folytatása a Péterszegi út. Korábbi **Mester utca** nevét onnan kapta, hogy sok mesterember lakott az utcában.

Dögtemető *Dögtemető*. — Szántóföld az egykori téveszközponttól északnyugatra, az egykori dögtemető körül.

Dögtemető-lapos *Dögtemető-lapos*. — Kaszáló a Dögtemetőnél.

Égési-oldal *Égési-oldal* ~ *Égés-oldal*. — Legelő a Horgas északkeleti oldalán. A névadás indítékát a helybeliek nem ismerik.

Eklézsia *Eklézsia* ~ *Eklézsia-föld* ~ *Pedagógusföld*. — Szántóterület a kastély alatt, a Belső-Vonal északi részén. Egykor az egyház illetményföldje volt, erre utalnak a *Eklézsia* és *Eklézsia-föld* elnevezések, majd a szocializmus idején a 'pedagógusok illetményföldje' jelentésű **Pedagógusföld** névvel nevezték meg a helyet (vö. HBMH. 1: 17).

Eklézsia-föld lásd **Eklézsia**

Epres-erdő *Epres-erdő*. — A Bikaistálló közelében a Békás-laposnál lévő eperfaerdő.

Epres-kert *Epres-kert*. — Az Égési-oldal faluhoz közelebb eső részén lévő eperfaültetvény.

Erzsébet-domb lásd **Mérges-domb**

Ezeréves-domb lásd **Mérges-domb**

Fábián-föld 1. *Fábján-föld*. — A Vonal nevű dűlő mellett a Gergely-kútnál lévő föld. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Fábián-föld 2. *Fábján-főüd.* — A Nagykútban található szántó. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Farkas-tanya *Farkas-tanya ~ Dallasz ~ Dallasz-tanya.* — A Szalányos út mellett fekvő tanya. Nevét a tulajdonosáról kapta. **Dallasz** és **Dallasz-tanya** néven is ismerik, a tanya ugyanis az 1990-es években épült, amikor a Dallas című sorozatot vetítették a televízióban.

Fegyverneki-föld *Fegyverneki-főüd.* — Szántóföld a Péterszegi hídnál a Gáthalmán túl. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Fegyverneki-Tikász-föld *Fegyverneki-Tikász-főüd.* — A Fegyverneki és a Tikász családok birtokában lévő *Fegyverneki-föld* és *Tikász-föld* összefoglaló neve.

Felső-Tó-hát lásd **Tó-hát**

Felszabadulás utca *Felszabadulás utca.* — Az Ady Endre utca folytatása.

Fő utca *Fő utca ~ Sztálin utca ~ Lenin utca.* — A falu központjából észak felé vezető utca. Mai hivatalos neve *Fő utca*, az idősebb generáció emlékeiben élnek még a korábbi *Sztálin utca* és *Lenin utca* elnevezések is.

Fűzes *Fűzes.* — Kis erdő a falu alatt a Gyalmos szélén.

Gál Barna-lapos lásd **Gál-lapos**

Gál-lapos *Gál-lapos ~ Gál Barna-lapos.* — Kaszáló a Repcekút dűlőnél. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Gát halma *Gát halma.* — Szántó a Péterszegi út keleti oldalán, közel a falu déli határához. A név eredete, jelentése a helybeliek számára ismeretlen. A *halom* 'alacsony domb; mesterséges földhányás' (FKnT.) utótagjából arra következtethetünk, hogy eredetileg a területen kiemelkedő dombot jelölhette, talán összefüggésbe hozható az árvízvédelmi gátakkal is.

Gát halma domb *Gát halma domb.* — Nagyobb domb a Gát halmán.

Gát halma lapos *Gát halma lapos.* — Kaszáló a Gát halmán.

Gát halma nádas *Gát halma nádas.* — Nádas a Gát halmán.

Gát halma rét *Gát halma rét.* — Rét a Gát halmán.

Gázcseretelep *Gázcseretelep ~ Gáztelep.* — A 47-es főút keleti oldalán, a Kapás dűlőút mellett működő gázcseretelep.

Gáztelep lásd **Gázcseretelep**

Gergely-kút *Gergely-kút ~ Tóuhát-kút.* — Kút az Eklézsianál a Horgas elágazásának a közelében. A *Gergely-kút* név előtagjában egy hajdan a Dózsa György utcán lakó személy keresztnéve rejlik, aki ma már az idősebb generáció emlékeztetésében is csupán *Gergely bácsi*-ként él, vezetéknévére nem emlékeznek. A Tó-hát közelsége miatt **Tó-hát-kút** néven is említik.

Görbe-kert *Görbe-kert.* — A település keleti részén a Derecskéhez tartozó Telekig húzódó terület. Nevét a földterület görbe alakjáról kapta.

Gyalmos *Gyalmos*. — Legelő (egykor tó) a Béke utca és a Horgas között. Nevében a *gyalom* 'hosszú kerítőháló, melynek közepén zsák van' (TESz.) szóból származó *gyalmos* 'gyalommal halászható víz' (FKnT.) földrajzi köznév rejlik, de ezt a helybeliek — bizonyára a tó megszűnésével is összefüggésben — ma már nem ismerik.

Gyalmos híd *Gyalmos híd*. — A Gyalmosnál a Horgason átívelő híd.

Gyalmos-part lásd **Csürhe-part**

Gyékenyes *Gyikínyes*. — Kaszáló, mely a kastély alá fut be, a falu és a temető között húzódik.

Gyulai-erdő *Gyulaji-erdő*. — Erdő a Kálló közének keleti szélén.

Gyulai-föld *Gyulaji-föld*. — Szántó, rét, kaszáló a Gát halmán kívül, a péterszegi határnál. Nevét tulajdonosáról kapta.

Gyulai-gát *Gyulaji-gát*. — Gát a Gyulai-kút közelében. Nevét arról a személyről kapta, akinek a legközelebb volt hozzá a háza.

Gyulai-kút *Gyulaji-kút*. — Kút a Gyulai-gát közelében. Nevét arról a személyről kapta, akinek a legközelebb volt a kúthoz a háza.

Hajnal utca lásd **Kossuth utca**

Halom alja *Halom alja*. — A Péterszegi út mentén, a vályogvető gödörnél lévő terület.

Halom-domb *Halom-domb*. — Kiemelkedés a Péterszegi útnak a faluhoz közel eső, keleti oldalán.

Halom-kút *Halom-kút*. — Kút a Halom-dombnál.

Halom-lapos *Halom-lapos*. — Legelő a Halom-dombnál.

Halom-part *Halom-part*. — A Halom-domb környéke. A név utótagja a *part* 'domboldal, emelkedő' földrajzi köznév (FKnT.).

Hármas-domb *Hármas-domb ~ Hármashatár-domb*. — Kis domb a Hármashatárnál.

Hármashatár *Hármashatár*. — Az a terület, ahol Péterszeg, Tépe és Konyár határa összeér.

Hármashatár-domb lásd **Hármas-domb**

Határárok *Határárok*. — Árok a péterszegi határ szélén.

Határ-lapos *Határ-lapos*. — Kaszáló a Mély-Horgasban a péterszegi határnál.

Hatház *Hatház*. — A Felszabadulás utcát és a Dózsa György utcát összekötő kis utcacész, ahol ma is hat ház található. A Felszabadulás utcához tartozik.

Hegyes-föld *Hegyes-föld*. — Földterület, szántó a Vonal nevű dűlő végén. Alakjáról kapta a nevét.

Homokgödör *Homokgödör*. — Homokhordásra használt gödör a Két-kert közelében.

Horgas 1. *Horgas ~ Horgos ~ Horgas-csatorna ~ Kis-kubik*. — A Kállóba torló vízfolyás a külterület déli részén. A nevet a helybeliek *Horgos* és *Horgas*

alakban egyaránt használják, s ezek az elnevezések a meder kacsaringós alakjára utalnak. A **Horgas-csatorna** elnevezés inkább hivatalos státuszú, a helybeliek ritkábban használják. A **Kis-kubik** név *kubik* utótagja 'kubikoláskor keletkezett gödör' jelentésű (FKnT.), korrelációs párja a *Nagy-kubik*, ami a Szalányost nevezi meg.

Horgas 2. *Horgas ~ Horgos.* — Szántó, legelő a Horgas csatorna keleti belső kanyarulatában. Két része a *Belső-* és a *Külső-Horgas*.

Horgas-csatorna lásd **Horgas**

Horgas-híd *Horgas-híd ~ Horgos-híd.* — A Szerfás közelében a Horgason átívelő híd.

Hosszú-lapos *Hosszú-lapos.* — Lapos a V. Szabó-földben.

Hunyadi utca *Hunyadi utca.* — A 47-es főút felől haladva a Rákóczi utcából jobbra nyíló első utca.

Imre sor *Imre sor.* — Utcarész, amely beolvadt a Petőfi utcába. Nevét onnan kapta, hogy az utcában álló hat ház mindegyikének Imre nevű személy volt a tulajdonosa.

Jegyző-föld *Jegyző-föld.* — Szántó a 47-es főút mentén a falu déli részén. Nevét onnan kapta, hogy a jegyző használhatta a földet.

Jegyző-tanya *Jegyző-tanya.* — Egykori tanya a Jegyző-földön. Nevét tulajdonosáról kapta.

József Attila utca *József Attila utca.* — A Rákóczi utcából észak felé induló és ugyanoda visszatérő utca.

Kákás-lapos *Kákás-lapos.* — Lapos a Gyulai-földben.

Kálló 1. lásd **Szalányos 1.**

Kálló 2. *Kálló.* — A Kálló vízfolyás konyári ága, mely a település déli határában folyik. Az elnevezés valószínűleg szláv eredetű jövevénynév (vö. ósszl. **Kalbno* tkp. 'sáros, iszapos', FNESz. *Nagykálló*).

Kálló alja *Kálló alja.* — Az Ó-Kálló mellett húzódó terület az Öreg-kert mentén.

Kálló-köz *Kálló-köz.* — Az Ó-Kálló által körülvelt terület.

Kálló völgye *Kálló völgye.* — Az Ó-Kálló völgye a központtól északkeletre.

Kalmár-föld *Kalmár-föld.* — Szántó a Csonka-Horgastól északnyugati irányban, a Parti-földnél. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Kapás *Kapás ~ Disznókút.* — Szántóföld a Péterszegi út nyugati oldalán. A *Kapás* elnevezését onnan kapta, hogy kapálással művelhető lucernát vetettek bele. A területen egykor disznók itatására szolgáló kút volt, innen a *Disznókút* elnevezése.

Kapás dűlő *Kapás dűlő.* — Dűlőt a Kapás nevű dűlő északi részén.

Karajános *Karajános.* — Legelő a Kapás déli részén, a Község-föld északi szélén. Nevét a tulajdonosáról, Kara Jánosról kapta.

Kati-ér lásd **Szalányos 1.**

Kati-kút *Kati-kút.* — Kút a Kossuth utcán kivezető út keleti oldalán. A helybeliek ma már nem tudják, hogy a név előtagja pontosan kit jelölhetett.

Kelemen-föld *Kelemen-főüd.* — A Lehajtó út közelében található szántó. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Kendáztató gödör lásd **Vályogvető gödör 2.**

Kerek-kút *Kerek-kút.* — Kút a Kerek-réten.

Kerek-rét *Kerek-rét.* — Rét a tépei és a derecskei határon.

Kert köze lásd **Két-kert köze**

Kert közti legelő *Kert közti legelőü.* — Legelő a Két-kert közénél.

Kert-zug *Kert-zug.* — Az Öreg-kert által körülölelt terület.

Két-kert köze *Két-kert köze ~ Kert köze.* — Átjáró az Öreg-kert és a Görbe-kert között.

Két-kert közti kút lásd **Csorda-kút**

Kis dűlő *Kis dűllőü.* — Dűlőút a Kistemető és a Szalmás-kert között.

Kis-erdő *Kis-erdőü.* — Erdő a derecskei határnál a falu északkeleti részén.

Kis-kubik lásd **Horgas**

Kis-Kálló lásd **Ó-Kálló**

Kiss Ferenc laposa *Kis Ferenc lapossa.* — Kaszáló, legelő a 47-es főút mentén a Gázcseretelep és a Vadász-föld között. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Kiss Lajosné hídja *Kis Lajosné hídja.* — Híd a Péterszegi úton az egykori téesz-központnál. Kiss Lajosné egykori földje közelében található, innen kapta a nevét.

Kistemető *Kistemetőü.* — Földterület a falu belterületén. Nevét onnan kapta, hogy itt található a régi temető.

Kis-Tó-hát lásd **Alsó-Tó-hát**

Kossuth utca *Kosut utca ~ Hajnal utca.* — A faluból Konyár felé kivezető utca. Hivatalos neve *Kossuth utca*. Korábban — mivel a nap ebből az irányból kel fel — *Hajnal utcá*-nak nevezték.

Kovács Ernő laposa *Kovács Ernőü lapossa.* — Rét, szántó a Kati-kútnál. A Belső-Horgashoz tartozott. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Kovács-föld 1. *Kovács-főüd.* — Föld a Repcekút dűlő nyugati oldalán. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Kovács-föld 2. lásd **Vereskút**

Kovács-lapos *Kovács-lapos.* — Földterület a Kovács-föld nyugati szélén.

Kökényes *Kökényes.* — Egykori bokros, bozótos a Liliomos mellett.

Köles-föld *Köles-főüd.* — Legelő a Szalányos vízfolyás és az Olcsó-kút között.

Körtélyes *Körtélyes ~ Körtvény-lapos.* — Legelő a 47-es főút nyugati oldalán, a falu legészakibb részén.

Körtvény-lapos lásd **Körtélyes**

Község-föld *Község-főüd ~ Község főüdje ~ Sós-kút.* — Szántó a Kapás dűlő déli részén. A Sós-kút elnevezés motivációját a helybeliek nem ismerik.

Kút utca lásd **Petőfi utca**

Külső-Ácé *Kűsőü-Ácé*. — Az Ácé-telepnek a településhatár felé eső része.

Külső-Horgas *Kűsőü-Horgas*. — A Horgasnak a Gyalmosról kivezető út nyugati oldalán fekvő része. A *Belső-Horgas* névvel áll korrelációban.

Külső-Vonal *Kűsőü-Vonal*. — A Vonal nevű dűlőnek a falu belterületétől távolabb eső, déli része. A *Belső-Vonal* megnevezéssel áll korrelációban.

László Ernő tanyája lásd **László tanya**

László-kút *Lászlóú-kút*. — Kút a László-kút dűlő mellett. Nevét a tulajdonosáról kapta.

László-kút dűlő *Lászlóú-kút dűllőü*. — Dűlőút a 47-es főút nyugati oldalán. Nevét a mellette található kútról kapta.

László-tanya *Lászlóú tanya ~ Lászlóú Ernőü tanyája*. — Tanya a kastélyhoz közeli Vályogvető gödörnél, az Eklézsia mellett. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Legény-dűlő *Legín-dűllőü*. — Szántó a Tilalmas mellett, a falu déli részén. Nevét onnan kapta, hogy a második világháborúban a frontról hazatérő harminc év fölötti nőtlen katonáknak itt osztottak földet.

Lehajtó út *Lehajtóú út*. — Út, ezen hajtották le az állatokat a Mintalegelőre.

Lenin utca lásd **Fő utca**

Liliom-lapos lásd **Liliomos**

Liliomos *Lilijomos ~ Lilijom-lapos*. — Kaszáló, legelő a Tag-erdő keleti oldalán. Nevét onnan kapta, hogy feltűnő vadvirágok nőttek a területen.

Lopó-gát *Lopóú-gát*. — Gát a belterülettől délre a kastély alatt, közel a Vályogvető gödörhöz. A név eredetét a helybeliek azzal magyarázzák, hogy 1940-ben itt „lopódzott be” a faluba a víz az áradás idején.

Major utca lásd **Bajcsy-Zsilinszky utca**

Makkos-erdő 1. *Makkos-erdőü*. — Tölgyerdő a falu északi részén, a Tag-erdő része.

Makkos-erdő 2. *Makkos-erdőü*. — Tölgyerdő a Békástól északnyugatra.

Marci-lapos *Marci-lapos*. — Rét, kaszáló a Tanítóföldnél. A helybeliek ma már nem tudják, hogy a név előtagja pontosan kit jelölhetett.

Méhes *Míhes*. — Terület a Dózsa György utcán, most a sportpálya található a helyén. Nevét onnan kapta, hogy egy méhekkal foglalkozó ember élt itt.

Mély-Horgas *Mély-Horgas*. — Földterület a falu délkeleti szélén, a Horgas veszi körül.

Mérges *Mírges ~ Mírges-tábla*. — Legelő a falu északi részén a 47-es főút keleti oldalán. A helybeliek nem ismerik a név eredetét, némelyek azzal magyarázzák az elnevezést, hogy aki ennek a területnek a borát issza, az mérges lesz.

Mérges-domb *Mírges-domb ~ Erzsébet-domb ~ Ezeréves-domb*. — Kiemelkedés a Mérgesben. Az idősebbek ismerik a domb *Erzsébet-domb* és *Ezeréves-domb* elnevezéseit is, ezek ide kapcsolása azonban bizonytalan. A helybeliek szerint az

Erzsébet-domb név annak állít emléket, hogy Erzsébet királyné Romániából hazafelé tartva ennél a dombocskánál pihent meg. Némelyek szerint az Erzsébet-domb a Görbe-kertnél fekszik. Az *Ezeréves-domb* elnevezést a helybeliek a honfoglalás ezeréves évfordulójával hozzák kapcsolatba.

Mérges-kert *Mírges-kert*. — Zártkertek a 47-es főút közelében a Rákóczi utca déli oldalán. Neve a Mérges közelségére utal.

Mérges-tábla lásd **Mérges**

Mester utca lásd **Dózsa György utca**

Mintalegelő *Mintalegelőü*. — Föld a Horgasban, egykor a téész legelője volt. A *mintalegelő* köznév gyepgazdálkodási szakszó, egyfajta gyepjavítási módszerre utal (vö. például SALAMON–NÉMETH–MIHÁLYFI–KOLTAI 2007).

Nádas-árok *Nádas-árok*. — Árok a László-kút közelében.

Nagy-gát *Nagy-gát*. — Gát a Kossuth utcával párhuzamosan, a Görbe-kert és az Öreg-kert mentén.

Nagy-kubik lásd **Szalányos 1.**

Nagykút *Nagykút*. — Legelő a külterület déli részén a Péterszegi út nyugati oldalán.

Nagy-Sóskút *Nagy-Sóuskút*. — Földterület a Tilalmasban. Valamikor kaszáló volt, utána felszántották. A *Község-föld* szinonimájaként szereplő *Sóskút* névvel áll korrelációban.

Nagy-szik *Nagy-szík*. — Legelő a Péterszegi út keleti oldalán, a Horgas veszi körül.

Nagy-szik-lapos *Nagy-szík-lapos*. — Lapos a Nagy-sziken.

Nagy-Tó-hát lásd **Tó-hát**

Nagy utca lásd **Petőfi utca**

Nyárfás *Nyárfás*. — Erdő, a Gyulai-erdő része a Kálló közének keleti szélén.

Nyúl-zug *Nyúl-zug*. — Szántóföld a Község-földnél a Jegyző-föld közelében. A helybeliek szerint onnan kapta a nevét, hogy sok nyúl volt ezen a területen.

Ó-Kálló *Ó-Kálló* ~ *Kis-Kálló*. — A Kálló korábbi medre, mely mára kiszáradt, az Öreg-kertet veszi körül. **Kis-Kálló**-nak azért nevezik, mert ez a Kálló kisebb méretű ága.

Olcsókút *Ócsókút* ~ *Szabó-tanya*. Szántóföld és tanya a 47-es főút nyugati részén. Az *Olcsókút* elnevezés a helybeliek szerint talán azzal függhetett össze, hogy a terület talaja igen szikes, száraz, azaz „olcsó” föld. Jelenlegi tulajdonosa után *Szabó-tanya* néven is ismerik.

Öreg-kert *Öreg-kert* ~ *Vín-kert*. — Földterület a belterülettől északkeleti irányban. Árvíz esetén ide folyik a víz. A helybeliek szerint onnan kapta a nevét, hogy itt voltak a legrégebbi kertek.

Pál völgye *Pál vőgye*. — Rét a Sertéstelep közelében. A helybeliek ma már nem tudják, hogy a név előtagja pontosan kit jelölhetett.

Pap-lapos *Pap-lapos*. — Lapos a konyári és a derecskei Kálló ágak összefolyásánál. A helybeliek ma már nem tudják, hogy a név előtagja pontosan kit jelölhetett.

Papp Sándor laposa *Pap Sándor lapossa*. — Szántó a Tilalmas dűlő északi oldalán. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Papp-tanya *Pap-tanya*. — Szántó a Tó-háton. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Parti-fasor *Parti-fasor*. — Fasor a Parti-földnél.

Parti-föld *Parti-főüd*. — Rét és szántó a Pál völgye déli részén. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Pedagógusföld lásd **Eklézsia**

Péterszegi híd *Péterszegi híd*. — A Péterszegi úton a Kállón átvezető híd.

Péterszegi út *Péterszegi út*. — A falu délkeleti részén Szentpéterszeg felé vezető út.

Petőfi utca *Petőfi utca ~ Nagy utca ~ Kút utca*. — A Kossuth utcából nyíló, a Dózsa György utcába torkolló utca. Korábban **Nagy utcá**-nak hívták, mivel igen széles volt, itt hajtották ki az állatokat a legelőre. **Kút utcá**-nak a rajta található kút miatt nevezték.

Pótlék *Pótlék ~ Pótlíkok*. — Szántó, kaszáló a 47-es főút nyugati oldalán. A névben a *pótlék* 'parcellázás során pótlásként adott földdarab' (FKnT.) földrajzi köznév az idősebbek számára mai napig érthető.

Pulyka-erdő *Pulyka-erdőü ~ Pulykás-erdőü ~ Tyúk-erdőü*. — A téesz által telepített erdő, ahol pulykákat tartottak. Egyesek szerint azonos a **Tyúk-erdő**-vel, míg mások úgy vélik, hogy a *Tyúk-erdő* máshol lehetett, de azonosítani nem tudták.

Rákóczi utca *Rákóci utca ~ Sugárút ~ Rákosi Mátyás utca*. — A 47-es főút felől a faluközpontba bevezető egyenes utca. **Sugárút** néven is említik. Az idősebb generáció tagjai szerint **Rákosi Mátyás utcá**-nak is nevezték.

Rákosi Mátyás utca lásd **Rákóczi utca**

Rektor-föld *Rektor-főüd*. — Szántó a Péterszegi úttól keletre a Pál völgye mellett, a Tanítóföld szomszédságában. A névben a *rektor* 'felekezeti elemi iskolában) igazgató tanító' (DCSz.) tájszó fedezhető fel.

Repce-kút dűlő *Repce-kút dűllőü*. — Dűlőút a Kapás nyugati oldalán. A név eredetét ma már nem ismerik a helybeliek.

Rezes-föld *Rezes-főüd*. — Föld a Nagykút és a Szántó Géza földje mellett. Nevét tulajdonosáról kapta.

Rezes-lapos *Rezes-lapos*. — Lapos a Rezes-földben.

Rucás-lapos *Rucás-lapos*. — Kaszáló, helye bizonytalan: talán a Kákás-lapos közelében lehetett a Gyulai-földben. A név előtagjában a *ruca* 'kacsa' tájszó szerepel (DCSz.).

Sáska-árok *Sáska-árok*. — Árok a Sertésteleptől délre, a Péterszegi út keleti oldalán.

Sásos-lapos *Sásos-lapos*. — A Tag-erdő mögött húzódó terület.

Sertéstelep lásd **Deák-tanya**

Solymosi-föld *Solymosi-főüd*. — Szántó a Borsó-zugban. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Sóskút lásd **Község-föld**

Sóskúti-csatorna *Sóyskúti-csatorna*. — Csatorna a Sóskútnak is nevezett Község-föld mellett, a Kállóba folyik bele.

Sugárút lásd **Rákóczi utca**

Szabó-tanya lásd **Olcsó-kút**

Szakadék *Szakadík*. — Üres telek a Fő utca középső részén.

Szalányos 1. *Szalányos ~ Kálló ~ Nagy-kubik ~ Kati-ér*. — A Kálló derecskei ága, a 47-es főút keleti oldalán folyik. A helybeliek főleg *Szalányos*-nak nevezik, de említik **Kálló**-ként és **Nagy-kubik**-ként is. Nevének eredete ismeretlen. A *Nagy-kubik* névforma a *Horgas* szinonimájaként szereplő *Kis-kubik*-kal áll korrelációban. A **Kati-ér** elnevezés a vízfolyás teljes hosszán, azaz egészen Debrecenig ismert. KISS LAJOS szerint a név előtagjában a *Katalin* név becéző alakja szerepel (vö. FNESz.)

Szalányos 2. *Szalányos*. — Dülő a 47-es főút nyugati részén. Nevét a vízfolyásról kapta.

Szalányos-híd *Szalányos-híd*. — A Szalányoson átívelő híd.

Szalányos út *Szalányos út*. — Út a Szalányos dülő mentén, a 47-es főút nyugati oldalán.

Szalmás-kert *Szalmás-kert*. — Szántó a kastélytól délre, a Cigány-érig tart. Egykor istállók voltak itt.

Szántó Géza földje *Szántó Géza földje*. — Szántó a Péterszegi út nyugati oldalán, majdnem a falu legszélén található. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Szénási-lapos *Színási-lapos*. — Szántó, kaszáló a Tilalmas dülőben. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Szentesi-föld *Szentesi-főüd*. — Szántó a külterület délkeleti részén a Parti-földtől kijebbe. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Szerfás *Szerfás ~ Szerfás-erdőü*. — Kis erdő a Horgas csatorna mellett. A névben a *szerfa* 'két ágason keresztbe fektetett rúd, amelyre tárgyakat akasztanak' köznév rejlik (DCSz.).

Szerfás-erdő lásd **Szerfás**

Sztálin utca lásd **Fő utca**

Szűcs-föld *Szűcs-főüd*. — Szántó a Nagy-sziken, a Kelemen-föld falu felőli része. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Szűcs híd *Szűcs híd*. — A Szűcs-földnél lévő híd.

Tag-erdő *Tag-erdőü*. — Erdő a falu északi részén a derecskei határ mentén.

Táncsics utca *Táncsics utca*. — A belterület déli részén lévő utca, a Bajcsy-Zs-linkszy utca egyik részével párhuzamos.

Tanítóföld *Tanítóföld*. — A tanítók járadékföldje a Rektor-föld mellett.

Téeszközpont *Téeszközpont ~ Téeszudvar ~ Tó-háti-tanya*. — A téesz egykori központja a Péterszegi út nyugati oldalán. Korábban elhelyezkedése alapján **Tó-háti-tanya**-nak hívták.

Téeszudvar lásd **Téeszközpont**

Temető utca lásd **Ady Endre utca**

Tikász-föld *Tikász-föld*. — Föld a Péterszegi hídnál a Gát halmán túl. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Tikász-kút dűlő *Tikász-kút dűllő*. — Dűlőút a 47-es főúttól nyugatra, az Ácetelep Déli oldalán.

Tilalmas *Tilalmas ~ Tilalmas*. — Szántó a Repcekút dűlő nyugati oldalán. A *tilalmas* 'legeltetés elől elzárt terület' (FKnT.) földrajzi köznévből alakult, ám e a jelentését a helybeliek ma már nem ismerik.

Tilalmas dűlő *Tilalmas dűllő*. — A Tilalmast átszelő dűlőút.

Tó-hát *Tóyhát ~ Nagy-Tóyhát ~ Felső-Tóyhát*. — Legelő, szántó a Péterszegi út nyugati oldalán az egykori téeszközpont mellett. Az általánosan használt *Tó-hát* elnevezés mellett ismerik még **Nagy-Tó-hát**-ként és **Felső-Tó-hát**-ként is. A *Nagy-Tó-hát* a *Kis-Tó-hát* névvel áll korrelációban, míg a *Felső-Tó-hát* korrelációs párja az *Alsó-Tó-hát*. A helybeliek nem tudnak arról, hogy lett volna tó Tépen, a település külterülete azonban korábban igen vizes volt. A terület valóban hát jellegű, azaz enyhén kiemelkedik a környezetéből.

Tó-hát alsó lásd **Alsó-Tó-hát**

Tó-hát híd *Tóyhát híd*. — Híd a Horgason a Gergely-kút környékén, a Tó-hát közelében.

Tó-háti-csatorna *Tóyháti-csatorna*. — A Tó-háton átfolyó csatorna.

Tó-háti-tanya lásd **Téeszközpont**

Tó-hát-kút lásd **Gergely-kút**

Tolvaj-lapos *Tolvaj-lapos*. — Lapos a Szentesi-föld mellett. Nevének előtagja személynév és köznév egyaránt lehet, a név eredetét a helybeliek nem ismerik.

Tóth András-lapos *Tóut András-lapos*. — Lapos terület a Solymosi-földben. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Tyúk-erdő lásd **Pulyka-erdő**

Uraság-föld *Uraság-föld ~ Uraság földje*. — Földterület, szántó a 47-es főút nyugati oldalán. Nevét onnan kapta, hogy a föld a nagyváradai prépostság tulajdonában volt: az *uraság* szó a névben az egyházra utal.

Uraság-lapos *Uraság-lapos*. — Legelő a Kálló-közben. Onnan kapta a nevét, hogy a föld a nagyváradai prépostság tulajdonában volt: az *uraság* szó a névben az egyházi birtokra utal.

Vadász-föld *Vadász-főüd.* — Szántó a 47-es főút közepén, a keleti oldalán. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Vályogvető gödör 1. *Vályogvetőü gödör ~ Agyaggödör.* — Gödör a falu északi részén, itt vetették az agyagot a vályogtéglához.

Vályogvető gödör 2. *Vályogvetőü gödör ~ Agyaggödör ~ Kenderáztatou gödör.* — Gödör a belterületen kívül délre, a Péterszegi út nyugati oldalán; itt vetették az agyagot a vályogtéglához. Erősen vizes időkben az 1970-es években kender áztatására is szolgált, innen a *Kenderáztató* elnevezése.

Vén-kert lásd **Öreg-kert**

Vereskút *Vereskút ~ Kovács-főüd.* — Szántó a Kapás dűlő déli oldalán a Községföld mellett. Ma már a *Vereskút* nevet kevesen ismerik, s a tulajdonosa után inkább **Kovács-föld**-nek nevezik. A településen él *Veress* nevű család, a névhasználók azonban nem kötik hozzájuk a névadás motivációját.

Vereskúti-csatorna *Vereskúti-csatorna.* — Csatorna, a Vereskúton és a Kapáson folyik keresztül.

Vonal *Vonal.* — Dűlő a 47-es főút keleti oldalán. Nevét vonalszerű, nyílegyenes alakjáról kapta. Két része a *Belső-* és *Külső-Vonal* nevet viseli.

V. Szabó-föld *Vé Szabóü-főüd.* — Szántó, legelő a külterület keleti részén a Belső-Horgasban. Nevét a tulajdonosáról kapta.

Zug utca lásd **Béke utca**

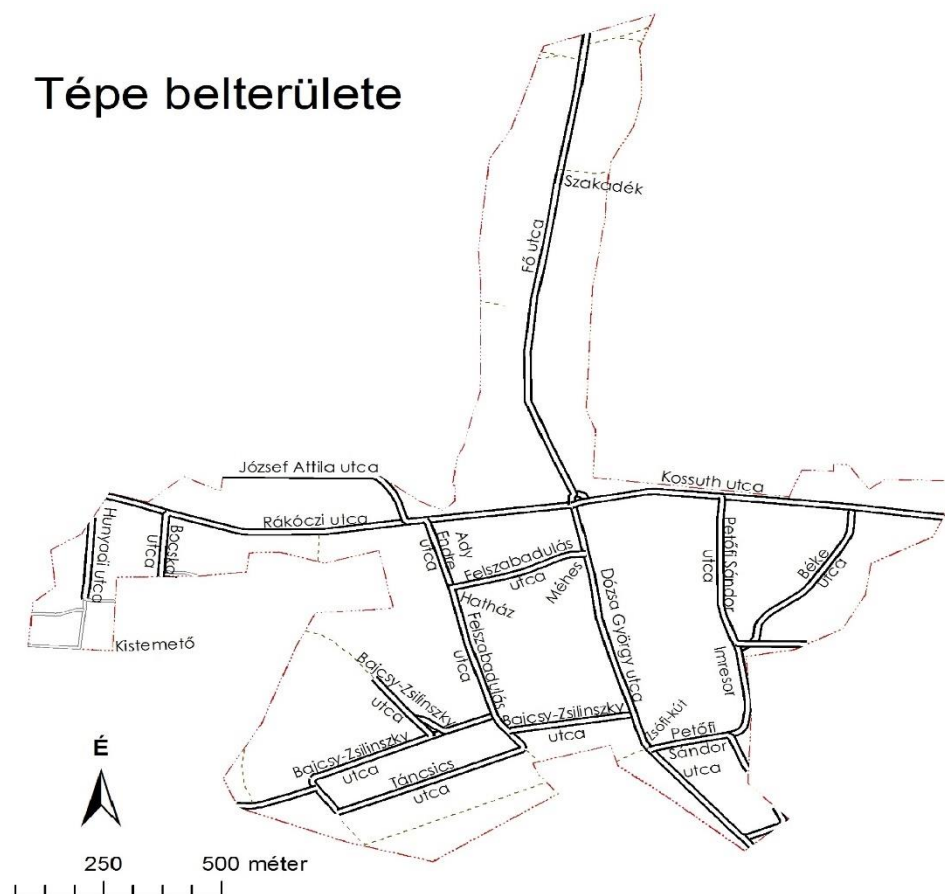
Zsidó-gát lásd **Budai-gát**

Zsófi-kút *Zsóüfi-kút.* — Artézi kút a Dózsa György utcán. A helybeliek szerint a nevét a kút közvetlen közelében lakó Szöllősi Zsófiáról kapta.

Melléklet

Tépe térképei

Tépe belterülete

Irodalom

- AINIALA, TERHI 1997a. On change in place-names. *Namn och Bygd* 85: 75–92.
- AINIALA, TERHI 1997b. *Muuttuva paikannimistö*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- AINIALA, TERHI 2000. Ortnamn i förändring. *Namn och Bygd* 88: 25–41.
- AINIALA, TERHI 2005. På väg mot urban namnforskning. In: STAFFAN NYSTRÖM szerk., *Namnens dynamik. Utvecklingstendenser och drivkrafter inom nordiskt namnskick. Handlingar från den trettonde nordiska namnforskarkongressen i Tällberg 15–18 augusti 2003*. NORNA-rapporter 80. Uppsala, Norna-förlaget. 13–26.
- AINIALA, TERHI 2009. Place names in the construction of social identities: The uses of names of Helsinki. In: W. AHRENS–S. EMBLETON–A. LAPIERRE szerk., *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact: Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences*. Toronto, York University. 67–75.
- AINIALA, TERHI 2010. Somalier som namnbrukare i Helsingfors. In: STAFFAN NYSTRÖM szerk., *Namn – en spegel av samhället förr och nu*. Uppsala. Norstedts. 36–51.
- AINIALA, TERHI 2012. Socioonomastik ortnamnsforskning i Namn och bygd. *Namn och Bygd* 100: 209–217.
- AINIALA, TERHI 2014. Identifying places and discussing names: the use of toponyms in a conversation. In: SCHNABEL-LE CORRE, B.–LÖFSTRÖM, J. (szerk.). *Challenges in synchronic toponymy / Défis de la toponymie synchronique*. Tübingen, Narr Francke Attempto Verlag. 33–45.
- AINIALA, TERHI 2016. Attitudes to Street Names in Helsinki In: PUZEY, GUY–KOSTANSKI, LAURA szerk., *Names and Naming. People, Places, Perceptions and Power*. Bristol, Multilingual Matters. 106–119.
- AINIALA, TERHI–KOMPPA, JOHANNA–MALLAT, KAJA–PITKÄNEN, RITVA LIISA 2000. Paikannimien käyttö ja osaaminen: nimitaito Pälkäneen Laitikkalassa. *Virittäjä* 104: 330–354.
- AINIALA, TERHI–SAARELMA, MINNA–SJÖBLOM, PAULA 2012. *Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics*. Studia Fennica Linguistica 17. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ALLEN, IRVING L. 1994. Slang: Sociology. In: J. M. Y. SIMPSON szerk., *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford, Pergamon Press. 7, 3960–3964.
- ANDERSSON, LARS-GUNNAR–TRUDGILL, PETER 1990. *Bad Language*. London, Penguin Books.
- ANDERSSON, THORSTEN 1977. Socioonomastiska bidrag i nyare kontinentalgermansk forskning. *Namn och Bygd* 65: 117–133.
- ÁSZ. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.

- BACH ADOLF 1954. *Deutsche Namenkunde*. Heidelberg, Carl Winter.
- BACHÁT LÁSZLÓ 1981. Földrajzi nevek és intézménynevek az ifjúsági nyelvben. *Névtani Értesítő* 5: 31–34.
- BAILEY, GUY–WILKE, TOM–TILLERY, JAN–SAND, LORI 1991. The Apparent Time Construct. *Language Variation and Change* 3: 241–264.
- BALÁZS JÁNOS 1970. A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 295–301.
- BÁRCZI GÉZA 1958. *A magyar szókincs története*. 2., bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BAUKO JÁNOS 2015. *Bevezetés a szocioonomasztikába. Oktatási segédlet*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- BEREZKINA, MAIMU 2014. Place-names in Oslo, seen from an inhabitant perspective in three different ethnic groups. In: TORT, JOAN–MONTAGUT, MONTSERRAT szerk., *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques*. Barcelona, Generalitat de Catalunya. 402–412.
- BEREZKINA, MAIMU 2016. Linguistic Landscape and Inhabitants' Attitudes to Place Names in Multicultural Oslo. In: GUY PUZEY–LAURA KOSTANSKI szerk., *Names and Naming. People, Places, Perceptions and Power*. Bristol, Multilingual Matters. 120–136.
- BERG, LAWRENCE D.–VUOLTEENAHU, JANI 2009. Towards Critical Toponymies. In: BERG, LAWRENCE D.–VUOLTEENAHU, JANI szerk., *Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming*. Farnham, Ashgate. 1–19.
- BODÓ CSANÁD 2013. *A látszólagos idő valósága*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BOROS LAJOS–BUDAI BARBARA 2007. Városi különbségek Szegeden belül az egyetemisták szemével. I. Terület- és vidékfejlesztési konferencia CD kiadvány. Kaposvár. URL: http://www.human.geo.u-szeged.hu/files/c/Boros%20Lajos/mentmap_szeged.pdf.
- BÖLCSKEI ANDREA 2012a. A helynév-standardizáció terminológiájáról. *Névtani Értesítő* 34: 167–178.
- BÖLCSKEI ANDREA 2012b. A helynévek standardizációja: alapelvek, terminológiai kérdések a nemzetközi és a magyar gyakorlatban. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 85–102.
- BROWN, PENELOPE–LEVINSON, STEPHEN C. 1979. Social structure, groups and interaction. In: GILES, HOWARD–SCHERER, KLAUS szerk., *Social markers in speech*. Cambridge, Cambridge University Press.
- CHOMSKY, NOAM 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, The MIT Press.
- CLARK, IAN D.–HERCUS, LUISE–KOSTANSKI, LAURA (szerk.) 2014. *Indigenous and Minority Place Names – Australian and International Perspectives*. Canberra, ANU Press.
- CSÉFALVAY ZOLTÁN 1990. *Térképek a fejünkben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DAHMEN, WOLFGANG–KRAMER, JOHANNES 2004. Soziolinguistische Methoden der Namenforschung. In: BRENDLER, ANDREA–BRENDLER, SILVIO szerk., *Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik*. Hamburg: Baar-Verlag. 173–183.

- DCSz. = KÁLNÁSI ÁRPÁD, *Debreceni cívis szótár*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet, 2005.
- DE STEFANI, ELWYS 2008. Constructing the Social Space: Toponyms and Place Descriptions in Interaction. Előadásként elhangzott XXIII. Nemzetközi Névtudományi Kongresszuson. Toronto, 2008. augusztus 17–22.
- DEBUS, FRIEDHELM 1999. Einführung in die Thematik der Sektion. In: KREMER, DIETER főszerk., *Onomastik: Akten des 18. Internationalen Kongresses für Namenforschung, Trier, 12–17. April 1993. 3. Namenssociologie*. Tübingen, Niemeyer. 1–3.
- DITRÓI ESZTER 2010. Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 155–69.
- DITRÓI ESZTER 2011. Egy lehetséges módszer a helynevek területi különbségeinek az igazolására. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 6: 151–61.
- DITRÓI ESZTER 2012. Helynévrendszerek területi differenciáltsága. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 29–38.
- DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. (A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben)*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- DOWNS, ROGER M.–STEA, DAVID 2006. Térképek az elmében – Gondolatok a kognitív térképezésről. (Részletek). In: LETENYEI LÁSZLÓ szerk., *Településkutatás I–II*. Budapest, TeTT könyvek. 593–613.
- DOWNS, ROGER M. 1970. Geographic Space Perception: Past Approaches and Future Prospects. *Progress in Geography* 2: 65–108.
- DUMAS, BETHANY K.–LIGHTER, JONATHAN 1978. Is slang a word for linguists? *American Speech* 53: 5–17.
- DURANTI, ALESSANDRO 1997. *Linguistic anthropology*. Cambridge, Cambridge University Press.
- EBLE, CONNIE C. 1992. Slang. In: T. MCARTHUR szerk., *The Oxford Companion to the English Language*. Oxford, Oxford University Press. 940–943.
- ECKERT, PENELOPE 1997. Age as a sociolinguistic variable. In: FLORIAN COULMAS szerk., *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford, UK–Malden, USA, Blackwell. 151–167.
- ÉKsz.² = JUHÁSZ JÓZSEF–SZŐKE ISTVÁN–O. NAGY GÁBOR–KOVALOVSKY MIKLÓS főszerk., *Magyar értelmező kéziszótár* (2., átdolgozott kiadás). Budapest, 2003.
- FARKAS FERENC 1980. Öt járszági település külterületi földrajzinév-anyagának néhány stilisztikai sajátossága. *Névtani Értesítő* 4: 20–30.
- FARKAS TAMÁS 2009. *Családnév-változtatás Magyarországon*. Nyelvtudományi Értekezések 159. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I–II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban*. Magyar Névtani Értekezések 2. Budapest, ELTE BTK.
- FORSSKÄHL, MONA 1999. A szleng meghatározásáról. In: FENYVESI ANNA–KIS TAMÁS – VÁRNAI JUDIT SZILVIA szerk., *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 77–88.

- GÁL VERONIKA 2007. Mentális térképek elméletben és gyakorlatban. *Területfejlesztés és Innováció 1/1*: 17–23.
- GARVIN, PAUL 1993. A conceptual framework for the survey of language standardization. *International Journal of the Sociology of Language 100/101*: 37–54.
- B. GERGELY PIROSKA 2003. *A felekezetek hatása az erdélyi keresztnévhasználatra a reformáció és ellenreformáció korában*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 219. sz. Budapest–Miskolc.
- B. GERGELY PIROSKA 2005. *Kalotaszeg kereszt- és becenevei*. Magyar Névtani Értekezések 1. Budapest–Miskolc.
- GLÄSER, ROSEMARIE 1993. Toponymic changes in East Germany. *Namn och Bygd 81*: 115–130.
- GUMPERZ, JOHN J. 1971. *Language in Social Groups*. Stanford, Stanford University Press.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011a. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011b. A szleng helynevek névrendszertani helyéről. *Névtani Értesítő 33*: 93–99.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2012. A névszociológiai aspektusról a szleng helynevek ürügyén. *Helynévtörténeti tanulmányok 7*: 53–60.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2015. A helynévismeretről. *Magyar Nyelvjárások 53*: 5–33.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2016a. Slang Toponyms in Hungary: A Survey of Attitudes Among Language Users. In: PUZEY, GUY–KOSTANSKI, LAURA szerk., *Names and Naming. People, Places, Perceptions and Power*. Bristol, Multilingual Matters. 153–161.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2016b. BAUKO JÁNOS, Bevezetés a szociolingvisztikába. Oktatási segédlet. *Névtani Értesítő 38*: 242–246.
- HAJDÚ MIHÁLY 1973. A Vásárhelyi-pusztai földrajzi nevei. *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 133*: 27–36.
- HAJDÚ MIHÁLY 1998. A tulajdonnév „meghatározása”. *Névtani Értesítő 20*: 5–12.
- HALL, ERWARD T. 1966. *The Hidden Dimension*. New York: Doubleday and Company.
- HALLIDAY, MICHAEL A. K. 1976. Anti-languages. *American Anthropologist 78*: 570–584.
- HALLIDAY, MICHAEL A. K. 1968. The Users and Uses of Language. In: FISHMAN, J. A. szerk., *Readings in the Sociology of Language*. The Hague, Mouton Publishers. 139–169.
- HANKUSZ ÉVA 2015. Összevető helynévvizsgálatok Szatmár megye területéről. *Magyar Nyelvjárások 53*: 63–76.
- HBMH. 1. = BÁBA BARBARA szerk., *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.
- HEINRICH ANDREA 2000. *Szaniszló helynevei kognitív nyelvészeti megközelítésben*. (Szakdolgozat). Kolozsvár.
- HELANDER, KAISA RAUTIO 2016. The Power of Administration in the Official Recognition of Indigenous Place Names in the Nordic Countries. In: PUZEY, GUY–KOSTANSKI, LAURA szerk., *Names and Naming. People, Places, Perceptions and Power*. Bristol, Multilingual Matters. 229–249.
- HELLELAND, BOTOLV 2012. Place names and identities. *Oslo Studies in Language 4* (2): 95–116.

- HOCHBAUER MÁRIA 2008. Helyviszonyító elemek a barcasági Négyfalu helynévrendszerében. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest, KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék. 164–169.
- HOCHBAUER MÁRIA 2009. A helynévgyűjtés hagyományos és rendhagyó módszerei. In: SZÉKELY TÜNDE szerk., *A X. RODOSz Konferencia előadásai*. Kolozsvár, Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatal Kutatók Országos Szövetsége (RODOSz)–Clear Vision Könyvkiadó. 98–108.
- HOCHBAUER MÁRIA 2010. Tér- és nyelvhasználat a mindennapi tájékozódásban. *Magyar Nyelvjárások* 48: 99–110.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993/2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–216.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2005. Régi helyneveink névadóinak kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 27: 117–124.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. Nyelvi rekonstrukció — etnikai rekonstrukció. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 11–20.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások* 48: 49–75.
- HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások* 50: 9–26.
- HOFFMANN ISTVÁN 2015. Nagykörű és Tapolcafő. Összehasonlító helynévrendszertani vizsgálat. In: BÁRTH M. JÁNOS–BODÓ CSANÁD–KOCIS ZSUZSANNA szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest, ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. 376–387.
- HOFFMANN OTTÓ 1989. A cigányok földrajzinévadásának néhány jellegzetessége. *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 183: 323–328.
- HYMES, DELL H. 1974. *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- INCZEFI GÉZA 1967. A földrajzi nevek történeti rétegződéséről. *SzTFTK*. 1967: 79–91.
- INCZEFI GÉZA 1970. Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JESPERSEN, OTTO 1925. *Mankind, Nation and Individual from a Linguistic Point of View*. Oslo, Aschehoug.
- JOHANSSON, CARINA 2007. *I gatuplanet. Namnbrukarperspektiv på gatunamn i Stockholm*. Uppsala, Uppsala Universitetet, Seminariet för Nordisk Namnforskning.
- JØRGENSEN, BENT 2002. Urban toponymy in Denmark and Scandinavia. *Onoma* 37: 165–179.
- KADMON, NAFTALI (szerk.) 2002. *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names*. New York: United Nations Publication. URL: <http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/ungegn/docs/glossary.pdf>

- KAKUK MÁTYÁS 1984. „Beszélő helynevek” a Tiszaszágyban. *Magyar Nyelvőr* 108: 269–272.
- KÁLMÁN BÉLA 1981. Hivatalos név, szólítónév, említőnév. *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 160: 119–120.
- KARALYOS-SZÉNÁSI GYULA 2000. *Tépei krónika*. Tépe, Önkormányzat.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1960. A földrajzi nevek egyik elméleti kérdéséhez. In: MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960. 86–89.
- KEPSU, SAULO 1990. Toponymie des Dorfes Kepsu. In: HEIKKI LESKINEN–EERO KIVINIEMI szerk., *Finnish onomastics. Namenkunde in Finnland*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 61–83.
- KERFOOT, HELEN 2014. Toponymy and Administration: from plazas to planets, with particular reference to United Nations work. In: TORT, JOAN–MONTAGUT, MONTSERRAT szerk. *Names in daily life. Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences*. Barcelona, 2011. szeptember 5–9. 152–174.
- KIS TAMÁS 1996. Személynevek a szlengben. *Magyar Nyelvjárások* 33: 93–104.
- KIS TAMÁS 2006. Is slang a linguistic universal? *Revue d'Études Françaises* 11: 125–141.
- KIS TAMÁS 2008. *A magyar katonai szleng szótára*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- KIS TAMÁS 2010. Alapismeretek a szlengről. URL: <http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szleng.php>.
- KIS TAMÁS 2015. *Sittesduma. (Magyar börtönszlengszótár)*. Szlengkutatás 9. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KISS JENŐ 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KLIPPEL RITA 2015. Magyarok magyarokról – A tápos szó jelentése. In: BENŐ ATTILA–FAZAKAS EMESE–ZSEMLYEI BORBÁLA szerk., *Többszervezés és kommunikáció Kelet-Közép-Európában. A XXIV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 11, 403–408.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj-Csongrád vármegye*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005.
- KONTRA MIKLÓS 1992. A sztenderd angol és a néger angol különbségéről. In: KEMÉNY GÁBOR szerk., *Normatudat – nyelvi norma*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 109–115.
- KOVÁTS DÁNIEL 1981. A belterületi nevek kérdéséhez. *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 160: 169–171.
- KOVÁTS DÁNIEL 2008. *Sátorajáújhely helynevei és történeti topográfiája*. Sátorajáújhely, Kazinczy Ferenc Múzeum.
- KOZMA ISTVÁN 2007. A hivatalos családnév-változtatások indokrendszerének vizsgálatáról. *Névtani Értesítő* 29: 87–106.
- KUNA ÁGNES 2006. Sziklamászóutak nevei a Kis-Gerecsében. *Névtani Értesítő* 28: 113–120.
- LABOV, WILLIAM 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- LADÁNYI MÁRIA–TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. Funkcionális nyelvészet. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 17–58.

- LANDAU, BARBARA–JACKENDOFF, RAY 1996/2003. „What” and „where” in spatial language and spatial cognition. *Behavioral and Brain Science* 16: 217–265. Magyarul: A „mi” és a „hol” a téri nyelvben és a téri megismerésben. In: PLÉH CSABA–KIRÁLY ILDIKÓ–LUKÁCS ÁGNES–RACSMÁNY MIHÁLY szerk., *A téri megismerés és a nyelv*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör. 69–125.
- LANSTYÁK ISTVÁN 1998. A magyar nyelv központjai. In: KONTRA MIKLÓS–SALY NOÉMI szerk., *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* Budapest, Osiris. 326–356.
- LETENYEI LÁSZLÓ 1997. Kőszeg mentális térképe és ingatlantérképe. In: LETENYEI LÁSZLÓ szerk. *Településkutatás I–II*. Budapest, TeTT könyvek, 2006. 624–628.
- LETENYEI LÁSZLÓ 2002. Eger mentális térképe. In: LETENYEI LÁSZLÓ szerk. *Településkutatás I–II*. Budapest, TeTT könyvek, 2006. 632–637.
- LETENYEI LÁSZLÓ 2006. Mentális térkép szerkesztése. In: LETENYEI LÁSZLÓ szerk. *Településkutatás I–II*. Budapest, TeTT könyvek. 147–185.
- LETENYEI LÁSZLÓ–BABARCZI MÁRIA–LENGYEL LINDA MÁRTA 2003. Cece község mentális térképe. In: LETENYEI LÁSZLÓ szerk., *Településkutatás I–II*. Budapest, TeTT könyvek, 2006. 639–643.
- LETENYEI LÁSZLÓ–KOVÁCS BENCE–SZATHMÁRI MILÁN 2004. Telki mentális térképe. In: LETENYEI LÁSZLÓ szerk. *Településkutatás I–II*. Budapest, TeTT könyvek, 2006. 644–647.
- LIGHT, DUNCAN 2004. Street names in Bucharest, 1990–1997: Exploring the modern historical geographies of post-socialist change. *Journal of Historical Geography* 30: 154–172.
- LÖFDAHL, MARIA–WENNER, LENA 2010: Angered – en stadsdel och ett språk i förändring. In: STAFFAN NYSTRÖM szerk., *Namn – en spegel av samhället förr och nu*. Uppsala. Norstedts. 52–72.
- LŐRINCZE LAJOS 1947. *Földrajzineveink élete*. Budapest, Néptudományi Intézet.
- LUKÁCS ÁGNES–SZAMARASZ VERA ZOÉ 2014. Téri nyelv. In: LUKÁCS ÁGNES–PLÉH CSABA szerk., *Pszicholingvisztika. 1-2. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 877–917.
- LYNCH, KEVIN 1960. *The Image of the City*. Cambridge MA, MIT Press.
- MEZŐ ANDRÁS 1970. Közösségi név — mesterséges név. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 315–320.
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- MILROY, JAMES–MILROY, LESLEY 1985. *Authority in language. Investigating language prescription and standardization*. London, Routledge & Kegan Paul.
- MÜHLHÄUSLER, PETER–NASH, JOSHUA 2016. Signs of/on Power, Power on/of Signs: Language-Based Tourism, Linguistic Landscapes and Onomastics on Norfolk Island. In: GUY PUZEY–LAURA KOSTANSKI szerk., *Names and Naming. People, Places, Perceptions and Power*. Bristol, Multilingual Matters. 62–80.
- NAGY FERENC 1971. A helységnevek humora. *Magyar Nyelv* 67: 195–203.
- E. NAGY KATALIN 2015. Helynév-szociológiai vizsgálatok két Hajdú-Bihar megyei településen. *Magyar Nyelvjárások* 53: 35–45.
- E. NAGY KATALIN é.n. Helynév-szociológiai vizsgálatok a Hajdúháton. Megjelenés előtt.
- NAGY MÁTÉ 2013. *Vizsgálatok a Bodrogek helyneveinek köréből*. Kézirat. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.

- NEUSTUPÝ, J. V. 1970. Basic types of Treatment of Language Problems. *Linguistic Communications I*: 77–98.
- NICOLAISEN, WILHELM F. H. 1985. Socio-Onomastics. In: EICHLER, ERNST–SAB, ELKE – WALTHER, HANS szerk., *Der Eigennamen in Sprache und Gesellschaft*, Lipcse, Karl-Marx-Universität. I, 118–32.
- NYÍRKOS ISTVÁN 1989. A tulajdonnevek hírtékéről. *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 183: 290–294.
- NYSTRÖM, STAFFAN 2016. Naming Parks, Footpaths and Small Bridges in a Multicultural Suburban Area. In: PUZEY, GUY– KOSTANSKI, LAURA szerk., *Names and Naming. People, Places, Perceptions and Power*. Bristol, Multilingual Matters. 185–196.
- ÖRDÖG FERENC 2005. A 18. századi népességösszeírások és egyházlátogatási jegyzőkönyvek mint a névszociológia forrásai. *Névtani Értesítő* 27: 23–30.
- ÖRDÖG FERENC 2007. A keresztnévdívat településtörténeti, tisztelettörténeti és szociológiai motivációi a XVII–XVIII. században. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarstudományi Társaság. 175–183.
- ÖRDÖG FERENC 2008. A 18. századi családnevek névszociológiai vizsgálata (Szolgák, szolgálok és más szolgarendűek neve). In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem. BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 423–429.
- PABLÉ, ADRIAN 2009. The ‘dialect myth’ and socio-onomastics. The names of the castles of Bellinzona in an integrational perspective. *Language & Communication* 29: 152–165.
- PARAPATICS ANDREA 2008. *Szlengszótár*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- PÁSZTOR ÉVA 2011. A történeti források szocioonomasztikai felhasználhatósága a helynévrendszerek vizsgálatában. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 6: 133–150.
- PÁSZTOR ÉVA 2013. Az élőhelyi helynévgyűjtések módszertani problémái. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9: 127–138.
- PEDERSEN, AUD–KIRSTI 2016. Is the Official Use of Names in Norway Determined by the PlaceNames Act or by Attitudes? In: PUZEY, GUY– KOSTANSKI, LAURA szerk., *Names and Naming. People, Places, Perceptions and Power*. Bristol, Multilingual Matters. 213–228.
- PENAVIN OLGA 1989. A BMFN [Baranya megye földrajzi nevei] szlavisztikai értékeiről. *Baranyai Művelődés* 3: 54–55.
- PITKÄNEN, RITVA LIISA 1998. The nomenclatures of a farmer and a fisherman: occupation as the decisive factor. In: NICOLAISEN, WILHELM F. H. szerk., *Proceedings of the XIXth International Congress of Onomastic Sciences. Aberdeen, August 4–11, 1996*. Aberdeen, Department of English, University of Aberdeen. 277–284.
- PLÉH CSABA–KIRÁLY ILDIKÓ–LUKÁCS ÁGNES–RACSMÁNY MIHÁLY 2003. A tér a szavak világában. In: PLÉH CSABA–KIRÁLY ILDIKÓ–LUKÁCS ÁGNES–RACSMÁNY MIHÁLY szerk., *A téri megismerés és a nyelv*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör. 7–26.
- PUZEY, GUY 2016. Renaming as Counter-Hegemony: The Cases of Noreg and Padania. In: PUZEY, GUY– KOSTANSKI, LAURA szerk., *Names and Naming. People, Places, Perceptions and Power*. Bristol, Multilingual Matters. 165–184.

- REINSMA, REIMER 2014. Some pragmatic Differences between place name variations. In: SCHNABEL-LE CORRE, BETINA-LÖFSTRÖM, JONAS szerk., *Challenges in synchronic toponymy / Défis de la toponymie synchronique*. Tübingen, Narr Francke Attempto Verlag. 299–309.
- RESZEGI KATALIN 2009a. A jelentéshasadás mint helynévalkotási mód. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 35–45.
- RESZEGI KATALIN 2009b. A kognitív szemlélet lehetőségei a helynévkutatásban. A metonimikus névadás. *Magyar Nyelvjárások* 47: 21–41.
- RESZEGI KATALIN 2010. A köznevesülésről. *Névtani Értesítő* 32: 143–149.
- RESZEGI KATALIN 2012. A mentális térkép és a helynevek. In: NAVRACSICS JUDIT-SZABÓ DÁNIEL szerk., *Mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Pszicholingvisztikai tanulmányok* 3. 95–100.
- RESZEGI KATALIN 2013. Különböző nyelvű helynévpárok reprezentációja. *Magyar Nyelvjárások* 51: 129–140.
- RESZEGI KATALIN 2015a. A tulajdonnevek a gyermeki nyelvelsajátításban. *Névtani Értesítő* 37: 83–97.
- RESZEGI KATALIN 2015b. A névközösség fogalmához. Névközösségek napjainkban és a régiségben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 165–176.
- ROBERTS, PAUL 1958. *Understanding English*. New York, Harper.
- ROSTVIK, ALLAN 1991. Om ortnamn och stilistik. *Namn och Bygd* 79: 95–99.
- SALAMON I.-NÉMETH A.-MIHÁLYFI S.-KOLTAI J. 2007. A gyepgazdálkodás hazai helyzete. URL: http://pannongyep.hu/pdf/pdf_98.pdf.
- SAPAROV, ARSENY 2003. The alteration of place names and construction of national identity in Soviet Armenia. *Cahiers du Monde russe* 44/1: 179–198.
- SCOTT, MAGGIE 2016. Attitudes to Scots: Insights from the Toponymicon In: PUZEY, GUY-KOSTANSKI, LAURA szerk., *Names and Naming. People, Places, Perceptions and Power*. Bristol, Multilingual Matters. 137–152.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1960. Egy s más az élő dűlőnévanyagról. In: MIKESY SÁNDOR-PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája. Budapest, Akadémiai Kiadó. 82–85.
- SLÍZ MARIANN 2011. Dominák és relicták: a nem és a társadalmi státusz hatása a 14. századi oklevelek női neveire. In: CSISZÁR GÁBOR-DARVAS ANIKÓ szerk., *Klárisok. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. 311–317.
- SLOTTE, PETER-ZILLIACUS, KURT-HARLING, GUNILLA 1973. Sociologiska namnstudier. In: ZILLIACUS, KURT szerk., *Synvinklar på ortnamn*. Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland 101–135.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév jelentése és funkciója*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZABÓ EDINA 2008. *A magyar börtönszleng szótára*. Szlengkutatás 9. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- SZABÓ GÉZA 1989. A földrajzi nevek és az élőnyelvi kutatások. *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 183: 166–70.

- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2007. A határtalanítás a helynevek területén. In: MATICSÁK SÁNDOR szerk., *Nyelv, nemzet, identitás*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, I, 153–170.
- SZATHMÁRY JÓZSEF 1985. Felső-Bodrogtörz földrajzi neveinek nyelvjárási tanulságai. *Magyar Nyelvőr* 109: 75–82.
- SZÉPE GYÖRGY 1970. Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névhez. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 307–311.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1997. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács.
- SZILÁGYI VARGA ZSUZSA 2017. Kisbábony. Egy aprófalú belterületi helynevei és mentális településmorfológiája. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 13: 143–162.
- SZÓKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- TAYLOR, HOLLY A.–TVERSKY, BARBARA 1992. Spatial mental models derived from survey and route descriptions. *Journal of Memory and Language* 31: 261–292.
- TESZ. = BENKŐ LORÁND (főszerk.), *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–III*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–84.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996. A tulajdonnév jelentésánál egy névcsoporthoz. *Magyar Nyelvőr* 120: 319–325.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest, KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék. 30–41.
- TOLMAN, EDWARD C. 1948. Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review* 55: 189–208.
- TÓTH LÁSZLÓ 1974a. A nyírségi Székely község földrajzinév-ismerete. *Magyar Nyelvőr* 98: 13–25.
- TÓTH LÁSZLÓ 1974b. Az általános iskolai tanulók földrajzinév-kultúrájáról. *Magyar Nyelvőr* 98: 473–475.
- TÓTH LÁSZLÓ 1976. Földrajzi neveink 1945 után. *Magyar Nyelv* 72: 348–351.
- TÓTH VALÉRIA 2011. Patrociny Settlement Names in the Carpathian Basin. In: Patrociny Settlement Names in Europe. *Onomastica Uralica* 8: 175–206.
- TÓTH VALÉRIA 2014. A személynévadás és személynévhasználat névelméleti kérdései. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 10: 179–204.
- TÓTH VALÉRIA 2016. *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- TRÓCSÁNYI ANDRÁS–STEFÁN KLÁRA 2009. A pécsi fiatalok városképe és reprezentációja mentális térképek alapján In: TÓTH JÓZSEF–M. CSÁSZÁR ZSUZSA–HASANOVIC-KOLUTÁČZ ANDREA szerk., *Társadalomföldrajzi kutatások makro-, mezo- és mikrotérskálán*. Pécs, Publikon Kiadó. 127–138.
- TRUDGILL, PETER 1997. *Bevezetés a nyelv és a társadalom tanulmányozásába*. Szeged, JGyTK Kiadó.

- TVERSKY, BARBARA 1993. Cognitive maps, cognitive collages, and spatial mental models. In: FRANK, ANDREW U.–CAMPARI, IRENE szerk., *Spatial information theory: A theoretical basis for GIS*. Berlin, Springer-Verlag. 14–24.
- VÖRÖS FERENC 2004. *Családnévutatók Szlovákiában*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- WALTHER, HANS 1971. *Namenforschung heute. Ihre Ergebnisse und Aufgaben in der Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin, Akademie-Verlag.
- WALTHER, HANS–SCHULTHEIS, JOHANNES 1974. Soziolinguistische Aspekte der Eigennamen. In: GROßE, RUDOLF–NEUBERT, ALBRECHT főszerk., *Beiträge zur Soziolinguistik*. Halle/Saale, VEB Verlag Niemeyer. 187–205.
- WARDHAUGH, RONALD 2002. *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris.
- WHITMAN, WALT 1892. *Complete Prose Works*. Philadelphia, David McKay.
- ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY 1996. *A régi Budapest a fattyúnyelvben*. Budapest, Fekete Sas Kiadó.
- ZSOLNAI JÓZSEF 1967. A lakosság földrajzinév-ismeretének vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 91: 191–198.